

IMAMO

ISSN 1331 - 5439

# PROSJEČETA

184 / 185

MART 2024

INTERVJU / MILAN NEŠKOVIĆ

SIMPOZIJ O KORAČU / V. KARLIĆ, T. BARTOL I V. SEKULIĆ

ZAGREBAČKE NELAGODE / M. DEMIĆ

O ŠANDORU MARAIJU / N. LUDOŠKI

O MATIJI BEČKOVIĆU / V. BAJČETA

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

**ИЗДАВАЧ:**

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА  
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

**ГЛАВНИ УРЕДНИК:**

Чедомир Вишњић

**ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:**

Горан Борковић

**ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:**

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

**ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:**

Марија Бошњак

**ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:**

Барбара Бласин

**НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ:** Фотографија с изложбе

*Имамо Новости* / фотографија: Сандро Лендлер

**ШТАМПА:** Kerschhoffset

**АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:** Бериславићева 10, 10 000 Загреб

**ТЕЛ:** +385 1 4872 480

**ФАКС:** +385 1 4845 364

Убијежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресум

## Сретење 2025.

Сретење Господње 2025. године најљепше је и историјски најоправданије обиљежити као празник српског конституционализма. Стотину деведесет година је протекло од проглашења првог Устава у којем је Србија дефинисана као „неразђелно и у прављенију свом независно књажество“, тада тешко изборена чињеница која ће у идућа непуна два вијека постати недодирљива национална светиња. Била је то круна првих деценија XIX стољећа, колијевка модерне српске националности и државности.

Слободан Јовановић је тачно примијетио да је само слом првог устанка спријечио Карађорђа да развије све облике и потенцијале своје личне власти, која се вјероватно не би битно разликовала од Милошеве, при чему би његов пут био и тежи, јер би морао савладати своје суборце, историјске вође устанка по нахијама. Слом устанка је спријечио да гледамо како и ова револуција једе своју ћецу. Умјесто тога, Срби су се морали суочити са, како је то осветнички проциљиво формулисао Вук Караџић у својој „Особитој грађи...“, са спрдњом, за коју каже да је настала у господству и беспослици, самољубљем, самовољом и превртљивошћу, на свој начин генијалног и историјски незамјењивог Милоша Теодоровића Обреновића.

Наша је модерна историја још у споменутој колијевци зачета у дуалитетима и историчару данас не преостаје него са задовољством закључити како избора ипак нема. Ни између Доситеја и Вука, иако неки од тога и данас праве програм, ни између Ђорђа и Милоша, око чега је много крви и мастила проливено, ни између србијанских устаника и пречана „немачкара“, усталом „Матица српска“ тада већ постоји девет година, Лукијан Мушицки је владика у Плашком, разносе се идеје и зачиње се нешто на разним странама и пробија се овисно о снази отпора. Истина је целина, филозофија тог времена потврђивала се и на овом примјеру у настајању. У том духу треба поштовати и пут од конституције из 1835., често квалификоване као „француске“, до оне из 1938., и службено називане „турском“.

Аутор првог Устава био је Димитрије Давидовић, човјек до тада озбиљних заслуга за националну културу, пристигао из прека, лијепом случајношћу рођен управо 1789. године. Устав је био израз привидне слободе у његовом стварању у одсуству сваког искуства, израз неугасле ширине слободарских идеала националне револуције, али и одговор на све оно што се морало виђети и чути по Милошевим конацима и на његовим судиштима. Овај унутрашњи критериј, потреба да се учини крај самовољи, једном од централних тачака Устава чинио је члан 119. који је говорио: „Имање сваког Србина, било какво му драго, јест неприкосновено...“ Непријатељем општенодрожним сматраће се свако ко у њега дирне „био он ко му драго и од куд му драго.“ Ово се могло односити само на једног човјека, и он је то добро разумио.

Устав, иако је проглашен позивом на султана Махмуда и руског цара Николаја, пао је управо на тим инстанцама. Исувише је испољавао француске коријене, на појаву којих су се у то вријеме седлали коњи и пасали мачеви по европским монархијским пријестолницама. Тако је и уставоправно зачета битна улога европске политике у њеној српској притоци.

Међутим, закључак који се из свега реченог не смије извући говорио би против, реторски скромнијег, компромисног, датог у форми хатишерифа, усаглашеног с руском политиком, Устава из 1838. године. Овај акт није као претходник му могао бити резултат унутрашњих односа међу вођама устанка; између Милете Радојковића, против којег је Милош покретао народ 1830. године, да би потом Милета покренуо успјешну буну против Милоша 1835. године. Овај је Устав у себи ипак садржавао кључни и Милошу неприхватљив члан 17., унесен на руско инсистирање као брана кнежевој самовољи: „Чланови Совјета неће моћи бити збачени без узрока, докле не би било доказано код моје високе Порте, да су се они учинили повини због каквог преступленија или због нарушенија закона...“ то је била она точка на којој је настао уставобранитељски покрет, а у Србији „модерно уређење државне власти“ (С. Јовановић).

Један од дуалитета којег нисмо споменули односи се и на стално и снажно изражену вољу српског народа да сам слободно одлучује о својој судбини и свом путу, и на сагледавање те тежње у европским оквирима. Историјско искуство ће показати да ни ту нема избора.

Устав из 1835. године, уза сав снажан колорит личности и збивања која су довела до њега, утврдио је неке полазне основе уређења Србије као европске државе, иако није успио ни све захватити, ни све одржати; прогласио је тродиобу власти, слободу вјероисповиједања, неприкосновеност приватног власништва и остала права човјека и грађанина по великом француском узору. Довољно да потврди двоструки симболички значај Сретења као српског националног празника.

**Чедомир Вишњић**



fotografija: Filip Škiljan / Groblje u Rajevom Selu

**SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI**

**SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb**

**FAX: + 385 1 4845 364**

**TEL: + 385 1 48 72 480**

**skdprosvjeta2@gmail.com**

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur / 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатата

- 04** **OD DANA REPUBLIKE DO SRETENJA**  
Nenad Jovanović  
HRONIKA
- 13** **MIODRAG MILOŠEVIĆ (1936 – 2025)**  
Slobodan Uzelac  
IN MEMORIAM
- 14** **RAT**  
Goran Babić  
DNEVNICI (11)
- 15** **DOBRODOŠLI U DRŽAVU TRAGIKOMEDIJE**  
Bojan Munjin  
INTERVJU, MILAN NEŠKOVIĆ
- 19** **O SVIM ASPEKTIMA KORAČEVOG RADA**  
Tomislav Bartol  
MEĐUNARODNI SKUP O STANKU KORAČU
- 21** **ŽIVOT I DJELO STANKA KORAČA**  
Virna Karlić  
MEĐUNARODNI SKUP O STANKU KORAČU
- 24** **ČEDI VIŠNJIĆU**  
Velimir Sekulić  
PISMO O SUSRETU SA STANKOM KORAČEM
- 25** **SRBI U PAROHJI RAJEVO SELO**  
Filip Škiljan  
HISTORIJA
- 30** **PRIČA O ČETIRI SLIKE**  
Željko Kresojević  
BAŠTINA
- 33** **OPEVANI KOLONIST BOŽO**  
Milan Micić  
HISTORIJA, KOLONIZACIJA VOJVODINE (6)
- 37** **PO DRUGI SE PUT LISICA NE HVATA U GVOŽĐA**  
Miloš Kordić  
ZAPIS SA BANIJE
- 44** **VEZ KOJI SU IZVEZLI VUKODLACI**  
Anja Kožul  
BAŠTINA
- 46** **ZAGREBAČKE NELAGODE**  
Mirko Demić  
SJEĆANJA
- 50** **ČUDESNE INTRIGE**  
Muharem Bazdulj  
PROZA
- 52** **MILICA**  
Slobodan Grubač  
PROZA
- 54** **U ODBRANU VEZANOG STIHA**  
Nikola Živanović  
KNJIŽEVNOST
- 56** **ODMAH KAŽI DA**  
Vule Žurić  
KNJIGE, SLOVENAČKI XX VEK
- 59** **S HEKUBOM ILI BEZ NJE...**  
Igor Ružić  
KAZALIŠTE, HEKUBA, NE HEKUBA
- 61** **TEHNIKA NARODU**  
Sonja Leboš  
IZLOŽBE, UTOPIJA I STVARNOST
- 64** **BESKOMPROMISNI SVJETONAZOR U ILUSTRACIJI**  
Bojan Dmitrović Krištofić  
IZLOŽBE, IMAMO NOVOSTI
- 66** **SAVEST GRAĐANSKE MAĐARSKE**  
Natalija Ludoški  
KNJIGE, HTEO SAM DA ĆUTIM
- 68** **GLAD, VOJSKA I VAŠKE**  
Dragan Babić  
KNJIGE, DUŽ OŠTROG NOŽA LETI PTICA
- 70** **PRIČA JE HAIR GDE GOD JE PRIČAŠ, ALI NE I KOME GOD**  
Jovana Milovančević  
KNJIGE, LIMENI LIJES ZA ZAIMOVIĆ ZEJN
- 72** **ŠUTI KAD S MAJKOM PRIČAŠ**  
Vladan Bajčeta  
KNJIGE, MAJKA ZORKA
- 75** **ZVIŽDUK I TIŠINA**  
Đorđe Nešić  
ZAPIS O POEZIJI BLAGOJA BAKOVIĆA
- 77** **SRODNI IZAZOVI**  
Siniša Tatalović  
KNJIGE, EKSTREMIZAM I DEMOKRACIJA
- 80** **DUŠAN RADAK (1955 – 2024)**  
Milivoj Nenin  
IN MEMORIAM
- 84** **TEOFIL PANČIĆ (1965 – 2025)**  
Đorđe Matić  
IN MEMORIAM
- 86** **PANOPTIKUM**  
Goran Borković

## OD DANA REPUBLIKE DO SRETENJA

**Nenad Jovanović**

**DRUŽBA PERE KVRGIĆA** – U Moravicama su od 27. do 30. novembra održani drugi po redu Dani Pere Kvrgića. U čast velikana kulture i umjetnosti organizatori festivala, Kotar teatar i Mjesni odbor Moravice (MO), ove su godine u Dom kulture u Moravicama, njegovom rodnom mjestu, doveli tri kazališne predstave i tri kreativne radionice čime je postignut značajan pomak od programskoga sadržaja lani kada je program trajao jedan dan. Ovogodišnji programski sadržaj odabrao je Matija Kezele koji je i direktor festivala. Milan Mamula, predsjednik Mjesnog odbora Moravice, ističe da je suradnja s Kotar teatrom uz podršku SDF-a, SNV-a te Vladinog Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, dovela do toga da već u drugoj godini festival ima kvalitativan skok.



**DAN REPUBLIKE S NELETOM** – Na sam nekadašnji Dan Republike, 29. novembra, u prostorijama pododbora Prosvjete u Osijeku, održano je predavanje savjetnice za srpski jezik Jadranke Radošević o prvom dijelu trilogije *Dr Nele Karajlić – Solunska 28*. Predsjednik pododbora Zdenko Čikara podsjetio je da je Nenad Janković alias Dr Nele Karajlić jugoslavenski i bosanski *rock and roll* muzičar, kompozitor, glumac, pisac i režiser nekadašnjih TV emisija u Jugoslaviji. Prvi dio trilogije odnosi se na strast i novac. Bavi se periodom koji je vodio Prvom svjetskom ratu. To je priča o jednoj kući, jednom gradu i dva svijeta, u Beograd s početka dvadesetog vijeka, gdje se odvija radnja ove priče. Spajajući najbolje sastojke južnoameričkog magijskog realizma i sarajevskog novog nadrealizma, dr Karajlić piše o historiji

jedne kuće i stvara uzbudljiv roman o uzbudljivim vremenima, istaknula je Radošević.

**„SVET NA SCENI“** – U dvorani zagrebačkog kazališta Mala scena u sklopu „Kazališnih večeri nacionalnih manjina“ predstavom *Svet*, rađenom po delu Branislava Nušića, 2. decembra predstavili su se pačetinski pododbor „Prosvjeta“ i tamošnji KUD Branko Radičević. Uz njih, tokom festivala predstavili su se i predstavnici Češke besede, Draft teatar Tuzla i dječje dramske sekcije BKUD „Sevdah“ Zagreb, kao i dramska sekcija Albanskog dramskog društva Mergimtari koje je i organiziralo manifestaciju koja bi ove godine trebala imati i svoje drugo izdanje.

– Predstava *Svet* imala je premijeru u junu na festivalu MESDAM (Međunarodna smotra amatera) koju organizujemo u Pačetinu – rekao je Petar Musić, predsjednik pododbora i jedan od glumaca u predstavi. – Kazalište je mjesto susreta i dijaloga, kao i prilika za razmjenu iskustava i prikazivanje različitosti – rekao je na otvaranju predsjednik Mergimtarija, glumac Leonard Hamitaj.



**POEZIJA IZ SNOVA** – U Velikoj dvorani Centra za kulturu Beli Manastir 4. decembra održano je muzičko-poetsko veče „Kao da sam te sanjao“. Publika je mogla uživati u stihovima i pjesmama u izvođenju Kristine i Vladana Savića uz muzičku pratnju Filipa Savića. Program su realizirali VSNM Beli Manastir i tamošnji pododbor Prosvjete.

**SREDNJOŠKOLCI POETE** – Povodom Mjeseca knjige, Srpski kulturni centar iz Vukovara organizovao je promociju zbirke pjesama učenika srednjih škola, nazvanu *Ćirilicom pišem, pesmom dišem*. – Reakcija publike na zrelo razmišljanje i pisanje srednjoškolaca bila je više nego pozitivna i tada je spontano došlo do ideje da sve pesme budu objedinjene – rekla je Ljiljana Bajac Nikolić. Izdavač zbirke objavljene u tiražu od sto primjeraka je SKC, a u njoj je 57 pesama čiji su autori učenici Tehničke škole Nikola Tesla, Ekonomske škole i Gimnazije Vukovar, koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku i ćirilicom pismu.

**SAZVEŽĐE SVITACA** – U okviru manifestacije Dani srpske kulture, u Rijeci je u organizaciji riječkog pododbora Prosvjete i VSNM-a Primorsko-goranske županije, u Gradskoj knjižnici Rijeka gostovala Mirjana Bobić Mojsilović, predstavljajući svoj novi roman *Sazvežđe svitaca*. Nekadašnja novinarka najznačajnijih listova Jugoslavije, bogatu je književnu karijeru počela 1997. zbirkom priča *Baba, nemoj ništa da me pitaš* i od tada je objavila preko 20 knjiga – romana, zbirki poezije i priča. Njeni kazališni komadi igrani su sa velikim uspjehom u brojnim beogradskim kazalištima. dok su joj romani prevedeni u Francuskoj, Italiji, Češkoj, Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji.

**ZAISKRILO PO HRVATSKOJ** – Monodrama *Iskra*, koja govori o životu i djelu Nikole Tesle, iz uloge njegove majke Georgine (Đuke) Tesle u izvođenju kninske glumice Maje Kolundžije Zoroe koja živi u Beogradu, krajem 2024. igrala je u niz hrvatskih gradova i varošica. Priča obuhvata period od Teslinog rođenja do smrti njegove majke, a u njoj se govori o identitetu, nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, historiji njegove porodice, odnosu s najbližima, ali isto tako o njegovim dječaćkim danima, mladenačkim dilemama i greškama koje je napravio, životu u inostranstvu i genijalnim izumima, ističe glumica. Premijera je izvedena u Teslinom rodnom Smiljanu, ispred Crkve svetih apostola Petra i Pavla, gdje je njegov otac Milutin imao službu, a glumici su u pripremi monodrame značajnu pomoć pružili historičari. Predstava je odigrana i u Zagrebu, za učenike pravoslavne gimnazije, u sisačkom Odgojno-obrazovnom i kulturnom centru, kao i na Kordunu – u Vojniću, Krnjaku i Vrginmostu, a za Svetog Savu igrala je i u Karlovcu.

**KOMEDIJA U BOROVU** – Publika u dvorani Doma kulture u Borovu bila je oduševljena komedijom *Ko je ovde idiot* u kojoj glume poznati beo-

gradski glumci Milan Kalinić i Srđan Ivanović. Predstava govori o aktualnim svakodnevnim temama vezanim za birokraciju u svakodnevnom životu, a organizirali su je pododbor Prosvjete u Borovu i općinsko VSNM. Interes publike bio je veći nego što je kapacitet u Borovu, što je pokazalo da postoji veliki interes za ovakve kulturne događaje.

**OSJEČKO PJSNIČKO VEČE** – U prostorijama pododbora Prosvjete u Osijeku 6. decembra održano je poetsko veče članova Književne sekcije. Predstavili su se Milenko Vasiljević Čiko, voditelj Književne sekcije koji je ujedno i vodio program, Radojka Piškorjanac, Nataša Cvijančević, Mara Jurković i Petar Malbaša. Na početku programa predsjednik Pododbora Zdenko Čikara istaknuo je da je po broju članova Književne sekcije Pododbor Osijek u samom vrhu, ako ne i najbrojniji u Prosvjeti. U pododboru je šest aktivnih pjesnika te troje djece čija je zajednička zbirka poezije u pripremi. Milenko Vasiljević Čiko, dugogodišnji voditelj Književne sekcije, govorio je o šestogodišnjem postojanju i radu te sekcije koji se bazirao na objavljivanju samostalnih knjiga pojedinih članova te nastupa pjesnika na kulturnim manifestacijama. Do sada su članovi Književne sekcije objavili 21 samostalnu knjigu i bili zastupljeni u preko 160 zajedničkih zbirki.



**POSJETA METROPOLI** – U okviru programa Druge smotre učeničkog stvaralaštva „Čitam i pišem ćirilicu“ u Zagrebu su 6. decembra boravili učenici koji pohađaju nastavu srpskog jezika i kulture po modelu C iz Ki-stanja i Knina, a pridružili su im se đaci koji tu nastavu pohađaju u dvjema školama u Zagrebu. Učenici su sa svojim učiteljima i roditeljima posjetili Srpsku pravoslavnu opštu gimnaziju „Kantakuzina Katarina Branković“ i saborni hram Preobraženja Gospodnjeg, nakon čega su im u Centralnoj biblioteci Srba u Hrvatskoj održali radionicu. S radom i aktivnostima Biblioteke upoznala ih je voditeljica Snježana Čiča, nakon čega je u radu radionice učestvovala učiteljica nastave po modelu C u Zagrebu Valentina Pipinić.

**DIVOT PISMO TI PIŠEM** – U okviru projekta „Barbarogenij nadrealizma“, u okviru Dana srpske kulture u prostoru Eurokaza u Zagrebu, u više je navrata izvedena predstava *Krležino divot pismo* u režiji Branka Brezovca uz muziku Stanka Juzbašića i dramaturgiju Mihovila Rizmonda. Predstava je zasnovana na pismu koje je u avgustu 1936. godine Miroslav Krleža uputio književniku-nadrealistu Marku Ristiću. Sastojalo se od preko metar dugačkog kolaža izrezaka iz dnevnih novina koje su se Krleži našle na stolu. Ti izresci, koji su bili dodatak njegovom tekstu, bili su vezani uz Španjolski građanski rat koji se počeo razbuktavati.



**PODIZANJE KAPACITETA** – Od 8. do 10. decembra polaznici modula u sklopu projekta „Podizanje stručnih kapaciteta“ imali su prilike posjetiti Vukovar, Novi Sad i Beograd. U sklopu studijskog putovanja polaznici su obišli prostorije Srpskog doma u Vukovaru te slušali predavanje Nebojše Vidovića i Veljka Maksića o historiji Doma, grada Vukovara te radu srpskih institucija u gradu i regionu. Nakon predavanja i obilaska doma polaznici su prošetali gradom te se uputili u Novi Sad gdje su prisustvovali godišnjem koncertu Ansambla KOLO u Srpskom narodnom pozorištu. Sljedeća dva dana polaznici su imali priliku obići Beograd te poslušati predavanja u tamošnjem Etnografskom muzeju nakon čega su obišli Fakultet muzičke umetnosti.

**KOLONIJA U KARLOVCU** – Jesensko-zimska likovna kolonija održana je 7. decembra u prostorijama karlovačkog pododbora Prosvjete. Na koloniji je sudjelovalo sedmero slikara iz Zagreba i Karlovca, dok su dvije slikarice

poklonile pododboru svoje radove. Tako je karlovački pododbor postao bogatiji za dvanaest novih radova. Slikalo se u tehnikama ulja na platnu i akrilika po slobodnom izboru slikara. Likovna sekcija djeluje od 1998. godine i sudjelovala je ili organizirala oko 270 likovnih kolonija.

**U STIHOVE TE LJUBIM** – Dvoranom Središnje biblioteke Prosvjete 9. decembra odzvanjali su stihovi najljepših ljubavnih pjesama srpskih velikana lirike čije je čitanje pod nazivom „Stihovima te ljubim“ organizirala, pjesme odabrala i čitala ih akademska glumica Svetlana Patafta. Za vrijeme trajanja tog svojevrsnog časa poezije mogli su se čuti stihovi srpskih klasičnih i suvremenih pjesnika koji su stvarali ili stvaraju u Srbiji i Hrvatskoj, ali nisu izostali ni srpski suvremeni pjesnici čija poezija je objavljivana u izdanjima Prosvjete kao što su Dara Sekulić, Simo Mraović, Nikola Vujčić, Zdravko Krstanović i Đorđe Brujić. Osim same Patafte, pjesme su čitali i drugi ljubitelji poezije.



**UDRUŽENI MANJINSKI PODUHVAT** – Koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba obilježila je 9. decembra u Češkom narodnom domu Međunarodni dan ljudskih prava i Dan Koordinacije, uz predstavljanje knjige Filipa Škiljana *Udruge nacionalnih manjina u gradu Zagrebu*. Sekretar Koordinacije Zoltan Balaž Piri podsjetio je da je Koordinacija osnovana 10. decembra 2003. na Međunarodni dan ljudskih prava i da je do sada izdala tri knjige – o nacionalnim manjinama u Zagrebu, njihovom učešću u Domovinskom ratu, te o trgovima nacionalnih manjina, odnosno o njihovoj ostavštini i znamenitim građevinama u Zagrebu. Predsjednik Savjeta za nacionalne manjine RH Tibor Varga naglasio je da su za 2025. povećana sredstva za realizaciju programa kulturne autonomije nacionalnih manjina, te da očekuje više zahtjeva za te programe.





**BIJELO-PČELIN LET** – Izložbom istaknutih naslovnica i likovnom radionicom u Vukovaru je 9. decembra održana svečanost proslave 30 godina časopisa za djecu *Bijela pčela*. Taj časopis u budućem periodu pokušaće da izađe iz arhaične forme, pa će tako mladi putem *web*-stranice, koja će biti interaktivnog karaktera, časopisu moći da pristupe na način koji im je zbog tehnološkog razvoja možda prihvatljiviji, najavila je glavna urednica Katarina Bošnjak, ističući da je *Bijela pčela* je zadržala glavni cilj – da služi kao dodatak u nastavi za učenike koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku i pismu.

**ŠIROKI SPEKTAR** – U organizaciji gradskog VSNM-a Bjelovara i tamošnjeg pododbora Prosvjete, u bjelovarskom Srpskom kulturnom centru Pavle Solarić otvorena je izložba slika i umjetničkih fotografija spisateljice i slikarice Darinke Bojčić. Na izložbi je predstavljen bogati umjetnički opus spomenute autorice, a cilj organizatora bio je da se javnost upozna sa stvaralaštvom pojedinaca iz srpske zajednice te da se pozitivno doprinese sveukupnoj kulturnoj sceni Bjelovara.

**NALAŽENJE KORAČEVO** – Velik broj ljudi skupio se 10. decembra u dvorani Središnje biblioteke Prosvjete u Zagrebu na promociji knjige *Nalaženja Stanka Koraća: otpor institucionalnoj asimilaciji* čiji je autor sveučilišni profesor u penziji Dušan Marinković, a izdavač SKD Prosvjeta. – Ovom knjigom također prigodno obilježavamo 80 godina Prosvjete kojoj je Stanko Korać dao velik doprinos. Poslove koje je Korać započeo skromnom sredstvima sada radi više ljudi u drugačijim okolnostima, rekao je Čedomir Višnjić, urednik izdavačke djelatnosti „Prosvjete“. Kako je naglasila Virna Karlič, profesorica na Odsjeku za južnoslavenske jezike i književno-

sti Filozofskog fakulteta (FF) u Zagrebu, autor knjige Dušan Marinković u višegodišnjem istraživanju i arhivskom radu stekao je iskustvo i spoznaju da Koraćev opus nije dobio odgovarajuću pažnju. Korać je pokazao da Srbi imaju građu za pamćenje, rekao je Marinković koji je govorio o poznanstvu i suradnji s Koraćem, te o svojim istraživanjima.

Nekoliko dana kasnije u organizaciji karlovačke Gradske knjižnice Ivan Goran Kovačić, poznatog novinara i publiciste Danka Plevnika te karlovačkog pododbora Prosvjete također je održana promocija knjige.



**FILUM U ZAGREBU** – U Srpskom kulturnom centru u Zagrebu 12. decembra otvorena je likovna izložba *Filum* koju čine radovi petoro profesora i profesorke Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu. Predsjednik Prosvjete Nikola Vukobratović naglasio je da je ta izložba dio stalnih aktivnosti srpskih organizacija u cilju što jačeg povezivanja srpske i hrvatske kulture, ali i obogaćivanja kulturnog prostora Zagreba jer su programi SKC-a, osim pripadnicima srpske zajednice, otvoreni svim građanima. Govoreći u ime gostujućih umjetnika, Nebojša Nes Savović rekao je da je postav u Zagrebu završetak inozemnog dijela svojevrstne turneje održane u Puli, Domžalama i Rijeci, jer će radovi koji čine tu izložbu biti postavljeni u Šapcu, a onda u Beogradu.



**OBNOVLJENA KOORDINACIJA** – U prepunoj Kino sali u Ogulinu, 13. decembra održan je godišnji koncert Koordinacije pododbora Prosvjete za Kordun i Gorski kotar. Kako je istakao predsjednik Koordinacije i dožupan Karlovačke županije Dejan Mihajlović, ovo je bio drugi godišnji koncert Koordinacije, dok je prvi održan lani u karlovačkom Gradskom kazalištu Zorin dom. Koordinacija je djelovala prije nekih desetak godina, ali je rad zamro da bi lani bio ponovo aktiviran. Koordinaciju čine pododbori Prosvjete iz Vojnića, Vrginmosta, Krnjaka, Ogulina i Karlovca.

**ZAIGRAJMO ZAJEDNO** – U organizaciji Udruženja Čuvari srpskog identiteta iz Vukovara i SKUD-a Sveti Sava iz Tenje, u tom mjestu je 13. decembra nastupilo nekoliko društava u okviru manifestacije „Zaigramo zajedno“. Pored domaćinskog KUD-a, doprinos programu dali su Folklorni ansambl Čuvari tradicije baranjskih Srba iz Belog Manastira, KUD Zora iz Silaša, KUD Sloga iz Vukovara te Pevačka grupa osječkog pododbora SKD-a „Prosvjeta“. – Manifestacija pokazuje da publika voli ovakav vid predstavljanja naše kulture i tradicije pa polako postaje tradicionalna na ovim prostorima – rekao je predsjednik Čuvara srpskog identiteta Dragan Todić, ističući da je to ujedno i prilika da kulturno-umjetnička društva i udruženja, na kraju godine zajedničkim koncertom pokažu ono najbolje iz vlastitih programa.

**NAGRAĐENI UČENICI** – Povodom otvaranja izložbe nagrađenih učeničkih radova iz projekta Velikani mog kraja, u dvorani Središnje biblioteke Srba u Zagrebu 16. decembra bili su i nagrađeni učenici i učitelji iz cijele Hrvatske – 30 učenika iz 16 osnovnih škola u pratnji 15 učitelja 16. decembra 2024. godine. Uz otvaranje podijeljena su priznanja nagrađenim učenicima i zahvalnice njihovim učiteljima. Sve učenike i učitelje na samom početku programa pozdravio je generalni sekretar Prosvjete Slobodan Živković. Nakon kratke prezentacije projekta i dodjele nagrada, učenici iz Žegara, Knina, Kistanja, Donjeg Lapca, Korenice, Krnjaka, Vojnića, Gline, Jabukovca, Velikog Poganca, Dežanovca, Belog Manastira i Kneževih Vinograda uživali su u predstavi *Dnevne uspomene moje bake* Teatra Puna kuća. Učenici i njihovi učitelji u popodnevnom satima uz zanimljive priče iz života Nikole Tesle obišli su centar Zagreba. – Zadatak ovogodišnjeg dijela projekta je bio istražiti, a nakon toga likovnim radom predstaviti ljude, mjesta, događaje i običaje karakteristične za kraj iz kojih učenici dolaze, a ujedno značajne za Srbe u Hrvatskoj. U ovogodišnjoj prvoj godini projekta učestvovalo su 162 učenika iz 31 osnovne i područne škole. Program Velikani mog kraja je odobren i sufinansiran od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih i Srpskog narodnog vijeća – rekla je organizatorica Maja Matić.

**SVETI NIKOLA U PAKRACU** – U gradskoj vijećnici u Pakracu, uz mnogo dječje radosti, 17. decembra izveden je program povodom obilježavanja Svetog Nikole koji su organizirale srpske organizacije i manjinsko vijeće u tom gradu. – Srpska slava uvrštena je u nematerijalnu baštinu UNESCO-a kao duhovno nasleđe i duhovno bogatstvo našeg naroda gdje god na zemaljskom šaru bili. Slavimo sve svetitelje, ali se najviše slavi Sveti Nikola, ali kako narod kaže, pola ih slavi, a druga polovina odlazi na slavu – rekao je, osveštajući slavski kolač, paroh pakrački Igor Karanović. Dalibor Harambašić, jedan od voditelja radionica SNV-ovog Programa plus, podsjetio je da u okviru tog programa pokrenutog prije godinu dana postoje horska i edukativno kreativna radionica. – Trenutno je u Program plus uključeno devetoro učenika uzrasta od drugog do osmog razreda – rekao je i pozvao roditelje da upišu svoju djecu u spomenute aktivnosti u cilju učenja igre i folklor.



**OD REPA DO TREPA** – Zadnje radne i školske sedmice u prvom polugodištu, predsjednik riječke Prosvjete Damir Radović održao je predavanje „Od rock n’rolla do trap cajki“ učenicima srednje škole u Moravicama, prije svega onima koji su smješteni u učeničkom domu. Radović je kroz spotove i pjesme najpoznatijih izvođača različitih žanrova, od rocka, repa, hip-hopa preko pop glazbe do folka i trepa, prikazao kako se mijenjala pop kultura u muzičkom smislu u zadnjih osamdesetak godina, odnosno od 1950-tih do danas. Zaključak koji je izveo zajedno s učenicima jeste da je svaki novi muzički val i novi najpopularniji žanr bio zapravo naprednija verzija prošlog, uz dodatak duha naroda tog doba, te onog što je u to vrijeme moglo privući najšire narodne mase. Gostovanje je organizirao Srpski demokratski forum.

**SLAVONSKA ZIMSKA ŠKOLA** – Koordinacija Prosvjete zapadne Slavonije i Moslavine organizirala je 22. i 23. decembra Zimsku školu srpskog

jezika i kulture u Orahovici. Škola je okupila 43-oje djece uzrasta od osam do 16 godina iz Pakraca, Daruvara, Slatine, Garešnice i Bjelovara. Uz stručno vodstvo petoro nastavnika – vjeroučiteljicu Borku Teodorović, učitelje razredne nastave Radu Božić i Vojislava Klinca, koreografa Luke Blanuše te Dalibora Harambašića, profesora geografije i etnologije, djeca su na razne načine učila o srpskom jeziku i ćirilicom pismu, istoriji, kulturi i običajima. Program je prije svega bio namijenjen djeci koja nisu imala priliku da nauče azbuku i ćirilicu pismo, ali i za one koji već pohađaju nastavu srpskog jezika i kulture po C modelu. Učesnicima škole bio je organiziran i put do Pečuha u Mađarskoj.



**LIKOVNO PA NA ČOŠE** – Zadnje decembarske subote u prostorijama pododbora Prosvjete u Osijeku održana je izložba radova Likovne sekcije Kreativno čošje. Kroz 20 radionica u 2024. prošlo je 15-ak ljubitelja kreativnog izražavanja. Snježana Fuis, kao voditelj radionica objasnila je što se i kako izrađivalo kroz likovne radionice. Programu je prisustvovalo 20-ak članova i gostiju koji su mogli čuti kako je osječki pododbor Prosvjete tokom 2024. imao ukupno 33 programa, pa je tako jedan u prvih pet pododbora u Hrvatskoj po broju programa.

**GODIŠNJI KONCERT U ROGOŽI...** – U Srpskom kulturnom centru „Moslavina“ u Rogoži garešnički pododbor Prosvjete obilježio je Sv. Nikolu, krsnu slavu društva povodom čega je održan i godišnji koncert. Svečanost je počela obredom lomljenja slavskog kolača, a nakon obreda slijedio je kulturno umjetnički program u kojem su učestvovali KUD „Palična“ iz Severina, Češka Beseda Končanica, pododbor Prosvjete u Daruvaru, kao i dječja i seniorska folklorna sekcija domaćeg pododbora. Dječja sekcija se predstavila pjesmama i plesovima iz Moslavine i Zapadne Slavonije, dok je A sekcija izvela Vesele šopske igre i Igre iz Mačve. Poslije programa slijedilo je druženje uz muzičku grupu „Garavi sokak“.

**... I KRNJAKU** – U prepunoj sportskoj sali krnjačke Osnovne škole Katarina Zrinjski, u subotu 28. decembra, održan je treći Godišnji koncert krnjačkog pododbora Prosvjete, a dio posjetilaca morao je koncert zbog velikog zanimanja pratiti stojeći. Uz domaći pododbor, na koncertu su nastupili poddbori Prosvjete iz Vojnića, Vrginmosta i Ogulina. Na kraju koncerta svim učesnicima su podijeljene zahvalnice. – Ove godine slavimo dva velika jubileja: 80 godina od osnivanja Srpskog kulturnog društva Prosvjeta i 25 godina od osnivanja pododbora Prosvjete u Krnjaku. San grupe entuzijasta ostvario je 26. juna 1999. godine, a oni su željeli sačuvati običaje, tradiciju i kulturu naše zajednice – rekla je sadašnja predsjednica pododbora Goranka Mandić.

**LUK I VODA** – Posljednje subote u decembru u belomanastirskom Srpskom kulturnom centru i u organizaciji SKUD-a „Jovan Lazić“ održana je promocija trećeg izdanja knjige *Luk i voda* Đorđa Nešića iz Bijelog Brda. Prvo i drugo izdanje tog „zavičajnog rječnika s ušća Drave i Dunava“ izdani su u Zagrebu 2004. i 2012. godine, a treće, najobimnije od 460 stranica s oko 2.000 obrađenih pojmova, izdano je 2024. u Vukovaru. Za razliku od prva dva, treće je štampano ćirilicom i azbučnim redoslijedom. Knjigu su predstavili urednik Veljko Maksić, predsjednik Odbora za kulturu i sport vukovarskog ZVO-a te autor.



**GORANSKA ZIMSKA ŠKOLA** – U organizaciji Prosvjete u Moravicama je od 27. do 30. decembra 2024. održana Zimska škola srpskog jezika, kulture i tradicije „Moravice 2024“. Zimsku školu pohađalo je 40 učenika od drugog do osmog razreda osnovne škole, uz ukupno sedam predavača po raznim oblastima. – Polaznici Zimske škole došli su iz više županija sjevernog dijela Hrvatske, odnosno iz Našica, Đurđenovca, Nove Gradiške, Okučana, Daruvara, Bjelovara, Hrvatske Dubice, Hrvatske Kostajnice, Petrinje, Gline, Jabukovca,

Topuskog, Zagreba i Velike Gorice. Održane su brojne radionice na kojima su učitelji srpskog jezika i kulture iz Zagreba i Moravica, upoznali učenike sa srpskim jezikom, književnicima i tradicijom, uključujući lokalnu sredinu. Tako su na muzičkim radionicama, pod vodstvom predsjednika tamošnjeg pododbora Prosvjete Novice Vučinića, imali priliku prepoznati pojedine muzičke instrumente korištene među Srbima u Gorskom Kotaru, rekao je Mirko Marković, sekretar za obrazovanje u Prosvjeti. Novica Vučinić je vodio i likovne radionice na kojima su polaznici iskazali poseban angažman. Učenici i predavači bili su smješteni u učeničkom domu tamošnje Željezničke tehničke škole, gdje su održavane i radionice. Velik dio sadržaja Zimske škole održan je putem izleta i obilazaka.

**USKORO I PODODBOR U PLAŠKOM** – VSNM Karlovačke županije održao je 30. decembra godine sjednicu u Ogulinu. Usvojene su izmjene finansijskog plana nužne kako bi ga uskladili sa stvarnim troškovima. Sada imamo točan pregled izvršenja budžeta i sa analizom izvršenosti plana za 2024. bolje se planiraju sredstva za naredne godine – rekao je predsjednik VSNM KŽ Neven Ivošević. Pričalo se o pokretanju inicijative za osnivanje pododbora Prosvjete u Plaškom. Glavni odbor Prosvjete je odobrio inicijativu pa se uskoro očekuje osnivačka skupština.

**SVEČANO U KARLOVCU** – U karlovačkom Pododboru Prosvjete zadnjih godina ustalila se praksa organiziranja novogodišnje-božićnih druženja prijatelja i članova Društva. U prostorijama pododbora 30. decembra godine skupilo se dvadesetak prijatelja i članova pododbora, a među njima i poznati karlovački novinar i publicist Danko Plevnik. Predsjednik karlovačkog pododbora Milan Lapčić kratko se osvrnuo na aktivnosti u 2024. godini i govorio je glavnim planovima za 2025. godinu. Izrazio je zadovoljstvo brojem aktivnosti u 2024. godini i akcijama sekcija, a najavio je proces podmlađivanja članstva i (budućeg) rukovodstva.



**PRASAD PRED PUBLIKOM** – U Pakracu je 11. januara gostovalo Gradsko pozorište „Jazavac“ iz Banje Luke koje je u izvelo predstavu *Tri praseteta i još jedno* u režiji Belinde Stijak po djelu pisca Tode Nikoletića. To gostovanje realizirano je u organizaciji Prosvjete. Pakračka djeca imala su priliku uživati u predstavi koja je izazvala oduševljenje svih prisutnih. Predstava, prilagođena dječjem uzrastu, koju je gledalo 60-ak posjetilaca, obilovala je humorom, poukama i dinamičnim scenskim momentima.

**NEKO REČE, SRPSKO VEČE** – U organizaciji SNV-a u noći s 11. na 12. januara u zagrebačkom restoranu Globus uz preko 1.500 gostiju i uz bogat kulturno-umjetnički program zvijezda narodne muzike Vesne Zmijanac i Šekija Turkovića, ansambla Nikad nije kasno, ali i nastup pododbora Prosvjete iz Velikog Poganca, održano je Srpsko veče, najznačajnije i najmasovnije nezvanično društveno okupljanje srpske zajednice i prijatelja u Hrvatskoj. Prihod od ulaznica ove je godine išao za pravoslavnu bogosloviju Sveta tri jerarha koja djeluje pri manastiru Krka. Srpsko veče nije samo proslava Nove godine nego je to postala tradicija i emocija – rekla je u ime organizatora Emina Đurašević.



**ZAJEDNIČKE SLIKE** – Pododbor Prosvjete u Dardi, odnosno Likovna radionica „Petar Dobrović“ koja djeluje u sklopu tog pododbora, te osječko Makedonsko kulturno društvo „Braća Miladinovci“ organizirali su, kao znak dobre suradnje dviju likovnih sekcija, zajedničku izložbu slika pod nazivom *Umjetnost nas spaja*. Izložba je bila otvorena u Kulturnom centru u Dardi. Ukupno je bio izložen 21 umjetnički rad od 12 autora, među kojima su i predsjednik Trajanovski, voditeljica likovne sekcije MKD-a Ranka Mirković te organizatorica izložbe Rada Marković. Posjetioci su mogli razgledati tematski vrlo raznolike slike: vedute gradova Osijeka i Ohrida, Manastir Sv. Naum, baranjske pejzaže, mrtve prirode, cvijeće, ženske figure i apstrakcije.

**SVETI JOVAN U PETRINJI** – Povodom obilježavanja 25. godišnjice osnivanja petrinjskog pododbora Prosvjete i njegove krsne slave Svetog Jovana Krstitelja Preteče, članovi i gosti pododbora Zagreb, 20. januara okupili su se na liturgiji u Hramu svetog Spiridona Čudotvorca Trimitunskog u Petrinji, gdje je paroh Saša Umičević osveštao slavski kolač i koljivo. Ovu petrinjsku manifestaciju dolaskom su uveličali i Siščani, Mirjana Oluić, zamjenica župana Sisačko-moslavačke županije iz redova srpske zajednice i Milan Rupiće, predsjednik sisačkog pododbora Prosvjete. Nakon liturgije prisutni su se ispred hrama družili uz posluženje, no zbog niskih temperatura okupljanje nije dugo potrajalo, kazala je predsjednica pododbora Mara Vilus.



**MOJA JE SLAVA SVETI SAVA...** – Nikada do sada staze Svetosavlja nisu bile tako duge; svoju krsnu slavu Prosvjeta i najveći dio njenih pododbora, ali i Srpska pravoslavna opšta gimnazija dostojno su obilježili. Ovogodišnju Svetosavsku akademiju Prosvjete, održanu 25. januara u Koncertnoj dvorani Blagoje Bersa na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, obilježile su podjele nagrada zaslužnim članovima te filmskom režiseru Nebojši Slijepčeviću, kao i nastup Narodnog orkestra mladih Beograda i Ženske pevačke grupe Etnofonija.

Godišnja nagrada „Sava Mrkalj“ za 2024. za posebno vrijedan doprinos kulturi Srba u Hrvatskoj dodijeljena je režiseru Nebojši Slijepčeviću koji je za svoj najnoviji kratki igrani film *Čovjek koji nije znao šutjeti* dobio Zlatnu palmu na Filmskom festivalu u Kanu, Evropsku filmsku nagradu za najbolji kratkometražni film, te nominaciju za Oskara.

Srđanu Bojčiću, predsjedniku pododbora Daruvar, dodijeljena je nagrada za zasluge u oblasti amaterskog stvaralaštva dok su godišnja priznanja „Zlatna značka“ pripala Slavici Božić iz Umaga, Branku Kostiću iz Vere i Zoranu Nenadiću iz Splita kao dugogodišnjim istaknutim članovima ili zaslužnim pojedincima koji su zadužili Prosvjetu, pridonoseći ostvarenju njegovih ciljeva. Nagrade su podijelili predsjednik Nikola Vukobratović i

potpredsjednici Siniša Tatalović i Radmila Latas. U ime nagrađenih obratio se Nebojša Slijepčević.

– Odabir svetog Save kao naše slave nije nimalo slučajan – naglasio je predsjednik Prosvjete Nikola Vukobratović uz podsjećanje da je društvo osnovano 1944. u sklopu pokreta otpora fašizmu sa ciljem prosvjeđivanja „koje uključuje rad na području formalnog obrazovanja, ali i kulturnog uzdizanja općenito“. Sveti Sava jedan je od centralnih vjerskih i narodnih simbola Srba kroz stoljeća kao i njegova povezanost s prosvjeđivanjem, duhovnim i intelektualnom radu.

– U skladu sa zadaćom prosvjeđivanja i kulturnog uzdizanja, „Prosvjeta“ ostaje predana međuetničkoj suradnji i izgradnji što boljih odnosa između Srba i Hrvata, ali i svih ostalih sa kojima dijelimo ovaj prostor, grad i zemlju. Naše srpstvo nije ni u kakvom antagonizmu prema hrvatskim ili drugim susjedima. Naš identitet jest naš dug prema tradiciji, ali ne samo tradiciji srpske zajednice u Hrvatskoj, nego i tradiciji ove zemlje općenito, koja je imala periode kada je znatno bolje nosila i prihvaćala svoju multikulturalnost – naglasio je predsjednik Prosvjete.

A na sam Savindan, 27. januara, upriličena je i proslava u Srpskom kulturnom centru u Zagrebu. Tom prilikom, uz osveštenje slavskog kolača i koljiva vladika Kirilo osveštao je i prostorije SKC-a. Događaju su prisustvovali predsjednik Vukobratović, potpredsjednik Siniša Tatalović, predsjednik SNV-a Milorad Pupovac, zamjenik predsjednika Savjeta za nacionalne manjine Milan Vukelić, kao i brojni članovi zagrebačkog pododbora i drugi aktivisti.

Poduži je popis pododbora i srpskih organizacija koje su proslavile Svetog Savu, zaštitnika školstva i prosvjete, pa ovdje navodimo tek neke od njih. Tako su u Srpskom kulturnom centru u Osijeku nakon obreda osvećenja slavskog kolača, nastupili članovi Mješovitog hora pododbora. U Sisku su gradski VSNM i tamošnji pododbor krsnu slavu proslavili u hotelu „Panonija“. Tradicionalna Svetosavska akademija održana je u karlovačkom Gradskom kazalištu Zorin dom. Organizator je bila Crkvena opština Karlovac, a pokrovitelj Grad Karlovac. O životu, djelu i značenju Svetog Save prisutnima se kraćim govorom obratio sveštenik Duško Živanić. Na tradicionalnoj Svetosavskoj akademiji u Vukovaru ukazano je na značaj prvog arhiepiskopa pri čemu je pozdravnu besedu održao episkop osečkopoljski i baranjski Heruvim. Svetosavska akademija održana je i u Centra za kulturu Belog Manastira.



U organizaciji borovskog pododbora Prosvjete, u crkvi Svetog Stefana u Borovu obilježena je slava Društva uz osvećenje slavskog kolača i prigodni program.



**SVETI SAVA ZA NAJMLADE...** – Srpski demokratski forum, u dogovoru s profesoricom Valentinom Pipinić, zadnje januarske večeri u Srpskom kulturnom centru u Zagrebu, organizirao je svetosavsku akademiju za ukupno 17 učenika koji u dvije zagrebačke škole pohađaju nastavu srpskog jezika i kulture po modelu C, a nakon recitacija i klavirske izvedbe Lene Višnjić, podijeljeni su im i prigodni paketići. Dok su se svojim recitacijama izmjenjivali Nastja, Petar i drugi učenici, praćeni aplauzima publike, jedna od njih, Lena Višnjić, pokazala je i svoje muzičko umijeće, odsviravši na klaviru odlomak iz djela *Vilenjak* Edvarda Griega. Da bi bilo sve u duhu svetosavlja, djeca su pred ikonom lomila slavski kolač. Akademiji su, uz aktiviste SDF-a, prisustvovali i ponosni roditelji.



**... I U GIMNAZIJI** – Ovogodišnje obilježavanje Svetog Save, upriličeno 27. januara u Srpskoj pravoslavnoj opštoj gimnaziji „Kantakuzina Katarina Branković“ čiji je ovo Dan škole i krsna slava, proteklo je u znaku zahtjevnog programa koji su izveli učenici, kao i u najavi obilježavanja 20 godina djelovanja ove školske institucije Srba u Hrvatskoj.

Nakon što je hor učenica izveo Svetosavsku himnu, obraćanja direktora Slobodana Lalića i predavanja Milica Joksimović o Kantakuzini Katarini Branković, slijedio je dramski dio programa „Spogoreće godine“. U atriju škole prikazani su običaji Kosovskog Pomoravlja kroz ples i pjesmu.

**NOVO RUKOVODSTVO** – U Srpskom kulturnom centru u Glini 5. februara održana je skupština Koordinacijskog odbora za područje Banije kojoj su prisustvovali svi predstavnici pododbora koji čine taj Koordinacijski odbor. Na sastanku je jednoglasno izglasano sljedeće rukovodstvo: Marijan Janošević kao predsjednik, Ljuba Vrga kao zamjenica predsjednika te Dragica Stojnić kao sekretarica koordinacijskog odbora.

**BOJA VUKOVARA U OSIJEKU** – U prostorijama pododbora Prosvjete u Osijeku 7. februara otvorena je izložba slika *Boja Vukovara* sa likovne kolonije 2023. godine.

Predsjednik pododbora Zdenko Čikara najavio je nastavak programa u ovoj godini nakon što je obilježen Sveti Sava. Izložbu je pripremio i na zanimljiv i sadržajan način predstavio Milenko Živković, predsjednik pododbora Prosvjete iz Vukovara. Pripremljene su slike 18 autora koji dolaze iz različitih geografskih i kulturoloških sredina, a možemo se i mi Vukovarci pohvaliti svojim stvaraocima. O izložbi je govorila Ranka Mirković, slikarica iz Osijeka, koja je dugi niz godina sudionik likovne kolonije.

**AL' SE TAMO DOBRO JELO...** – Na šestom po redu Sajmu zavičaja, održanom 8. i 9. februara u Novom Sadu u organizaciji Fonda za izbegla i raseljena lica Vojvodine, svoja umijeća i običaje predstavili su sisački, dvorski i pakračko-lipički pododbor Prosvjete, kao i ženska pjevačka grupa Ljeb, te polaznici SNV-ovog Programa plus iz Pakraca. Uz njihovo učešće u kulturno-umjetničkom dijelu programa, velik interes izazvali su i štandovi Banijaca i Pakračana koji su bili izuzetno posjećeni zahvaljujući čuvenoj gastro ponudi. Naravno, mali Pakračani predstavili su kulturnu baštinu Srba pakračko-lipičkog područja i zapadne Slavonije, izloživši tradicionalne rukotvorine, fotografije i edukativne materijale koji prikazuju rad u okviru Programa plus i kulturno nasljeđe srpske zajednice u tom kraju. Kao članovi folklorne sekcije pododbora Lipik-Pakrac, učestvovali su i u kulturno-umjetničkom dijelu programa, s članovima pododbora Sisak i Dvor na demonstraciji običaja „čijala“ praćenog tradicionalnom pjesmom.

Fotografija: preuzeto uz dozvolu časopisa *Novosti*

### IN MEMORIAM MIODRAG MILOŠEVIĆ (1936. – 2025.)

Kad neki učenik osnovne škole iz rodnog Svetozareva, sa svojim roditeljima i sestrom, tih gladnih pedesetih krene trbuhom za kruhom preko svijeta u daleku hladnu Švedsku i nekom čudnom slučajnošću zastane u Rijeci, da bi u njoj ostao sretno živjeti daljnjih sedamdeset godina, postavlja se pitanje kakav je to grad koji ima takvu sudbonosnu privlačnost. To je, drage dame i gospodo, vaša Rijeka, grad uglednika, u koji ste danas došli ovdje ispratiti našega profesora na vječni počinak. A neka daleka Švedska ostane tamo daleko! Meni i mojim prijateljima iz Zagreba, čelnim ljudima naših organizacija i institucija, pripala je čast da udovoljimo molbi Miletove kćerke Jelene i sina Zorana da kažemo koju o našem dragom velikom prijatelju.

Miodrag je rođen 1936. u Svetozarevu, osnovnu školu završio je u Beogradu, gimnaziju u Rijeci, a studij jugoslavistike u Zagrebu. Radeći potom na Pomorskoj školi u Bakru i Pomorskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, demonstrirao je nesvakidašnju kompetenciju, komunikativnost, vedrinu i ukupnu uspješnost. Razvijao je kulturu svoga grada, a unutar toga, u najtežim vremenima, davao i naš srpski doprinos uspješnom i modernom slobodarskom gradu. Usput je završio i Višu pomorsku školu makar nije plovio. Radeći kao voditelj biblioteke i urednik stručnog sveučilišnog časopisa dao je i golemi doprinos ukupnom kulturnom stvaralaštvu kako onom filmskom i kazališnom, tako i izdavačkom. Posebno je zaslužan za naša dva glasila – dječji list *Bijelu pčelu*, koju je uređivao kolegij nezaboravne Tatjane Oluić Musić i Đure Budisavljevića te *Artefakte*, kojima je upravo naš Miodrag bio glavna idejna i radna snaga. Putujući jučer sporim putničkim vlakom iz Zagreba, telefonom sam nekome sebi bliskome pojašnjavao kamo putujem. Razgovor je htio – ne htio slušao neki meni nepoznati suputnik pa kad je čuo i shvatio kamo putujem nije izdržao a da mi ne kaže kako je čovjek kojem putujem na ispraćaj bio njegov nezaboravni profesor u srednjoj pomorskoj školi u Bakru.

Zbog svega toga, kad se danas opraštamo od našega velikog prijatelja, imajmo na umu kako, eto, slučajan susret jednoga dječaka s velikim gradom rezultira obostranim sretnim zagrljajem.

Mi, svjedoci takvog odnosa, ponosni smo kako na našega junaka, tako i na grad koji ga je takvoga prihvatio i zavolio. Neka je vječna slava našem Miodragu Miloševiću!

Slobodan Uzelac

## DNEVNICI (11)

## RAT

**Da li je rat u petak bliži nego kiša? Stari proroci su vijećali eventualno o sukobu Sparte i Atine, a današnji (vojni) sateliti lete zbog drugih razloga i adresa. Ono što ih spaja je rat, težnja za pravdom ili supremacijom, nešto starije od tehnike i tehnologije**



PIŠE: **Goran Babić**

**20. 12. 2024.**

Hoće li u petak kišiti ili će biti sunčan dan? Brojni sateliti što se neprekidno vrte povrh naših glava brzo će (i najčešće tačno) odgovoriti na gornje pitanje. Hoće li, međutim, u taj isti petak možda izbiti najveći rat to ni još brojniji (vojni) sateliti neće znati. Očito da se tajna saznavanja budućnosti ne krije u satelitima ma koliko bili korisni i moćni. Uostalom, Kalhant, Mops i Tiresija, legendarni antički proroci, nisu raspolagali suvremenom tehnologijom.

Da li je rat u petak bliži nego kiša? Stari proroci su vijećali eventualno o sukobu Sparte i Atine, a današnji (vojni) sateliti lete zbog drugih razloga i adresa. Ono što ih spaja je rat, težnja za pravdom ili supremacijom, nešto starije od tehnike i tehnologije.

To „nešto“ nam se ovih dana sasvim primaklo. Čovjek, običan čovjek bilo gdje na Zemlji, ne zna hoće li ujutro da osvane ako uveče omrkne a nema koga da pita niti će mu satelit pomoći.

**22. 12. 2024.**

Međutim, ni u opreci između kišnog petka i sudnjeg dana (velikog rata) nije sve jednostavno. Znamo da je ovo potonje (planetarna katastrofa) glavna, a petak sporedna stvar, ali ne znamo hoće li do kataklizme zaista doći, dok petak koliko god da je sporedan, nećemo

izbjeći. U toj nadi prolazi naš život (i svih nakon Hirošime i Nagasaki-ja), a pogotovo život onih koji su se bili ponadali da će poslije nagodbe Regan – Gorbačova svijet spavati mirno.

Ako je tako kako je (a jedino je tako) Regan i Gorbačov (Raisa) prestaju biti glavni akteri svjetske povijesti i postaju sporedne figure golemog lutkarskog kazališta/pozorišta, tj. sporedno postaje glavno i obrnuto. Sva dešavanja po trgovima, svi protesti i demonstracije tek su izlivi sporednog, nastojanje Ničega da postane Nešto. Drugim riječima – ne razbacuj se pravdom ni mudrostima, bacaj bombe!

**23. 1. 2025.**

Govorilo se da se historija ubrzala, skratila, da ono za šta je nekad bio potreban čitav vijek sad staje u ciglih nekoliko godina, a evo smo dogurali dotle da ne znamo hoćemo li osvanuti ako smo omrkнули. Jer možda doleti u gluho doba noći neka bomba brža od sebe.

Metni luda na visoko, nek nogama maha – uči poslovice, al ljudi su se popeli ne visoko već najviše. Kako u takvom slučaju predvidjeti svijetlu budućnost, to carstvo slabe nade? Nekoć, recimo, nije bilo toliko droge u opticaju, ni toliko oružja maloj djeci na dohvat ruke. Bilo je naravno drugačijeg zla, ali nam ta činjenica ne pomaže.



# DOBRODOŠLI U DRŽAVU TRAGIKOMEDIJE

**MILAN NEŠKOVIĆ, BEOGRADSKI KAZALIŠNI REDATELJ  
GOVORI O AKTUALNIM PRILIKAMA U SRBIJI**

**Imate Sv. Đorđa koji nas spasava od aždaha i imate nas koji smo kovači vlastite nesreće. Sveti Đorđe ubada kopljem drugog svetog Đorđa, kao svoju sliku u ogledalu i ubivši njega, ubija samog sebe. Ključno pitanje za Srbe glasi: koji je to trenutak u našoj istoriji kada smo se umesto protiv aždaha okrenuli jedni protiv drugih?**

**RAZGOVARAO: Bojan Munjin**

**FOTOGRAFIJA: Nebojša Babić**

Država Srbija danas živi svoje možda najturbulentnije dane u posljednjih 25 godina. Studenti su u masovnim marševima na ulicama već tri mjeseca, potaknuti tragedijom prošlog novembra kada je na željezničkoj stanici u Novom Sadu pala nadstrešnica i ubila 15 ljudi. Studenti, kojima se sve više priključuju i drugi građani, upiru prstom u aktualnu vlast, cjelokupni sistem i kroničnu korupciju i traže „do ispunjenja svih zahtjeva“, kako kažu, korijenite promjene i u politici i u društvu. U decembru je u Jugoslovenskom dramskom pozorištu u Beogradu održana premijera predstave *Sveti Georgije ubiva aždahu* prema komadu Duška Kovačevića i u režiji Milana Neškovića, koja se na gorak i crnohumoran način pokazala vrlo aktualnom, u odnosu na trenutak u kojem srpsko društvo živi danas. Na kraju svake izvedbe glumci JDP-a izlaze na poklon sa crvenim rukavicama, solidarizirajući se sa studentima i podsjećajući na novosadsku tragediju, uz burno odobravanje dupkom punog gledališta. U međuvremenu studenata i građana na ulicama je sve više, glumci beogradskih i drugih kazališta zakazali su sedmodnevni štrajk, a vlast je najavila izvanredne izbore, ukoliko se situacija na ulicama ne smiri. Kolikogod se čini da je ovo „vrela zima jedne mladosti“, situacija je konfuzna jer mnogo ljudi se boji nasilja na ulicama i nečega puno goreg od toga. O svemu što se događa i o razlozima ove pobune studenata razgovaramo sa redateljem Neškovićem, ali situacija se toliko brzo mijenja da odgovor

na pitanje što će se dogoditi za tjedan, dva ili za mjesec dana, u trenutku održavanja ovog intervjua (12. februar), teško da možemo sa bilo kakvom izvjesnošću znati.

**Komad Duška Kovačevića *Sveti Georgije ubiva aždahu*, napisan sredinom 80-ih jest melodramska priča o ljubavnom trouglu, ali to je i priča o srpskom društvu na početku Prvog svjetskog rata. Sa kojom idejom ste željeli u ovo današnje doba da režirate ovaj komad?**

**Milan Nešković:** Pa prvo bih pohvalio ovaj komad Duška Kovačevića, koji je uz Ljubu Simovića sigurno najveći živi srpski dramski pisac. Ja sam oduvek bio fasciniran komadom *Sveti Georgije ubiva aždahu*, kao našom najboljom melodramom ikada napisanom. Za mene je to otprilike neka srpska verzija filma *Kazablanka*. I u *Kazablanci* i u *Aždahi* imamo ženu i dva muškarca – tri lika i jedan rat. U *Kazablanci* jedan od troje junaka je borac protiv nacista u Drugom svjetskom ratu, a u *Aždahi* svi muški junaci ginu na početku Prvog svjetskog rata, u bitci na Ceru, koja predstavlja prvu savezničku pobjedu u tom ratu.

**Ovaj komad je prije 40 godina igran u Ateljeu 212 bazično kao ljubavna melodrama sa puno crnog humora i sa ratnom epopejom kao**

nekom vrstom historijskog folklor. Danas on na sceni JDP-a zvuči, uz dosta ironije, puno tragičnije. Zašto?

**Milan Nešković:** Kao što znamo Srbija je u tom ratu izgubila skoro jednu trećinu od ukupnog stanovništva i preko 50 posto muškog stanovništva. Kada je prvi put taj komad igran u Ateljeu 1986. godine, nije bilo uputno naglašavati srpske žrtve u Velikom ratu, jer šest godina nakon smrti Tita, u socijalističkom sistemu, takvi ljudi su smatrani nacionalistima, odnosno disidentima. Danas se u Srbiji ljudi koji se nazivaju nacionalistima gotovo izjednačavaju sa šovinistima, premda patriotizam ne mora nužno da bude šovinizam, ali za Kovačevića je važno da je on napisao komad *Sveti Georgije ubiva aždahu* kao pokušaj demistifikacije srpske istorije.

**Šta bi to značilo?**

**Milan Nešković:** Pa Kovačević je napisao *Aždahu* kao srpsku istorijsku dramu sa određenom dozom crnog humora i bez busanja u prsa. Setite se nedavne košarkaške utakmice u Parizu u polufinalu između reprezentacije Srbije i SAD-a, kada smo mi čitavo vreme vodili da bi na kraju tu utakmicu izgubili, pa je onda neko na društvenim mrežama napisao „ovo je najkvalitetniji poraz Srbije još od bitke na Kosovu 1389. godine“. Srbi su duhoviti narod i umeju da se šale sa svojim stradanjima, kao što je to između ostalih stradanja bio i Prvi svetski rat, od kojeg ne možemo da se oporavimo do dana današnjeg. Na kraju te pobeđe u Velikom ratu, piše Kovačević u zadnjoj sceni *Aždahe*, „ostaju trudne udovice i siročad“.

**Danas se u Srbiji ljudi koji se nazivaju nacionalistima gotovo izjednačavaju sa šovinistima, premda patriotizam ne mora nužno da bude šovinizam**

**Koliko je aktualna vaša predstava?**

**Milan Nešković:** Znete onaj paradoks: teška vremena rađaju jake ljude, a jaki ljudi rađaju laka vremena, a laka vremena rađaju slabe ljude. Slabi ljudi rađaju teška vremena, a teška vremena rađaju jake ljude i tako u krug. . . . To je tako na Balkanu, na kojem mi od historije baš ništa nismo naučili. U tom smislu mi u Srbiji imamo sijaset dramskih pisaca koji se bave prošlošću; osim Duška Kovačevića, tu je i Nušić, pa uzmite čitav opus Aleksandra Popovića, sa kojim sam se bavio režirajući njegove komade *Bela kafa* i *Kus petlić*, koji govore o Drugom svetskom ratu i o komunizmu. Uvek su to priče o malim ljudima u turbulentnim vremenima. Kovačevićeva priča temelji se na stvarnom događaju: u Prvi svetski rat pozvani su i bogalji iz Mačve, jer su drugi vojnici sumnjali da, dok su oni na ratištu, ti bogalji spavaju sa njihovim ženama. Tako su se i u *Aždahi* isprepleli ljubav, strast i rat, seljaci, građani i vojnici, ljubav, mržnja i zla namera i sve je tu. Zato ovu predstavu sad gledaju i mladi ljudi od 20 i oni stariji od 60 i više godina.

**Jednom ste rekli da Srbi nisu izmislili tragikomediju, ali da bi trebali da ju zaštite kao svoje kulturno i nacionalno dobro. U tom smislu je ironičan i plakat vaše predstave: Sveti Georgije sa onim dugim kopljem, kojeg poznajemo sa svih fresaka i crkvenih pejzaža, u ovom slučaju ne ubija aždaju nego drugog Svetog Georgija.**

**Milan Nešković:** Pa da ostanem u tom ironičnom tonu, mi bi na našim graničnim tablama, gde piše „Dobrodošli u Srbiju“, slobodno mogli ispod da dopišemo „Dobrodošli u državu tragikomedije“, jer to je stvarnost naše države i našeg društva, ali najviše je to odnos nas prema samima sebi. Otuda i taj divni plakat Mirka Ilića koji spominjete. U predstavi stalno imamo neki suprotstavljeni dualitet likova. Imamo dva Gavrila i dva Đorđa; imamo Đorđa žandara i Gavrila, koji se vratio iz Balkanskog rata bez ruke i koji je Đorđu preotero ženu. Onda imamo Gavrila Principa, koji se spominje u prvoj sceni, koji je ubio prestolonaslednika Ferdinanda, a imamo i Sv. Đorđa koji je zaštitnik sela i za kojeg seljaci veruju da im je dao neviđenu snagu da proteraju Turke posle 600 godina. To bi bila i metafora Svetog Georgija iz naslova komada, koji je „ubio aždahu“ nakon 600 godina. Dakle, imate Sv. Đorđa koji nas spasava od aždaha i imate nas koji smo kovači vlastite nesreće. Sveti Đorđe ubada kopljem drugog svetog Đorđa, kao svoju sliku u ogledalu i ubivši njega ubija samog sebe. Ključno pitanje za Srbe glasi: koji je to trenutak u našoj istoriji kada smo se umesto protiv aždaha okrenuli jedni protiv drugih?

**U predstavi jedan od likova, doktor Grk, kaže sasvim dobronamjerno: „Vi Srbi ste ujedinjeni jedino kada treba da ginete, u miru se samo svađate. . . kakav ste to narod?“ Pa kakav su to Srbi narod?**

**Milan Nešković:** Reći ću vam kratko: Srbi su jako inteligentan i strašno neobrazovan narod. Te dve stvari ne idu zajedno, ali ipak su tu. Kaže na jednom mestu Duško Kovačević: „mnogo pametan čovek i velika budala“. To je naše prokletstvo i takva jedna mešavina dovela je do negativne selekcije u društvu, od koje se nećemo oporaviti još decenijama. Druga posledica je naša zadržanost. Ja kad na primer odem kod mojih na selo kod Valjeva, ja vidim da su to jako inteligentni ljudi koji su jezivo neobrazovani i poseduju tragično malo znanja, a za to malo informacija koje imaju smatraju da je to najvažnije znanje na kugli zemaljskoj. Kažu, sve drugo nije bitno, jer da je bitno, oni bi to znali. Ta provalija između inteligencije i znanja će uništiti, ne samo Srbe nego sve nas sa ovih prostora.

**Trenutno u Nišu radite predstavu po tekstu Vaclava Havela *Prosjacka opera*. To je kao što znamo priča o ljudima loših moralnih osobina koji su se dočepali ugleda, moći i časti, dok su zaista časni ljudi bačeni na marginu. Rekli ste u jednom trenutku kako „nije moguće izbeći aktualnost ove predstave. . .“**

**Milan Nešković:** Pa, od originalne *Prosjacke opere* po tekstu Johna Gaya iz 17. veka, preko Brechtove verzije *Opere za tri groša* iz 30-ih godina 20. veka, do Vaclava Havela, čini se da uvek postoji neko vreme na globalnom planu u kome je u ljudima umrla empatija. U takvom vremenu umrtvljene solidarnosti, kao na primer u novije vreme ovde kod nas, dolazi do cvetanja korupcije, kriminala, nepotizma i mizoginije, u svim sferama društva sve do političkog vrha. Takav način opšteg ponašanja postao je već nekakav „standard“ na koji smo već toliko oguglali da ne znam da li bi mogli drugačije da



se ponašamo. I tako mi živimo, da nam nije sada ovih studenata na ulici, koji nas uče da ne moramo i ne trebamo tako da živimo. Da ne treba nikoga da se plašimo, jer to nije ni normalan način života, ni normalan društveni poredak. Naša predstava će biti i crnohumorna i duhovita, songove za predstavu piše Julija Petković i bez obzira što će naša radnja govoriti o vremenu pre 150 godina u Londonu, aktuelnost i veza sa našim prilikama je zaista neminovna. Slična stvar je i sa predstavom *Sveti Georgije ubiva aždahu*, koju smo počeli da radimo juna prošle godine, premijera je bila u decembru, a u međuvremenu nas je sustigla stvarnost...

**Pokazalo se da su studenti  
beskompromisna generacija  
koja nije spremna na ustupke  
i koja izaziva stid kod nas  
starijih, koji gledajući  
studente, znaju da se oni u  
mladosti nisu usuđivali da  
naprave to isto**

**Koji je potencijal studentskih protesta?**

**Milan Nešković:** Ja sam već devet godina vanredni profesor na Akademiji umetnosti u Beogradu, dobro poznajem moje studente i ja sam ponosan na njih. Oni su od prvog dana u blokadama fakulteta, iako oni studiraju na privatnom fakultetu kojeg moraju da plaćaju. Ono na što sam ponosan je njihova osveštenost, premda sam do nedavno bio dosta skeptičan oko njihovog aktivizma, misleći da su oni prilično apolitični i društveno nezainteresovani. Pokazalo se da su oni beskompromisna generacija koja nije spremna na ustupke i koja, osim odobravanja građana, izaziva stid kod nas starijih, koji gledajući studente, znaju da se oni u mladosti nisu usuđivali da naprave to isto. Danas nas osvešćuju ti mladi da ne treba da živimo u strahu od jednog čoveka, od njegovog totalitarnog režima i neobrazovanih klovnova kojima se on okružio.

**Zašto je bila u strahu ranija generacija građana Srbije?**

**Milan Nešković:** Mi smo se svi plašili za svoje plate i za svoje poslove, što je razumljivo, ali to ćutanje nas je i dovelo do ovde. To osećanje da se ne treba bojati sve više i više sada prevladava u društvu i ono je puno važnije od pitanja aktuelne vlasti. Da li će se ta vlast sutra promeniti ili ne, nije sada najvažnije pitanje, nego je to stečena svest da možemo slobodno da mislimo, tražimo i ponašamo se u javnom prostoru. Potencijal ovih studenata je u tome što su oni po prvi put shvatili da postoji nešto veće od njih samih za što se vredi boriti i zato oni ne traže tek običnu smenu vlasti, nego traže normalan život i funkcionisanje institucija i čitavog sistema. U stvari oni traže da svako od nas počisti u vlastitom dvorištu. Svako od nas zna, da se ne lažemo, ko je koga i kako zaposlio, ko je kako došao na položaj, ko je radio na kvarno, gde je korupcija, ko se obogatilo...

**Pozorišta u Beogradu su se dogovorila da će da štrajkuju sedam dana. Šta će se, simbolički rečeno, dogoditi osmi dan?**

**Milan Nešković:** Osmi dan se ništa neće promeniti. Zašto? Zato što sama vest da kreće sedmodnevni štrajk pozorišnih glumaca u Beogradu, Novom Sadu, Zrenjaninu i drugde, biće objavljena u jednoj rečenici u medijima, pre izveštaja koliko je sinoć koševa dao Nikola Jokić. Drugo, pozorišna publika u pravilu ne glasa za Vučića pa taj štrajk onda i nije neka šteta za njegove glasače. Ono zbog čega bi sedmodnevni štrajk glumaca mogao da ima smisla jeste u tome da on bude poruka i drugim većim institucijama da krenu u štrajk. Smisao ovih studentskih protesta i štrajkova nije klasično politički pritisak za smenu vlasti (vidite svaki dan da studenti neće da im se pridruže opozicioni političari) nego zahtev da institucije konačno počnu da rade svoj posao. Vučić zaista veruje da on lično treba da rešava probleme zamene zavesa u nekoj opštinskoj biblioteci, kao i pitanja penzionera, gradnju puteva i nabavku instrumenata u bolnicama, ali to nije smisao moderne države. Srbija konačno mora da počne da funkcioniše kao republika, jer ona to još uvek nije.

**Zašto Srbija ne funkcioniše kao republika?**

**Milan Nešković:** Preletimo istoriju jednim pogledom: Srbija je nastala kao carevina Nemanjića i imala je tada apsolutističku vlast. Onda smo 600 godina bili pod turskom okupacijom. Onda su se sto godina smenjivali kraljevi Obrenovića i Karađorđevića, da bi 1945. dobili Tita kojeg smo imali 45 godina, a nakon njega 10 godina smo imali Miloševića. Nakon toga smo imali neki pokušaj republike sa premijerom Zoranom Đinđićem, koji je taj pokušaj platio glavom. Nakon njega imamo neku mutnu mešavinu raznoraznih partija i poslednjih 12 godina imamo Aleksandra Vučića i njegov režim. Dakle u skoro 700 godina svoje istorije, od 1217. godine do 2025. godine, Srbija ima tek pokušaj da bude republika godinu i po dana... Problem je u tome što građani Srbije ne poznaju svoju istoriju pa onda i ne znaju da izvuku pouku iz nje. Vraćam se na glavnu tvrdnju: Srbi su jako inteligentni, ali strašno neobrazovani narod. Iz te neobrazovanosti dolazi ono što sam već rekao, dolazi naša zadrtnost i uverenje da „mi znamo bolje“. Takvo superiorno osećanje koje se ne temelji na sveobuhvatnim činjenicama prošlosti i sadašnjosti jednoga naroda, onda je jako pogodno za sve moguće manipulacije koje su koristili mnogi vladari koji su se ovde pojavljivali. Kada sam bio dečak, meni su svi govorili da su Srbi jedini ispravni, da smo mi „nebeski narod“ i da nas svi mrze i da su nam svi drugi krivi za nesreće koje nam se dešavaju. A meni je moj otac govorio: „Sine, kada ti neko kaže da si svinja, a ti okreni glavu, baš te briga. Kada da ti taj drugi put kaže da si svinja, ti razmisli. A kada ti treći put kaže da si svinja a ti idi i valjaj se u blatu, jer možda je do tebe...“ Samokritičnost nikada u Srbiji nije baš bila na ceni.

**Šta je to patriotizam, kada je Srbija u pitanju?**

**Milan Nešković:** Patriotizam je ljubav. To je ljubav prema zavičaju i sve-mu onome što taj zavičaj znači; prema ljudima iz tog zavičaja, prema jeziku, običajima, specifičnostima, sportu i uspesima u tom zavičaju. Patriotizam je i odgovornost prema svom zavičaju onda kada su u pitanju njegovi porazi, ne-uspesi i njegove nesavršenosti. Ono što naravno patriotizam nije, jeste dokazivanje da mi volimo sami sebe tako što mrzimo ili ne podnosimo sve druge. Baš suprotno: volimo svoj narod tako da ne upiremo nužno prstom u druge, nego ga volimo i tako da svom narodu ukazujemo na njegove vlastite slabosti.

## MEĐUNARODNI SKUP O STANKU KORAĆU

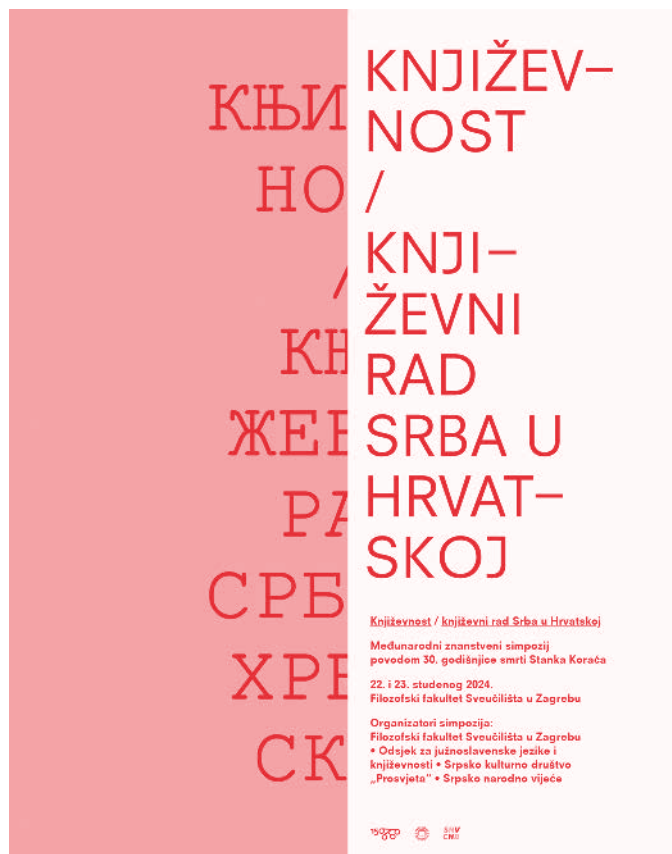
# O SVIM ASPEKTIMA KORAĆEVOG RADA

**Međunarodni znanstveni simpozij  
Književnost / Književni rad Srba u Hrvatskoj,  
na kojem je sudjelovalo tridesetak  
sudionika iz Hrvatske, Srbije, BiH i Austrije,  
realiziran je u organizaciji Odsjeka za  
južnoslavenske jezike i književnosti  
Filozofskog fakulteta u Zagrebu zajedno sa  
Srpskim kulturnim društvom „Prosvjeta“ i  
Srpskim narodnim vijećem**

PIŠE: **Tomislav Bartol**

Povodom tridesete godišnjice smrti Stanka Koraća, 22. i 23. studenog 2024. godine, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu održan je međunarodni znanstveni simpozij *Književnost / Književni rad Srba u Hrvatskoj*. Simpozij je realiziran u organizaciji Odsjeka za južnoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu zajedno sa Srpskim kulturnim društvom „Prosvjeta“ i Srpskim narodnim vijećem. Organizacijski odbor simpozija sastojao se od niza stručnjaka iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Austrije, Italije, Njemačke i Slovenije, a njime su predsjedavali redovni profesor u miru dr. sc. Dušan Marinković i izvanredna profesorica dr. sc. Virna Karlić. U programu simpozija sudjelovalo je tridesetak sudionika iz Hrvatske, Srbije, BiH i Austrije.

Simpozij je organiziran s ciljem proučavanja znanstvenog opusa i stručne djelatnosti Stanka Koraća – značajnog i iznimno produktivnog historičara hrvatske i srpske književnosti, profesora i kulturnog djelatnika, koji se po zaposlenju u SKD-u „Prosvjeta“ 1969. godine posvetio sustavnom proučavanju književnog rada i kulture Srba u Hrvatskoj, i time zauzeo važno mjesto u njihovoj kulturnoj povijesti. Kako sam naziv simpozija sugerira, upravo je taj aspekt Koraćevog rada bio u središtu pažnje većine izlagača (pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj te tumačenje odnosa među pojmovima



Plakata simpozija, dizajner: Niko Mihaljević

*književnost i književni rad Srba u Hrvatskoj*), međutim u pozivnom pismu predložen je i niz drugih tema, npr. Stanko Korać i aspekti njegove biografije, analiza Koraćevog cjelovitog znanstvenog opusa po rodovima, vrstama i žanrovima, Stanko Korać kao urednik časopisa i zbornika i dr. Osim tema koje su najuže vezane za njegove filološke doprinose, na simpoziju su bile dobrodošle i šire postavljene teme koje se tiču hrvatsko-srpskih književnih i kulturnih odnosa.

Program dvodnevnog simpozija podijeljen je u devet sesija. Prvi dan posvećen je proučavanju Stanka Koraća, dok su se drugog dana većinom obrađivale šire postavljene teme neposredno ili posredno vezane za Koraćev filološki rad. Nakon pozdravnih govora koje su održali predsjedatelji organizacijskog odbora i dekan Filozofskog fakulteta Domagoj Tončinić, započeta je prva, plenarna sesija. Simpozij je otvoren izlaganjem prof. dr. sc. Aleksandra Jerkova (Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu) pod naslovom *Razlog književnosti – ili kanoni naših književnosti moraju biti samo ono što smo mi jedni drugima? O smislu razlike književnosti Srba u Hrvatskoj i srpske književnosti i u Hrvatskoj*. Jerkov je svojim izlaganjem odredio istraživačke okvire simpozija dotakavši se problematike sagledavanja srpske književnosti (i književnosti Srba u Hrvatskoj) u suvremenom hrvatskom kulturnopolitičkom kontekstu. Prof. dr. sc. Aleksandar Mijatović (Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci) je, potaknut čitanjem Koraćevog opusa, u izlaganju naslovljenom *Vrijeme, apstraktnost i predmet književne teorije*,

govorio o tome kako se primjenjivost književne teorije limitira njezinim vremenskim i kulturnim uokvirivanjem. Plenarnu sesiju zaključio je prof. dr. sc. Dušan Marinković izlaganjem pod naslovom *Od „Vjetrov vijani“ do „Književne hrestomatije“ i „Pregleda književnog rada Srba u Hrvatskoj“*, u kojem je prikazao razvoj Stanka Koraća kao historičara književnosti kroz prizmu publikacija koje je napisao i uredio – s posebnim naglaskom na pomicanju njegovog istraživačkog fokusa s hrvatske književnosti na književnost Srba u Hrvatskoj.

**Simpozij je organiziran s ciljem  
proučavanja znanstvenog opusa  
i stručne djelatnosti Stanka  
Koraća – značajnog i iznimno  
produktivnog historičara  
hrvatske i srpske književnosti,  
profesora i kulturnog djelatnika**

Sesije koje su uslijedile prvoga dana bile su posvećene temama i autorskim opusima kojima se Korać bavio. Tako je drugu sesiju otpočeo prof. dr. sc. Dragan Bošković (Filološko-umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu) izlaganjem *Kako je međuratna srpska književnost gradila Evropu*, govoreći o odjecima (zapadno)europske kulture u međuratnoj srpskoj književnosti i obratno. Time je otvorena tema međuratne književnosti kao jedno od centralnih područja Koraćeva bavljenja. Prof. dr. sc. Časlav Nikolić (Filološko-umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu) nadovezao se na Boškovićevu izlaganje prilogom pod naslovom *Poetika romana: Uvidi Stanka Koraća o srpskom romanu između dva svetska rata*, posvećenim analizi Koraćeve monografije *Srpski roman između dva svetska rata (1918–1940)*. Potom je prof. dr. sc. Dean Duda (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju *Granice žanra* usporedio pristupe žanru u knjizi Gaje Peleša *Poetika jugoslavenskog romana* i Koraćevom *Hrvatskom romanu između dva rata*.

Treća sesija bila je posvećena Koraćevom bavljenju opusom Ive Andrića. Prof. dr. sc. Branko Tošović (Institut za slavistiku Univerziteta u Grazu) u izlaganju naslovljenom *Koraćev(ski) Andrić* govorio je o novinama koje je Korać donio svojim interpretacijama Andrićevih djela u monografiji *Andrićevi romani ili svijet bez boga*. Potom je doktorand Miroslav Artić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju *Koraćevo čitanje Andrića* analizirao teorijski okvir Koraćeve monografije o Andriću, dok se doc. dr. sc. Marijana Bijelić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju *Estetika kao transcendencija – nađeni bog u pripovijetkama Ive Andrića* bavila odnosom Andrićevih pripovijedaka prema transcendenciji.

Četvrta sesija bila je posvećena pojedinim aspektima Koraćevog znanstvenog i kulturnog djelovanja te recepciji njegovog znanstvenog opusa. U izlaganju *Stanko Korać i/u SKD „Prosvjeta“* Mirko Marković (SKD „Prosvjeta“) predstavio je Koraćevo djelovanje u toj instituciji od zapošljavanja 1969. pa

sve do njegovog odlaska u Beograd 1991. godine. Danko Plevnik iz Karlovca u izlaganju *Stvaralački prinos Stanka Koraća karlovačkom Svjetlu* prikazao je Koraćev angažman u navedenom glasilu, kojim je demonstrirao, zaključio je Plevnik, svoju pripadnost hrvatskoj i srpskoj kulturnoj paradigmi. Doc. dr. sc. Jelena Marićević Balać (Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu) u izlaganju *Stanko Korać u „Letopisu Matice srpske“* predstavila je recepciju Koraćevog znanstvenog opusa u toj značajnoj publikaciji.

Posljednje dvije sesije prvoga dana bile su posvećene Koraćevom proučavanju pojedinih autorskih književnih opusa. Petu sesiju otvorila je prof. dr. sc. Sanja Roić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) izlaganjem *Stanko Korać kritičar i urednik opusa Vladana Desnice*, u kojem se posvetila analizi Koraćevog uredničkog rada na Desničinih *Sabranim djelima*. Sofija Filipov Radulović (Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu) u izlaganju *„Sukob na Desnici“: romani Vladana Desnice kao poetička (anti)teza srpskom romanu pedesetih godina* govorila je o izdvajanju Desničinog opusa od drugih djela „sa socijalističkim predznakom“ iz toga vremena svojim individualizmom i poetičnošću. Doc. dr. sc. Dubravka Bogutovac (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju *Stanko Korać i modeli pripovijedanja: Desnica, Matavulj, Čipiko* predstavila je Koraćeve uvide o fantastici u stvaralaštvu trojice pisaca, zapisane u njegovoj knjizi *Modeli pripovijedanja*.

**Sudionici simpozija utvrdili su  
da su mnogi aspekti Koraćevog  
znanstvenog opusa i stručnog  
djelovanja otvoreni za daljnja  
istraživanja, a do kraja 2025. godine  
najavljeno je objavljivanje zbornika  
radova izloženih na simpoziju**

Šesta sesija otvorena je izlaganjem *Djelo Sime Matavulja u tumačenju Stanka Koraća* prof. dr. sc. Gorana Maksimovića (Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu), u kojem je sagledan Koraćev istraživački pristup i interpretacija Matavuljevog stvaralaštva u njegovoj monografiji *Književno djelo Sime Matavulja*, dok je dr. sc. Bojan Čolak (Institut za književnost i umetnost u Beogradu) u izlaganju *Doprinos Stanka Koraća proučavanju Čipikove proze* govorio o Koraćevom bavljenju Čipikom u monografiji *Prirodno stanje svijesti u Čipikovom djelu*. Program prvoga dana zaključio je izv. prof. dr. sc. Tomislav Brlek (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), koji je svojim izlaganjem o Krležinom odnosu prema Beogradu i Srbiji, pod naslovom *Srbija Krleži – nersravnjeno šira zajednička ideja*, najavio program drugoga dana, posvećen raznim aspektima hrvatsko-srpskih književnih i kulturnih odnosa.

Sedmu sesiju otvorila je dr. sc. Gordana Ilić Marković (Institut za slavistiku Univerziteta u Beču) izlaganjem *Normiranje nacionalne književnosti – varijable prostornih i vremenskih koordinata*, koje je bilo posvećeno pitanju normiranja nacionalne književnosti i kategorizacije autora na primjeru

autora s prostora Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore s jedne strane, te Austrije, Njemačke i Švicarske s druge strane. Aleksandra Paunović (Institut za književnost i umetnost u Beogradu) se u izlaganju *Književna istorija i/ili književna suvremenost kod znaka pitanja: o južnim granicama srpske književnosti* nadovezala na tu temu, proučavajući problematiku određivanja granica nacionalne književnosti, s fokusom na granicama srpske i makedonske književnosti. U narednom izlaganju pod naslovom *Stanko Korać i krugovi beogradske kritičke inteligencije* doktorand Tomislav Brandolica (Znanstveni zavod Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) govorio je o Koraćevom promišljanju o aktualnim političkim pitanjima i njegovom odnosu s predstavnicima beogradske kritičke inteligencije.

Osma sesija bila je posvećena temama koje se tiču jezika i književnosti. Izv. prof. dr. sc. Virna Karlić u izlaganju *Stanko Korać – o jeziku i s jezikom* predstavila je Koraćevo bavljenje jezičnim pitanjima u kontekstu njegovih razmatranja obilježja jezika pisaca Srba u Hrvatskoj, pozicioniranja jezika kao faktora svrstavanja pisaca u okvire neke književnosti, te njegovih polemika i javnih istupa o tada aktualnim jezičnopolitičkim temama. Doktorand Rastko Lončar (Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu), u izlaganju *Upotreba ekavice u hrvatskoj književnosti u periodu između svetskih ratova*, predstavio je svoje istraživanje razloga i dometa upotrebe ekavskog izgovora štokavskog narječja među hrvatskim međuratnim piscima. Prof. dr. sc. Dijana Crnjak (Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci) i dr. sc. Biljana Savić (Institut za srpski jezik SANU) održale su zajedničko izlaganje *O jeziku romana „Šapati Male Vlaške“*, u kojem su analizirale fonološka, morfološka, leksička i sintaktička obilježja jezika romana te ih usporedile s obilježjima govora hercegovačko-krajiškog dijalekta.

Deveta sesija bila je posvećena književnim temama koje iz različitih perspektiva pristupaju hrvatsko-srpskim književnim i kulturnim odnosima. Dr. sc. Svetlana Šeatović (Institut za književnost i umetnost u Beogradu) otvorila je sesiju izlaganjem *Glasovi slavonskih šuma u prozi Drage Kekanovića*, posvećenom motivu šume u Kekanovićevom djelu i njegovoj ulozi u izgradnji prostora sjećanja i izražavanju zavičajne tematike. Dr. sc. Vinko Korotaj Drača (Arhiv Srba u Hrvatskoj, Srpsko narodno vijeće) u izlaganju *Obični ljudi: narativi nacionalizma, zločina, rata i povijesti u „Oni ne bi ni mrava zgazili“* Slavenke Drakulić predstavio je „nefiktionalni roman“ koji tematizira raspad Jugoslavije, a zasnovan je na žanrovskom približavanju fikcije i historiografije. Posljednje izlaganje održao je doktorand Luka Ostojić (suradnik na projektu *Pamćenje (o) književnosti u svakodnevnici Hrvatske* zaklade za znanost, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) pod naslovom *Utjecaj školske lektire u Hrvatskoj na percepciju srpske književnosti*. U izlaganju je predstavio rezultate istraživanja o predodžbi hrvatske neprofesionalne čitalačke populacije o srpskoj književnosti te utvrđenim razlikama među pripadnicima mlađih i starijih generacija – onih koji su se sa srpskom književnošću upoznali u okviru školskog programa i onih koji nisu.

Zatvaranju simpozija prethodila je završna rasprava. Sudionici simpozija utvrdili su da su mnogi aspekti Koraćevog znanstvenog opusa i stručnog djelovanja otvoreni za daljnja istraživanja, a do kraja 2025. godine najavljeno je objavljivanje zbornika radova izloženih na simpoziju.

**DUŠAN MARINKOVIĆ: NALAŽENJA STANKA KORAĆA. OTPOR INSTITUCIONALNOJ ASIMILACIJI. SKD „PROSVJETA“, ZAGREB, 2024.**

## ŽIVOT I DJELO STANKA KORAĆA

**Zapošljavanjem na poziciji urednika i lektora časopisa *Prosvjeta* Korać se susreće s nečim što se do tada nije našlo u njegovom istraživačkom obzoru – s kulturom Srba u Hrvatskoj. Taj je susret za Koraća predstavljao ključni trenutak njegova „nalaženja“, koji je odredio njegov daljnji životni put – u znanstvenom i svakom drugom smislu**

PIŠE: **Virna Karlić**

Prošle godine obilježena je trideseta godišnjica smrti dr. sc. Stanka Koraća – historičara hrvatske i srpske književnosti, predanog istraživača književnog rada Srba u Hrvatskoj te prosvjetnog i kulturnog radnika. Riječ je o iznimno produktivnom i aktivnom pojedincu čije se stručno, znanstveno i društveno angažirano djelovanje neizbrisivo upisalo u kulturnu historiju Srba u Hrvatskoj 70-ih, 80-ih i početkom 90-ih godina prošlog vijeka. Istraživač Koraćeva života i djela, profesor u miru dr. sc. Dušan Marinković s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, tim je povodom u izdanju SKD-a „Prosvjeta“ objavio Koraćevu biografiju te bio glavnim pokretačem i organizatorom dvodnevnog međunarodnog znanstvenog simpozija posvećenog Koraćevu stvaralaštvu, održanog krajem 2024. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u suorganizaciji Odsjeka za južnoslavenske jezike i književnosti, SKD-a „Prosvjeta“ i Srpskog narodnog vijeća.

Kako saznajemo iz Predgovora biografiji, njezin se autor upustio u istraživanje Koraća nakon upoznavanja s njegovim bogatim znanstvenim opusom, koji do tada nije zadobio zasluženu pažnju od strane struke. Tako Marinković svoj prvi rad o Koraćevim filološkim doprinosima objavljuje povodom desete godišnjice njegove smrti, a s vremenom se, kako ističe u Predgovoru, nametala potreba za cjelovitijim sagledavanjem Koraćeva života i djela.



Fotografija: Nenad Jovanović

Ova knjiga nastala je na temelju autorova višegodišnjeg arhivskog rada i proučavanja Koraćeve znanstveno-stručne djelatnosti. Poseban značaj u konceptualizaciji ove biografije imala je Koraćeva nedovršena autobiografija znakovita naslova *Sjećanja čovjeka bez domovine*. U njoj je Marinković pronašao „pokretačku polugu ili oprugu“ koja stoji u temeljima ove knjige. A u njezinu Pogovoru autor objašnjava kako je „slalom“ između prikaza Koraćeva privatnog i profesionalnog života bio nužan za razumijevanje njegovih interesa, motivacija i životnih odluka, što je bitno odredilo koncept biografije. Ona je organizirana u pet tematskih cjelina koje se odnose na pojedine faze Koraćeva života.

U prvom poglavlju naslovljenom *Djetinjstvo* prikazan je Koraćev život od rođenja do završetka formalnog obrazovanja. U njemu čitatelj saznaje o Koraćevoj obitelji i njihovim tragičnim sudbinama u Drugom svjetskom ratu. U poglavlju se nadalje tematizira Koraćevo pridruživanje antifašističkom pokretu, nastavak srednjoškolskog obrazovanja, pohađanje Učiteljske škole u Karlovcu, prvi profesionalni angažmani u školi, studiranje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, upoznavanje sa suprugom i početak obiteljskog života, doktorski studij i život u Zagrebu. Poglavlje potom skreće u smjeru analize Koraćeve doktorske disertacije pod naslovom *Hrvatski roman u razdoblju moderne* – kasnije objavljene pod naslovom *Dvadeset godina hrvatskog romana 1895–1914*.

Drugo poglavlje knjige naslovljeno je *Profesor i rukovodilac pedagoške akademije*. Ono je posvećeno Koraćevom „karlovačkom periodu“, koji traje od prihvaćanja radnog mjesta profesora na Akademiji 1961. godine do njezina rasformiranja 1966. godine. Marinković ovaj period Koraćeva života opisuje kao najintenzivniji i najplodonosniji na profesionalnom planu: u njemu Korać radi kao profesor jugoslavenskih književnosti, predvodi instituciju u nastajanju (pri čemu se susreće s brojnim izazovima) te se

vrlo aktivno bavi znanstvenim radom. Drugi dio ovog poglavlja posvećen je prikazu njegovih djela koja su u cijelosti ili djelomično nastala u „karlovačkom periodu“: tri znanstvene monografije *Dvadeset godina hrvatskog romana* (1963), *Hrvatski roman između dva rata* (1972), *Andrićevi romani ili svijet bez boga* (1970), urednička knjiga *Trešćec Borotha, Lovinac, Lisičar* u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (1969) te niz znanstvenih priloga u časopisima poput *Umjetnosti riječi*, *Književne republike*, karlovačkog *Svjetla* i dr. Kraj ovog perioda Marinković određuje kao trenutak u kojem počinje jačati Koraćev društveni angažman u vidu sudjelovanja na tribinama i drugim događanjima na kojima javno iznosi svoje stavove – u to vrijeme primarno vezane za *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* i *Predlog za razmišljanje* (1967), a kasnije i vezano za razna druga društvena i politička pitanja.

---

**Poseban značaj u konceptualizaciji ove biografije imala je Koraćeva nedovršena autobiografija znakovita naslova *Sjećanja čovjeka bez domovine*. U njoj je Marinković pronašao „pokretačku polugu ili oprugu“ koja stoji u temeljima ove knjige**



Treće poglavlje naslovljeno *U Prosvjeti* obuhvaća period od 1969. godine, kada se Korać zapošljava u Izdavačkom poduzeću „Prosvjeta“, do 1972., kada je zabranjen rad SKD-a „Prosvjeta“. Zapošljavanjem na poziciji urednika i lektora časopisa *Prosvjeta* Korać se susreće s nečim što se do tada nije našlo u njegovom istraživačkom obzoru – s kulturom Srba u Hrvatskoj. Taj je susret za Koraća predstavljao ključni trenutak njegova „nalaženja“, koji je odredio njegov daljnji životni put – u znanstvenom i svakom drugom smislu. U ovom poglavlju čitatelj saznaje o počecima njegova djelovanja u „Prosvjeti“ te kako s vremenom njegov angažman biva sve intenzivniji – pogotovo nakon što je izabran za člana Izvršnog odbora Društva. Tada Korać postaje „animator“ znanstvenog proučavanja kulture, a posebice književnog rada Srba u Hrvatskoj. Pored toga, angažira se i vezano za aktualna pitanja jezika i obrazovanja, obnovu muzeja, biblioteke i arhiva Srba u Hrvatskoj i dr. U ovome poglavlju prikazani su Koraćevi višestruki doprinosi, kao i izazovi s kojima se susretao u SKD-u „Prosvjeta“, posebice s obzirom na složene društveno-političke okolnosti u tom periodu koje su se izravno ticale hrvatsko-srpskih odnosa te položaja Srba u Hrvatskoj. U poglavlju nadalje pratimo kako se njegov znanstveni interes prebacuje s hrvatske književnosti na srpske autore dvojne pripadnosti. Samim početkom 70-ih godina Korać objavljuje monografiju o Vladanu Desnici (1972) te uređuje *Spomenicu SKD „Prosvjeta“ Vjetrom vijani* (1971), čijem je prikazu i analizi posvećen velik dio ovog poglavlja. Riječ je o publikaciji u povodu obilježavanja „Prosvjetina“ jubileja, koju je urednik ambiciozno zamislio kao „prvi multidisciplinarni prikaz svekolikog iskustva Srba u Hrvatskoj“, njihove kulture, historije, političke historije i književnosti (str. 81–82). Nedugo po objavljivanju *Spomenice*, 1972. godine, rad SKD-a „Prosvjeta“ je obustavljen, a Marinković Koraćev rad u njemu do tog trenutka opisuje sljedećim riječima:

**Polemika koja je uslijedila objavljivanju *Hrestomatije* Koraća uvjerava da se „integralistički kulturni procesi u Hrvatskoj ne odnose samo na književnost nego i na kulturu Srba u Hrvatskoj u cjelini“**

„Bez obzira na dramatične društvene procese kojima je svakodnevno neposredno svjedočio, a u nekima bio sudionikom i značajnim akterom, i ulascima u sve učestalija sporenja pa i konfrontacije, ipak je bio definitivno pronašao mjesto svoje optimalne realizacije na svim planovima. Okružen je ljudima koji ga prihvaćaju i s kojima dijeli iste ili slične stavove u vezi s

brojnim pitanjima od općeg interesa, prije svega u vezi s razumijevanjem položaja Srba u Hrvatskoj. Ma koliko bila složena njegova pozicija i u poduzeću i u Društvu, disao je punim plućima.“ (str. 93)

U razdoblju koje slijedi Korać nastavlja sa znanstvenim radom. Godine 1979. objavljuje *Književnu hrestomatiju iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj*, prema kojoj je naslovljeno četvrto poglavlje biografije *Hrestomatija*. Riječ je o djelu na kojem je Korać počeo raditi odmah po objavljivanju *Spomenice*. *Hrestomatiju* je zamislio kao izdanje o književnom radu Srba u Hrvatskoj od početka 19. do 60-ih godina 20. vijeka s reprezentativnim tekstovima izabranih autora. To je bio iznimno ambiciozan projekt, a u ovom je poglavlju detaljno prikazan Koraćev rad na njemu, složeni proces objavljivanja i recepcija *Hrestomatije*, koja je u Hrvatskoj naišla na oštra osporavanja.

Polemika koja je uslijedila objavljivanju *Hrestomatije* Koraća uvjerava da se „integralistički kulturni procesi u Hrvatskoj ne odnose samo na književnost nego i na kulturu Srba u Hrvatskoj u cjelini. Integralistički proces i koncept razumijeva i kao proces realne, puzeće kulturne asimilacije jasno razlučujući sadržaje pojmovi integracija i asimilacija. Sa čime se nije mogao ni htio pomiriti.“ (str. 174)

Svoj otpor tim procesima Korać demonstrira brigom o imovini SKD-a „Prosvjeta“ bez financijske naknade te predanim znanstvenim radom. Tokom 80-ih godina objavljuje *Srpski roman između dva rata* (1982), monografije o Simi Matavulju (1982) i Ivi Čipiku (1987), knjigu eseja *Patnja i nada* (1982) te prošireno izdanje knjige *Andrićevi romani ili svijet bez boga* (1989). Korać se potom upušta u sustavno istraživanje književnog rada Srba u Hrvatskoj u cjelini. To rezultira objavljivanjem knjige *Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj* (1989). Marinković ovu knjigu ocjenjuje kao Koraćev najznačajniji rad od prvorazredne važnosti. U ovome poglavlju ponuđena je jezgrovita analiza *Pregleda* i prikaz njegove recepcije, a potom slijede i prikazi ostalih Koraćevih knjiga objavljenih 80-ih godina.

Na koncu je prikazana Koraćeva značajna uloga u obnavljanju rada SKD-a „Prosvjeta“, a potom i okolnosti pod kojima Korać 1991. godine sa svojom obitelji napušta Zagreb i seli u Beograd.

Završno, najkraće poglavlje naslovljeno *U Beogradu* obuhvaća posljednje tri godine Koraćeva života. U tom periodu on unatoč narušenom zdravlju nastavlja sa znanstvenim radom. Uređuje *Izabrana dela Vladana Desnice* te sudjeluje u pripremi *Progutanih polemika Vladana Desnice*. Posljednji tekst na kojem je radio njegovi su autobiografski zapisi *Sjećanja čovjeka bez domovine*, koji su ostali nedovršeni.

Ova knjiga svojom slojevitošću nudi mnogo više od samog pregleda Koraćevih radova i prijelomnih događaja njegova života. Ona uvjerljivo i iz raznih uglova rasvjetljava motivacijske sklopove, tē „opruge i poluge“ koje su pokretale ovog iznimno produktivnog i angažiranog pojedinca. To je uspješno postignuto dobro odmjeranim premrežavanjem različitih aspekata Koraćeva života – privatnog, građanskog i profesionalnog. Knjiga obuhvaća i jezgrovite analize njegovih znanstvenih djela, čime je ostvaren sustavan pregled njegova opusa te ponuđen uvid u njegov znanstveni i društveni značaj. Pored toga, rasvijetljeni su aspekti djelovanja institucija u kojima je Korać radio te općenito društveno-historijske okolnosti koje su odredile njegov život i stvaralaštvo.

**ПОСЈЕТ СТАНКУ КОРАЋУ 1994.****Чеди Вишњићу**

Примијетио сам да Твоје сјећање на наш посјет Станку Кораћу '94. није сасвим живо ни сигурно. То је можда зато што си на оне стране чешће путовао па су ти се сјећања на различите боравке измијешала. Можда није на одмет да се запише оно што памтимо, како оно што смо чинили не би за наше Друштво постала чиста апстракција. Ово је оно чега се сјећам од наше посјете Станку Кораћу 1994. године. То је било крајем прољећа, у јуну, жао ми је што нисам записао датум. Било је веома вруће.

Како смо дошли у Београд, не сјећам се, али мора да смо путовали аутобусом преко Мађарске. По Београду и у Нови Сад возио нас је таксијем твој брат. У делегацији смо били Кекановић, Радаковић, Новаковић, ти и ја. (У Нови Сад смо путовали без Новаковића, јер нисмо сви стали у такси.)

Већином смо одјели код рођака, осим Кекановића, који је преноћио у хотелу „Балкан“. Тамо смо се и скупљали пред полазак. Сва петорица смо, сутрадан по доласку посјетили Кораћа. Примили су нас он и госпођа. Сједио је сâм на каучу подбочен с обје стране јастуцима, није могао одржавати равнотежу. Он је био ведар и разговор је текао у веома љубазном тону. Мислим да му нисам упутио ни једну ријеч, разговарали су с њим они који су га отприје знали, вјеројатно Радаковић, Кекановић и Новаковић. За њега је власт у Загребу била неприхватљива, и никако није желио да се тамо враћа, али није бранио никоме ко је тамо остао да се бори за своја културна и просвјетна права. Госпођа Кораћ ми је по доласку рекла да је за мене чула од Наташе Деснице да сам „прави“, тј. да сам привржен нашој култури и идентитету, тако сам барем схватио. Ти се сјећаш ходалице којом се Кораћ помагао док нас је испраћао, ја сам то потиснуо, али када си споменуо, као да ми се вратио флеш с њим пред улазом како се ослања на ходалицу. (Од боравка у Београду још се сјећам призора у Немањиној када ти је Новаковић обраћао пажњу на ђевојке у пролазу, а тебе је то изнервирало, па си се отресао да те остави на миру...)

Сутрадан смо се одвезли до Матице у Нови Сад. Успут смо мало, на мој потицај, оговарали одсутног Новаковића, који се понашао помпозно као да ствара историју. Чинило ми се да онај који у старту умишља да је историјска личност не може направити ништа што ће историја забиљежити, па сам то као своје опажање саопштио и вама у ауту.

Од функционера Матице српске који су нас примили сјећам се једино Божидара Ковачека, који је тада био секретар, и академика Славка Гавриловића. Касније је, у току разговора навратио и председник Бошко Петровић. Он нам је сугерирао да се у ђеловању ослањамо на пријатељску хрватску интелигенцију. Углавном је ријеч с наше стране водио Драго Кекановић. Укључио сам се само када је настао тајак послје питања академика Гавриловића како се не бојимо ђеловати у Друштву у којем је тако присутан усташки елемент. Рекао сам да усташка ступидност гледана из близине доводи до губитка страха, управо због своје глупости, и да рађа активним презиром. Драго је био задовољан мојим одговором, а академик се није сложио да су усташе глупи, имао је респект према њима.

Послије су нас одвели у ресторан на ручак. Бошко Петровић нам се није придружио. Сјећам се једино да си ме опоменуо да сам се сувише марљиво посветио телећој супи, што ме је лецнуло и није ми се учинило сасвим праведно.

**С пријатељским поздравом, Велимир Секулић  
Зг, Нова година '25.**

## DOSELJAVANJE IZ LIKE I BOSNE U SLAVONIJU

# SRBI U PAROHII RAJEVO SELO

**Nakon Drugog svjetskog rata, vrlo vjerojatno zbog doseljavanja Srba s područja obližnje Bosne, dolazi do demografske obnove srpskog stanovništva na tome području sve do 1971., od kada postoji kontinuirani pad srpskog stanovništva na ovome području. Nakon posljednjeg rata taj je pad još drastičniji, a etnomimikrija i asimilacija uzele su maha**

PIŠE: **Filip Škiljan**

Selo Rajevo Selo spominje se u vrijeme Osmanlija pod nazivom Rahova. Tada je naselje pripadalo nahiji Posavlje u Srijemskom sandžaku. Selo je u tom popisu sredinom 16. stoljeća imalo 29 kršćanskih kuća i 2 muslimanske. Na zemljovidu Kraljevine Ugarske iz 1709. godine, upisan je naziv *Rejoselo*, što je najstariji pisani dokaz o imenu sela sličnom današnjem. Selo je 1786. godine imalo 57 kuća od kojih je 14 bilo pokriveno slamom i 43 šindrom. U naselju je tada postojala skela koja je prevozila u Bosnu, odnosno tadašnje Osmanlijsko Carstvo.<sup>1</sup> Nakon ukidanja Vojne krajine, osnovane su županije i kotari. Rajevo Selo pripalo je kotaru Bošnjaci, a kasnije kotaru Županja. Taj je kotar pripadao Srijemskoj županiji sa središtem u Vukovaru.

Prvi popis mještana Rajeva Sela obavljen je od 1566. do 1574. prilikom popisa poreznih obveznika Srijemskog sandžaka. Već u tom popisu zabilježeno je da u selu ima srpskog stanovništva. Jedna ulica sela u kojem su živjeli pravoslavni, zvala se „Vlaški kraj“, koji od 1918. godine nosi naziv „Srbski kraj“. Na području Županske Posavine nije nikada živjelo mnogo



fotografija: Filip Škiljan / Groblje u Rajevom Selu

Srba, ali su u Rajevu Selu i u Gunji postojale manje pravoslavne zajednice već od osmanlijskog perioda s tim da se njihov broj povećao u 19. stoljeću. Parohijski hram u Rajevu Selu podignut je 1866. godine i posvećen je Svetom Prokopiju. Ikonostas u hramu potječe iz 1887. godine, a oslikao ga je Đorđe Rakić. Matice rođenih, vjenčanih i umrlih se vode od 1898., a hram je obnavljan 1925., 1984. i 2004. godine. Prije Drugog svjetskog rata 1924. godine parohija je imala mnogo više Srba nego što je to danas slučaj. Tako je Rajevo Selo imalo 193 duše, Vrbanja 382 duše, Gunja 141 dušu, Podgajci 128 duša, Drenovci 68 duša, Račinovci 31 dušu, Đurići 25 duša, a Soljani 10 duša. Parohiju je do 1991. godine opsluživao prota Slavko Maksimović iz Brčkog. Novi parohijski dom je podignut 1978. godine na mjestu starijega. Parohija Rajevo Selo imala je 2009. godine 80 domova, od čega je 40 domova sa 124 duše bilo u Gunji, 15 domova u Račinovcima s 34 duše, u Rajevu Selu 14 domova s 30 duša, u Vrbanji 5 domova s 13 duša, u Drenovcima 4 doma s 14 duša, a u Županji dva doma s osam duša. U 2007. u parohiji je bilo 70 domova s 210 duša, a obavljeno je jedno krštenje i 4 opijela.<sup>2</sup> Danas u Rajevu Selu paroh iz Mirkovaca opslužuje svega 9 domova s 18 duša.<sup>3</sup> Parohija je administrativno do 1991. godine pripadala Sremskoj eparhiji, a od 1991. novouspostavljenoj Osečkopoljskoj i baranjskoj eparhiji.

Većina Srba na području Rajeva Sela i Gunje potječe iz Like i iz susjedne Bosne. Godine 2023. obavljen je intervju s jednim pripadnikom srpske nacionalne manjine u Gunji koji je ispričao o okolnostima dolaska Srba u ove krajeve. Đ. O.<sup>4</sup> rođen je 1942. godine u Gunji i prisjeća se iz pričanja oca kako su se njegovi doselili 1936. godine iz Like u Gunju. „Išli su trbuhom za kruhom i jedni su vukli druge.“ Prvi Ličani su u Gunju stigli prema riječima O.-a već 1925. godine. „Najveći broj Ličana doselio je iz područja Brinja. U Gunji je tada već bilo i Rusina, Švaba i Mađara te su postojale u ovome kraju

<sup>1</sup> Franz Stefan Engel, *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, priredio Krunoslav Tkalec, Županijski zbornik br. 5, Županja 1975.

<sup>2</sup> *Prvi šematizam Eparhije Osečkopoljske i baranjske*, Beograd 2009, 160–161.

<sup>3</sup> Informacije su dobivene od Miladina Spasojevića, paroha iz Mirkovaca.

<sup>4</sup> Đ. O., r. 1942. g., Gunja.

tri crkve – grkokatolička, rimokatolička i pravoslavna.“ Doseljeni Srbi iz Like poprimili su vrlo brzo običaje lokalnog slavonskog stanovništva, pa su tako imali i svoje stanove izvan Gunje na poljima gdje je dio obitelji živio jedan dio godine. Veze s Likom su se održale i iza Drugog svjetskog rata. Prema riječima O.-a najčešća pravoslavna prezimena u Gunji su bila Orlić, Stanić, Rapaić, Smolčić, Cvetičanin, Vukadinović i Vraneš.

Prema matičnim knjigama umrlih i vjenčanih moguće je ustanoviti koja su se prezimena na području parohije Rajevo Selo javljala u vrijeme prve polovice 20. stoljeća. Matične knjige umrlih, vjenčanih i rođenih nalaze se mikrofilmirane u Hrvatskom državnom arhivu te smo prema njima, tamo gdje je bilo čitljivo prezime, pokušali donijeti niz prezimena koja su se javljala u parohiji Rajevo Selo u prvoj polovici 20. stoljeća, a koja su do današnjih dana u velikoj mjeri u potpunosti nestala s toga prostora. Prezimena su po-

redana abecednim redom te je uz prezime u istom stupcu navedeno mjesto gdje su nositelji toga prezimena živjeli na području parohije Rajevo Selo, a u drugom stupcu je navedeno mjesto rođenja nositelja toga prezimena. Dakako, ovdje se ne nalaze sva prezimena koja su popisana u matičnim knjigama umrlih i vjenčanih, niti su pouzdano točne lokacije odakle potječu ta prezimena. Treba također naglasiti da su popisana i djevojačka prezimena žena koje su se udale u neko od sela parohije Rajevo Selo, pa je moguće da se ta prezimena nikada nisu spominjala u spomenutoj parohiji. Iz popisa je vidljivo da je najveći broj prezimena podrijetlom iz okolnih parohija i iz parohije Rajevo Selo. Jedan dio Srba se doselio iz Like, osobito iz okolice Gračaca i Brinja, a jedan manji dio doseljenika je iz prekoslavskih bosanskih naselja u okolici Brčkog.

**TABELA I. Prezimena spomenuta u matičnim knjigama umrlih i vjenčanih parohije Rajevo Selo u prvoj polovici 20. stoljeća<sup>5</sup>**

PREZIME I NASELJE	NASELJE PODRIJETLA PREZIMENA
Barjaktarević (Vrbanja)	Privina Glava
Bikov (Drenovci)	Drenovci
Čeranić (Rajevo Selo)	Gračac
Davidović (Soljani)	Drniš
Desnica (Gunja)	Srb (Donji Lapac)
Diklić (Gunja)	Ponori (Otočac)
Dimić (Đurići)	Đurići
Gojković (Gunja)	Gunja
Halujević (Đurići)	Rajevo Selo
Janošević (Drenovci)	Drenovci
Jovanović (Posavski Podgajci, Gunja)	Posavski Podgajci, Privlaka
Knežević (Rajevo Selo)	Rajevo Selo
Kozeljac (Rajevo Selo)	Divoš
Krošnjar (Rajevo Selo)	Rajevo Selo
Ljuština (Gunja)	Dabar (Otočac)
Maksić (Gunja)	Gunja
Maksimović (Soljani)	Soljani
Maljković (Rajevo Selo)	Rajevo Selo
Maravić (Posavski Podgajci)	Drežnica (Ogulin)
Marković (Rajevo Selo)	Rajevo Selo
Matić (Gunja)	Divoselo (Gospić)

<sup>5</sup> Matične knjige vjenčanih, umrlih i rođenih parohije Rajevo Selo nalaze se mikrofilmirane u Hrvatskom državnom arhivu, dok su originali sačuvani u Državnom arhivu u Osijeku. MKU Rajevo Selo 1898. – 1916., MKU Rajevo Selo 1916. – 1933., MKU Rajevo Selo 1935. – 1948. Sve se čuvaju pod signaturom ZM – 34D/256. Matične knjige vjenčanih Rajevo Selo sačuvane su MKV Rajevo Selo 1899. – 1920., MKV Rajevo Selo 1919. – 1935. i MKV Rajevo Selo 1935. – 1948. pod signaturom ZM – 34D/256. Istražujući matične knjige vjenčanih i umrlih parohije Rajevo Selo vidljivo je odakle su sve stigli doseljenici. Matica vjenčanih (parovi vjenčani i njihovo podrijetlo): Grbavica kod Brčkog i Rajevo Selo, Gračac i Kničanin, Sremska Kamenica i Baljevići (Crna Gora), Svetozar Miletić i Nova Gradiška, Vrbanja i Batrovci, Stapar i Sombor, Rajevo Selo i Privlaka, Bjelina i Kruševo (Dalmacija), Srpske Moravice i Vinkovci, Novi Sad i Vučilovac, Vrbanja i Adaševci, Gunja i Bosut, Porebrice (Bo-

sna?) i Vrbanja, Rajevo Selo i Gunja, Gračac i Vojvoduša, Vrbanja i Vrbanja, Rajevo Selo i Lepnica (Bosna), Rajevo Selo i Petrovci, Vojvoduša i Ivakuša, Rusija i ?, Vrbanja i Vrbanja, Ponori i Dabar, ? i Vodoteč, Rajevo Selo i ?, Brinje i ?, Srpski Blagaj i Karlovac, Vrbanja i Vrbanja, Vrbanja i Drenovci, Drenovci i Podgajci, Jamena Bođani, Martinci i Vučilovac, Drenovci i Batrovci, Vrbanja i Đurići, Rajevo Selo i Morović, Brinje i Gunja, Gunja i Drenovci, Gunja i Vinkovci, Soljani i Vrbanja, Cerna i Gračac, Podgajci i Lačarak, Štikada i ?, Mazin i Vrbanja; Gračac i Lepnica; Divoselo i ?; Rajevo Selo i Podgajci; Visuć i Gunja; Privina Glava i Gunja; Korenica i Rajevo Selo; Gračac i Baja. Matica umrlih (mjesto rođenja i mjesto smrti): Gunja i Gunja; Soljani i Podgajci; Drniš i Soljani; Privlaka i Gunja; Kopanice i Posavski Podgajci; Gračac i Rajevo Selo; Otok i Gunja; Mračevo i Posavski Podgajci; Šiškovci i Vrbanja; Vojvoduša i Gunja; Brčko i Rajevo Selo; Stapar i Vrbanja; Batrovci i Vrbanja; Brinje i

Medić (Drenovci)	Drenovci
Mesić (Rajevo Selo)	Grab (Gračac)
Milovanović (Drenovci, Rajevo Selo)	Drenovci, Rajevo Selo
Miščević (Gunja)	Tužević (Brinje)
Mitrović (Drenovci)	Drenovci
Mravić (Soljani)	Soljani
Nikolić (Soljani, Đurići, Rajevo Selo)	Soljani, Đurići, Erdevik
Nožinić (Vrbanja)	Dvor na Uni
Orelj (Rajevo Selo)	Velika Popina (Gračac)
Orlić (Gunja)	Vojvoduša (Otočac)
Pantelić (Posavski Podgajci)	Štikada (Gračac)
Paškuljević (Vrbanja)	Vrbanja
Pauković (Rajevo Selo)	Rajevo Selo
Pavlović (Posavski Podgajci, Račinovci)	Bošnjaci, Posavski Podgajci, Drenovci
Pešić (Gunja)	Ruma
Petković (Drenovci)	Drenovci
Petrović (Posavski Podgajci)	Bošnjaci, Šiškovci, Martinci, Vrbanja, Soljani
Piškuljević (Podgajci)	Podgajci
Plamenac (Račinovci)	Baljevići (Crna Gora)
Radojević (Soljani)	Žabar (Bosna)
Radosavljević (Vrbanja)	Vrbanja, Jankovci
Radulović (Rajevo Selo)	Erdevik
Radusin (Drenovci)	Grab (Gračac)
Rakić (Vrbanja)	Široka Kula (Gospić)
Rašić (Đurići)	Đurići
Sekulić (Rajevo Selo)	Jamena
Smiljanić (Đurići)	Pišać (Korenica)
Sremac (Gunja)	Trpinja
Stanić (Gunja)	Brinje
Stefanović (Drenovci, Rajevo Selo)	Ostrovo (Vinkovci), Rajevo Selo
Stojanović (Vrbanja, Posavski Podgajci)	Vrbanja, Posavski Podgajci, Adaševci
Stojković (Račinovci)	Račinovci
Stokuća (Gunja)	Vojvoduša (Otočac)
Stuparić (Posavski Podgajci)	Prekoričani (Slatina)
Subotić (Gunja, Vrbanja)	Gunja, Vrbanja
Škrtić (Posavski Podgajci)	Mazin (Gračac)
Šuškić (Soljani)	Šid
Trbić (Đurići)	Đurići, Plitvice (Korenica)
Veinović (Rajevo Selo)	Rajevo Selo

Gunja; Martinci i Gunja; Đurići i Gunja; Srb i Gunja; Jamena i Gunja; Dvor na Uni i Vrbanja; Lačarak i Rajevo Selo; Grab i Drenovci; Orašje i Posavski Podgajci; Vodoteč i Gunja; Novi Sad i Vrbanja; Užice i Vrbanja; Babina Greda i Posavski Podgajci; Jamena i Rajevo Selo; Mirkovci i Vrbanja; Beograd i Soljani; Korenica i Posavski Podgajci; Vodoteč i Gunja; Bošnjaci i Posavski Podgajci; Udbina i Gunja; Brlog i Gunja; Osijek i Račinovci; Adaševci i Rajevo Selo; Dabar i Rajevo Selo; Brčko i Rajevo Selo; Bošnjaci i Podgajci; Gornji Žabar; Kopanica i Podgajci; Velika Popina i Drenovci; Otok i Gunja; Cerić (Bosna) i Soljani; Gračac i Drenovci; Lovinac i Drenovci; Štikada i Rajevo Selo; Jamena i Rajevo Selo; Šid i Soljani; Srbobran i Gunja; Dalj i Vrbanja; Markušica i Vrbanja; Privlaka i Podgajci; Vukovar i Soljani; Široka Kula i Vrbanja; Gračac i Drenovci; Bjelina i Račinovci; Erdut i Soljani; Mala Vašica i Drenovci; Gradiška i Đurići; Orašje i Županja; Jamena i Rajevo Selo; Divoš i Gunja; Erdevik i Rajevo

Selo; Lipovac i Gunja; Žabar i Soljani; Cerna i Podgajci; Plitvice i Đurići; Bođani i Rajevo Selo; Martinci i Gunja; Vašica i Podgajci; Žabar i Podgajci; Županja i Račinovci; Srb i Gunja; Sremska Mitrovica i Gunja; Baranja i Podgajci; Jankovci i Vrbanja; Batrovci i Vrbanja; Štikada (Gračac) i Posavski Podgajci; Sremska Mitrovica i Drenovci; Stapar i Đurići; Bosut i Drenovci; Mazin i Posavski Podgajci; Modriča i Drenovci; Drežnica i Posavski Podgajci; Adaševci i Vrbanja; Gradište i Račinovci; Markušica i Vrbanja; Pišać i Đurići; Ostrovo i Drenovci; Ruma i Gunja; Vašica i Rajevo Selo; Žabar i Rajevo Selo. Velik broj Roma iz Vrbanje, Podgajaca, Bošnjaka i Drenovaca (Radosavljevići, Petrovići, Nikolići, Jovanovići, Milovanovići, Paunovići te Đorđevići) zabilježeni su u matičnoj knjizi vjenčanih te se oni vode kao Cigani (ponegdje kao mjesto rođenja navedeno čerga).

Vladislavljević (Gunja)	Gunja
Vlajković (Gunja)	Gunja
Vojvodić (Županja)	Mazin
Vranješ (Gunja)	Tužević (Brinje)
Vukadinović (Brčko)	Korenica
Živkov (Đurići)	Đurići
Živković (Rajevo Selo)	Laćarak
Žutić (Posavski Podgajci)	Štikada (Gračac)

**TABELA II. Pravoslavne obitelji koje danas žive na području parohije Rajevo Selo<sup>6</sup>**

NASELJE	OBITELJI
Rajevo Selo	Ferić, Nikolić, Ostojić, Kitić, Vasić
Gunja	Lekić, Marković, Dragić, Knežević, Tadić, Vujanić, Maljković, Orlić, Savić, Končar, Vukadinović, Rapačić
Đurići	Mičić
Račinovci	Jovičić, Dokić, Lazarević, Tadić, Savić, Radovanović, Torlaković, Lukić
Drenovci	Mandić, Rađenović, Pauković, Šimurina
Posavski Podgajci	Ostojić
Vrbanja	Radosavljević, Panić, Josipović

Prema popisima stanovništva jasno je vidljiv pad broja Srba na području Županijske Posavine. Taj pad je gotovo desetkovanje pravoslavnog stanovništva u odnosu na njihov broj 1931. godine. Ipak, treba imati na umu da je popis iz 1931. godine (kao i onaj iz 1921. godine) urađen prema vjerskoj strukturi, pa je od 2182 pravoslavnih bilo čak 1093 pravoslavnih Roma, što je polovica pravoslavnih kotara Županja.<sup>7</sup> Stoga ne čudi značajan pad pravoslavnog stanovništva nakon Drugog svjetskog rata kada su u ratu poubijani svi Romi županjskog kraja u Jasenovcu.<sup>8</sup> Ipak, nakon Drugog svjetskog rata,

vrlo vjerojatno zbog doseljavanja Srba s područja obližnje Bosne, dolazi do demografske obnove srpskog stanovništva na tome području sve do 1971., od kada postoji kontinuirani pad srpskog stanovništva na ovome području. Nakon posljednjeg rata taj je pad još drastičniji, a etnomimikrija i asimilacija uzele su maha. Vidljivo je to i iz popisa pojedinih naselja gdje se do 2021. drastično smanjio broj onih koji se osjećaju i izjašnjavaju kao Srbi. Činjenica je da je tek odnedavno formirano Vijeće srpske nacionalne manjine Općine Gunja koje zastupa Srbe županjskog kraja.

**TABELA III. Srbi (pravoslavci) na području nekadašnjeg kotara/općine Županja**

<b>1880.</b>	1480	<b>1953.</b>	1405
<b>1890.</b>	1788	<b>1961.</b>	1864
<b>1900.</b>	1911	<b>1971.</b>	1942
<b>1910.</b>	2079	<b>1981.</b>	1571
<b>1921.</b>	2036	<b>1991.</b>	1209
<b>1931.</b>	2182	<b>2001.</b>	621
<b>1948.</b>	1102	<b>2011.</b>	459
		<b>2021.</b>	258

<sup>6</sup> Za podatke zahvaljujem mirkovačkom parohu Miladinu Spasojeviću koji je naveo sva prezimena koja se danas javljaju u parohiji Rajevo Selo.

<sup>7</sup> HDA, Državni zavod za statistiku, fond 367, Popis stanovništva 1931., kutija 55, svezak 70.

<sup>8</sup> Podatak iz izvještaja kotarske oblasti Županja od 5. lipnja 1942. u kojem – među ostalim – stoji: „Prema stiglim obavijestima do danas u općini Vrbanja od 500 cigana umakao je samo jedan, a u

Bošnjacima od 418 cigana, umakao je također samo jedan ciganin. U općini Drenovci za vrijeme kupljenja cigana nestala su četiri odrasla cigana, ali su isti danas uhićeni, te će biti prepraćeni u uze ove kotarske oblasti.“ A. Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945, Dokumenta*, knj. I, Beograd 1986, str. 299.

### Srbi (pravoslavci) na području nekadašnjeg kotara/općine Županja

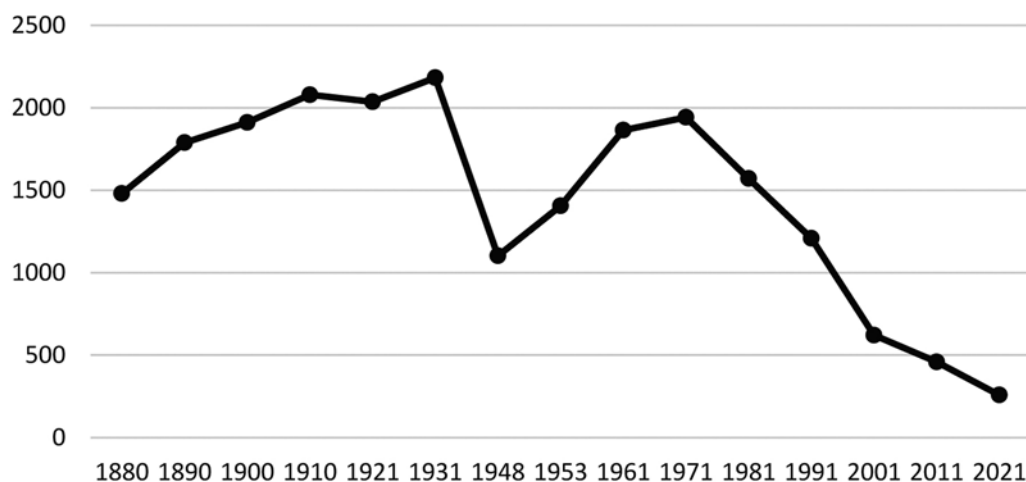
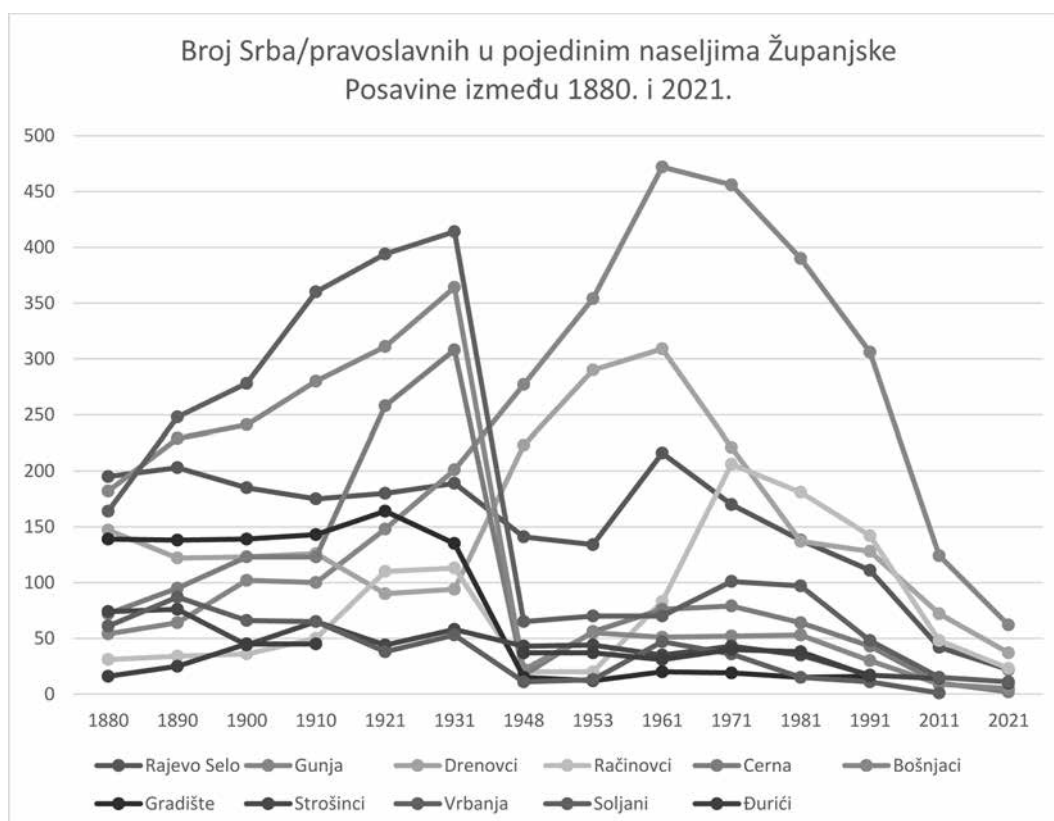


TABELA IV.

	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2011.	2021.
<b>Rajevo Selo</b>	195	203	185	175	180	189	141	134	216	170	138	111	42	22
<b>Gunja</b>	54	64	102	100	148	201	277	354	472	456	390	306	124	62
<b>Drenovci</b>	147	122	123	126	90	94	223	290	309	221	137	128	72	37
<b>Račinovci</b>	31	34	36	50	110	113	20	20	83	206	181	142	48	23
<b>Cerna</b>	72	95	123	123	258	308	17	56	76	79	64	43	10	2
<b>Bošnjaci</b>	182	229	241	280	311	364	22	55	51	52	53	30	9	5
<b>Gradište</b>	139	138	139	143	164	135	15	12	20	19	15	16	-	10
<b>Strošinci</b>	74	76	44	65	44	58	43	44	35	43	35	17	14	-
<b>Vrbanja</b>	164	248	278	360	394	414	65	70	70	101	97	48	15	11
<b>Soljani</b>	61	87	66	65	38	53	11	13	47	36	15	11	1	-
<b>Đurići</b>	16	25	45	45	-	-	37	37	31	40	38	16	-	-



Tekst je nastao u okviru znanstveno-istraživačke djelatnosti istraživača na multidisciplinarnom projektu „Devedesete“ Arhiva Srba u Hrvatskoj i Srpskog narodnog vijeća

## ČETIRI PRIČE O ČETIRI KORDUNAŠKE SLIKE

# PRIČA O ČETIRI SLIKE

**U januaru 1950. godine Kotarski odbor Saveza boraca iz Vojnića naručio je tri slike sa historijskim temama, vezanim za Kordun: *Život na Kordunu*, *Seoba Srba* i *Sjeničarska buna*. Posao je povjeren akademskom slikaru Juliju Meissneru, koji je za vrijeme NDH, 1941. i 1942. godine, bio glavni crtač, ilustrator Hrvatske enciklopedije. Posao je urađen do jeseni iste godine**

PIŠE: **Željko Kresojević**

Nije ovo bila operacija „Ticijan“, al’ opet je vrijedno spomena. Tamo negdje ranih sedamdesetih godina u Vojnić su dospjele tri slike velikog formata, sa dvadeset godina zakašnjenja!? Naime, u januaru 1950. godine Kotarski odbor Saveza boraca iz Vojnića naručio je tri slike sa historijskim temama, vezanim za Kordun: *Život na Kordunu*, *Seoba Srba* i *Sjeničarska buna*.

Posao je povjeren akademskom slikaru Juliju Meissneru, koji je za vrijeme NDH, 1941. i 1942. godine, bio glavni crtač, ilustrator Hrvatske enciklopedije. Posao je urađen do jeseni iste godine.

Nakon ljeta počinje hajka na trojicu srpskih ministara u Vladi Hrvatske. Zajedno sa Duškom Brkićem, Radom Žigićem, „pada“ i naš Kordunaš, Stanko Opačić Čanica. Slike su trebale krasiti zidove budućeg muzeja Korduna „Sava Mrkalj“ u Vojniću. Čanica kasnije sa ostalima završava na Golom otoku, a tim projekti oko muzeja staju. Zgradu izgrađenu za muzej preuzima trgovačko poduzeće „Petrova gora“ Vojnić. Dugo godina do otvaranja nove robne kuće bio je u njoj popularno zvani „Granap“.

Slike su povjerene na čuvanje Muzeju Srba u Zagrebu koji je djelovao u periodu 1946 – 1963, kada prelazi pod okrilje Hrvatskog historijskog muzeja. Mr. Mile Dakić, dugogodišnji direktor Memorijalnog parka „Petrova gora“ izvlači na svjetlost dana ove tri slike velikog formata i donosi ih početkom sedamdesetih godina u Vojnić.



*Život na Kordunu*

### 1. *Život na Kordunu*

Negdje ćete ovu sliku naći pod imenom *Život na Krajini*, ali mislim da joj je ispravniji naziv pod kojim je i naručena *Život na Kordunu*, jer je na njoj prikazan dio graničnog pojasa između Vojne Krajine i Turske, karakterističan baš za Kordun. Rađena je tehnikom ulje na lesonitu. Najveća je iz te serije slika, dimenzija 6,00 m x 1,70 m. Kompozicija govori o životu i ulozi Krajišnika, čuvara granice. Osmatra se uvijek nemirna granica na Glini. Ore se volovima, sa puškom na ramenu. Na krajiškim uzvišenjima vide se čardaci, preko rijeke strše minareti džamija. U kadru su i vrijedne krajiške žene, dječaci...

Prvi put sam ovu sliku vidio u kancelariji mr. Mile Dakića, direktora Memorijalnog parka „Petrova gora“, koja se nalazila na spratnom dijelu općinske zgrade u Vojniću (neko vrijeme je bila tu srednja škola koju su pohađali ekonomisti i radnici metalne struke). Kasnije će ta slika krasiti novouređeni kabinet predsjednika općine. Slika je bila smještena u kutu kabineta, tako da je „lomljena“ zbog velikih dimenzija. Tu je dočekala i „Oluju“. Kasnije je premještena u općinsku vijećnicu, gdje se nalazi i danas.





Seoba Srba

## 2. Seoba Srba

Po temi je slična čuvenoj slici *Seobi Srba* (u nekoj verziji i *Seoba Srbalja*). Fala dragom Bogu, Krajišnicima kao najisturenijem dijelu srpskog naroda ne fali seoba, a tim ni inspiracije za slike.

Na slici je pomiješan narod, sa sveštenstvom, vojskom u jednoj od mnogobrojnih srpskih seoba.

Rađena je tehnikom ulje na lesonitu, dimenzija je 3,00 m x 1,70 m. U oktobru 1971. godine, kad je završio veliki vojni manevar „Sloboda '71“ koji se održavao u našim krajevima, ova slika i slika *Sjениčarska buna* su u to vrijeme postavljene na zidove škole. Slika *Seoba Srba* postavljena je u holu škole na zid sa lijeve strane kad uđete u školsku zgradu. Mnoge generacije učenika Osnovne škole „Žarko Čuić“ dobro je pamte. Često stoji kao poleđina na njihovim zajedničkim razrednim fotografijama.

Nakon „Oluje“ slika neće napustiti školsku zgradu. Bit će okrenuta prema zidu, a poleđina će joj biti u funkciji panoa školskih zidnih novina na koje će biti postavljani učenički radovi. Uz pano je obvezno raspelo i grb. Zahvaljujući Aleksandri Momčilović, kćerci dugogodišnjeg nastavnika likovnog Đoke Momčilovića, možete vidjeti kako je to izgledalo na priloženoj fotografiji koja svjedoči.

Nije me bilo dugih devet godina u Vojniću. Prilikom prve posjete nakon rata rodnom mjestu 2004. godine, obišao sam i zgradu škole. Bacio sam pogled na zid i odmah sam znao da je slika tu, ali u drugoj funkciji. Za potvrdu sam pitao moju rođaku, bivšu prosvjetnu radnicu u istoj školi, koju sam sreo na stepenicama škole. Tihim glasom, okrećući glavu da nas tko ne čuje, potvrdila je moju pretpostavku.

Kontaktirao sam Marka Novkovića koji je tada bio na čelu SKD-a „Prosvjeta“ u Vojniću (mrzim riječ pododbor, to me odmah na nešto podsjeća ...). SKD „Prosvjeta“ Vojnić je preuzela obavezu da će kupiti materijal (ive-

ricu) od koje je napravljen novi pano u školi. Uz pomoć domaćih ljudi, prije svega okupljenih oko društva, koji su dugo godina vodili razgovore i vršili pritisak na školu da se slike vrate, uspjelo se prenijeti te dvije slike 2006. godine u prostorije starog kina koje danas koristi ogranak SKD-a „Prosvjeta“ u Vojniću.

## 3. Sjениčarska buna

Treća slika *Sjениčarska buna*, kao što i samo ime kaže, tematizira čuvenu krajišku bunu iz 1897. godine. Rađena je u tehnici ulje na lesonitu. Dimenzija je 3,00 m x 1,70 m. Vojna krajina je razvojačena nešto više od petnaest godina prije ove bune. Krajišnici su izgubili svoju osnovnu ulogu, a tim i određene beneficije i status u društvu. Strah ih je svega novoga. Kad se povuku nekakve paralele sa tim vremenom i 1991. godinom na našim prostorima, ima nekih elemenata koji su slični. U svojim memoarima *Korijen, stablo, pavetina* akademik Gojko Nikoliš bilježi svjedočenje tada 90-godišnje Marije Bratić koja govori o Sjениčarskoj buni:

„Bila sam tadaj stara 27 godina i sjećam se dobro onog što sam onda vidjela i slušala. Nekoliko dana prije bune kolali su selom glasovi da će doći Mađari i da će iz naše crkve uzeti našu zastavu i metnuti mađarsku. Još se divanilo da će nam oduzeti i prava koja smo imali. Vjerovali smo tijekom glasovima, jer je u ono vrijeme u Zagrebu stolovao nekakav zločesti Mađar kao ban. Uto su naši viđeniji ljudi odlučili da se oko crkve postave straže koje smo onda nazivali 'ronde'. Na ronde su išli ljudi naizmjenice, danju i noću, a dogovoreno je bilo da se zvoni i odmah leti k crkvi ako se pojave Mađari.

U tome došla u naše selo tri gospodina. Došli kočijom iz Lasinje, pa će najprije u birtiju kod Freliha, a potom k crkvi. Dočim ih straža opazi, a zvana



Sjenciarska buna

udariše. Narod stane letiti sa svih strana i začas se sjati oko pet do šest stotina ljudi i žena. Svak i ponešto nosio u rukah: neko sikiru, neko kolac ili motiku, a bilo je i kubura i štučeva. Opkoliše ona tri gospodina vičući: 'Ne damo naše zastave, nećemo mađarsku'. Kako sam kasnije saznala, ta gospoda nijesu bili Mađari nego nekakvi drugi državni činovnici. Najednom su naši ljudi počeli opkoljenu gospodu tući sikirama i koljem. Tako su ih i poubijali.

Ljudi su ostali da čuvaju mrtvace, a sutradan je došla žandarmerija. Tada su pogodili kuglom Vasiliju Maslečku. Onda je stigla i carska vojska pa su ljude povezali u lance. Istraga je trajala jako dugo i za to vrijeme su vojska i žandarmerija boravili u selu i otimali i stoku i žito i sve. Narod je stao bježati sa stokom u šume, ali su žandari i tamo stigli. Onda su odveli ljude na sud u Zagreb. Suđeni su mnogi na robiju, a na vješala su otišli Marta Lončar, Sava Manojlović i Toma Lončar. Dugo godina poslije toga mi koji smo iz Sjeničaka nijesmo u Karlovcu smjeli kazivati odakle smo, jer bi nas svijet gadno grdio."

Na lijevom dijelu slike vidi se stara drvena crkva „Svete Petke“ u Sjeničaku. U središnjem dijelu slike je seljak u šeširu, raširenih ruku, koji zove na pobunu. Možda je to baš Pavao Mrkalj – Balatin, koji se najviše isticao u proturanju glasina. Sa obje strane vide se Sjeničarci kako zapjenjeno trče prema crkvi.

Šareno su obučeni, sa noževima u ruci, sjekirama, štučevima, preostalim krajiškim kuburama, vilama, roguljama, motikama, kosama..

Ova slika je od jeseni 1971. godine bila smještena iznad odmorišta između dva kraka stepenica u Osnovnoj školi „Žarko Čuić“ u Vojniću. Nakon „Oluje“ joj se gubi trag. Slučajno ću u zimu otići sa našim dečkima u sportsku dvoranu gledati kako igraju mali nogomet. Sjedeći sa strane u niši na hrpi od desetak spužvastih strunjača primjetio sam prevrnuti lesenit, neznatno oštećen u jednom ćošku. Na brzinu sam razbacao strunjače i znao sam odmah da se radi o toj slici.

U rukama nam je bio desni dio slike *Sjenciarska buna*. Lijevi dio slike smo uspjeli naći u kotlovnici škole. Bila je dugo vremena na neuvjetnom i prljavom mjestu, ali nakon čišćenja i brisanja prašine vidjelo se da nije značajno oštećena. Jedino je boja izbledjela nešto više nego na drugim slikama, vjerovatno zbog temperature u kotlovnici. Sliku smo Marko Novković i ja „otkupili“ od domara za tri sanduka Ožujskog piva. Slika se danas nalazi u prostorijama SKD-a „Prosvjeta“ u Vojniću.

#### 4. Seoba Srba (Seoba Srbalja)

Četvrta slika nema direktne veze sa gornje tri, ali je vezana uz ličnost Stanka Opačića Čanice. Naime, radi se o kopiji čuvene slike Pavla Paje Jovanovića (1859–1957) *Seoba Srbalja*. Originalna slika nalazi se u Narodnom muzeju u Pančevu. Rađena je tehnikom ulja na platnu, dimenzija je 1,90 m x 1,26 m. Početkom 1895. godine od Saborskog odbora u Sremskim Karlovcima, na čelu sa patrijarhom Gregorijem Brankovićem, dobio je Pajo Jovanović nalog da izradi grandioznu historijsku kompoziciju *Seoba Srbalja* pod patrijarhom Arsenijem III Čarnojevićem. Pajo Jovanović je rado prihvatio poziv i odmah počeo sa pripremama, naročito za sliku *Seoba Srbalja*. Otputovao je u Sremske Karlovice i sastao se sa patrijarhom Brankovićem (po njegovom liku je rađen crtež na kompoziciji koji predstavlja Arsenija III Čarnojevića). Crkveni sabor mu je kao konzultanta za istorijske izvore dodijelio istoričara arhimandrita Ilariona Ruvarca, sa kojim je putovao po Fruškoj gori i u manastirima prikupljao građu.

Koristio je i sve druge izvore do kojih je mogao da dođe, kako bi što vjernije i do detalja postavio vrijeme i likove na slici.

Na kraju, poslije deset mjeseci predanog rada, umjetnik je bio zadovoljan svojim djelom, ali ne i patrijarh. Zbog njegovih primjedbi i neslaganja, političkog karaktera, slika nije izložena na Milenijumskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine.

Sliku je poratnih godina iz Zagreba u rodni Tušilović donio tadašnji ministar građevina Stanko Opačić Čanica. U Zagreb je stigla prije Drugog svjetskog rata i preživjela NDH. Iako se zna da je Jovanović radio još dvije kopije ove čuvene slike, ova nije njegovo djelo. Rad se pripisuje manje poznatom slikaru Luciću Ivanu iz Splita. Tko god je vidio tu sliku, morao je priznati da se radi o izuzetno uspješnoj kopiji, rađenoj u istoj slikarskoj tehnici i istih dimenzija. Slika se dugo godina nalazila iznad same bine Doma kulture u Tušiloviću. Nakon „Oluje“ ispred doma među dijelovima uništenog inventara ležao je i masivan izrezbareni ram u kojem je bila ova slika. Slika je isječena, srolana i odnijeta. Po priči mještana pretpostavlja se da je sliku odnio netko rodnom iz Tušilovića, odnosno da vuče porijeklo iz tog kraja, a živi u gradu. Po drugoj priči slika je davno prije „Oluje“ odnijeta iz Tušilovića i najvjerovatnije prodana u Srbiji.

P. S.

Prije nekoliko godina u razgovoru o tim slikama i njihovim sudbinama, Čedomir Višnjić, tadašnji predsjednik SKD-a „Prosvjeta“, bio je mišljenja da bi tri Meissnerove slike trebalo izložiti u Zagrebu, te da bi ih prije izlaganja trebalo restaurirati i osvježiti. Što se tiče četvrte slike *Seoba Srbalja* (kopije slike Paje Jovanovića) smatra da treba nastaviti potragu i, ako je ikako moguće, doći do nje.

## СРБИ ИЗ ХРВАТСКЕ У КОЛОНИЗАЦИЈИ ВОЈВОДИНЕ (1921. – 1941.) – ФРАГМЕНТИ ЖИВОТА И СУДБИНА (6)

# ОПЕВАНИ КОЛОНИСТ БОЖО

У лику Петра Божанића, српског добровољца и колонисте у Бачкој, преплићу се историја, мит, породично сећање и песма у коју је ушао. Најчувенија је била Божина коцкарска партија из 1938. године са велепоседником Живком Мудринским, која је трајала од суботе до понедељка, и где је велепоседник изгубио сву имовину што је и ушло у песму. После два дана Петар је Живку Мудринском све вратио

пише: **Милан Мицић**

Јово Красић родио се 1887. године у Дрнишу. Као аустроугарски војник мобиласан је 1914. године и нашао се на галицијском фронту где се предао руској војсци. Прошао је велики заробљенички логор за аустроугарске заробљенике Дарнице код Кијева, а потом радио као „военоплен“ у Русији. Када се оснивала Прва српска добровољачка дивизија у Одеси, пријавио се у добровољце, прошао обуку у Одеси и учествовао у крвавим борбама на Добруци у лето-јесен 1916. године када је ова јединица била део румунско-руских снага у борби против бугарске, турске и немачке војске. По завршетку борби током децембра 1916. – августа 1917. године ова јединица и Јово у њој налазили су се на опоравку у варошима Березовки и Вазнесенску у близини Одесе.<sup>1</sup>



Pub album i pjesma Đorđa Balaševića, 1982. / Inspirirano životom Petra Božanića

У тих десет месеци Јово је упознао и зближио се са Катарином Лавренц рођеној 1880. године у селу Јехнатова код Одесе. Да ли је Катарина у том времену живела у свом селу, у Одеси или у некој суседној вароши није познато. Катарина је имала један брак иза себе и ћерку која је 1917. године имала једанаест година и која се звала Марија Помињук Рамеников. У једном документу забележено је да је Марија била католичке вере, али је могуће да је у питању грешка и да је она пре била грко-католичке вере. Јединица српске војске у Русији у којој је био Јово Красић крајем лета 1917. године кренула је у извлачење из Русије ка Солунском фронту. Први и Други пук Прве српске добровољачке дивизије путовао је преко Харкова, Москве, Јарослава, Архангелска, енглеских, француских и италијанских лука на Солунски фронт, а Трећи и Четврти пук преко Сибира, Далеког Истока, Жутог мора, Хонг-Конга, Сингапура, Цејлона, Индијског океана и Суеца такође на Солунски фронт. Којим је путем Јово ишао није познато. Са њим је путовала и његова будућа жена Катарина Лавренц. Да ли је и њена ћерка Марија ишла са њом није познато, али се и Марија као шеснаестогодишња девојка 1922. године са Катарином и Јовом нашла на имању барона Стипана Војнића код Бајше, у близини Бачке Тополе, где је Јово као добровољац добио земљу. Године 1918, вероватно у лето те године, Јово и Катарина венчали су се у Солуну у цркви Светог Саве. После пробоја Солунског фронта следио је њихов одлазак у

<sup>1</sup> Видети у: Милан Мицић, *Незапамћена битка*, Ново Милошево 2016.

Дрниш, а потом 1922. године сеоба у Бачку где је Јово надељен са 9 к.ј. земље.

Године 1922. породица Красић живела је у Бајши „у кирији“, а од 1923. године до 1931. године породица је живела је на *Жигином салашу* код Бајше, а те 1931. године Јово је изградио кућу у Томиславцима. Привремени смештај на салашу био је несигуран за колонисте, а тескобан и нехигијенски. У аграрној реформи долазило је до различитих шпекулација које су утицале да колонисти буду узнемирени јер су шпекуланти куповали земљиште предвиђено за доделу колонистима. Пет породица из Босне и Далмације (Симо Љубоја, Божо Лугоња, Јово Красић, Јован Катић и Ђорђе Бокун) 10. марта 1923. године уселили су се у привремен смештај, уз одобрење власти, у зграде на *Жигином салашу*. Две године касније, 4. јула 1925. године, породице су доживеле да буду избачене из привременог и безусловног смештаја.

„Пре подне, када смо били на пољу, на косидби жита дошли су у наше станове наредник жандармерије са два жандара из Тополе са два одборника из општине Бајша који су поставили стражу да се нама не јави“, жалили су се колонисти. „Они су избацили све наше ствари слике, покућство, као и ручак који се спремао за нас изнели су напоље, жене наше са децама истерали су на поље (деце 8 испод 5 година), једна се баба прокрала кријући и јавила нама нашта смо ми дошли и затекли њих када су све извршили и седали у кола, ми смо тражили наређење којим су то извршили, они су нам одговорили да су по наређењу урадили, али ми смо им тражили писмено, да су нам оне ствари избацивали и да нам даду кључеве, што нам нису хтели дати. Пошто ми нисмо знали куда да идемо и шта да радимо са фамилијом и нејаком децом то смо решили да отворимо прозор те се један увукао и отворио врата и унели смо ствари и ми смо отишли напоље да радимо у пољу. По изјави наших фамилија око 4 сата после подне дошли су 3 жандара и наредник полиције из Бајше и казали фамилијама да уђу унутра. Напоменути нам је још и то да је Јеремија Лендваји изјавио пред Паном Лугоњом, Божицом Лугоњом и пред Катом Красића да је потрошио 8.000 динара док је добио земљу те да ће потрошити још девету да нас избаци напоље. Поново је дошао г. поднаредник на лице места и наредио да се до сутра има иселити.“ Писмо је потписало пет добровољаца насељених на *Жигином салашу*, међу њима и Јово. Сви потписи су ћирилични сем Јове Катића из Кољана код Сиња који се потписивао латиницом.<sup>2</sup> Очигледно да су насељеници били нежељени на простору на којем су се појавили, а јасна и видљива је спрега шпекуланата са земљом, аграрне администрације, локалних и полицијских власти.

Јово и Ката су поред свих невоља изазваних неорганизованом колонизацијом и оскудног живота на новом простору имали и породичних проблема. Катина ћерка Марија године 1926. родила је сина Недељка са железничаром из Врдника чије је име било Марко. Недељка је усвојио Јово тако да се он презивао Красић. Међутим, Марија се повезала са једном групом на чијем челу је био добровољац Пајо Корда

који је живео на блиском Гајеровом салашу која је имала проблема са законом. Из везе са Кордом родила је 1928. године сина Ђорђа који је преминуо исте године. Марија је такође учествовала у њиховим крађама и разбојништвима и неко време била је у затвору.

Године 1940. у Томиславцима преминуо је Јово Красић у педесет и трећој години.<sup>3</sup>

У лику Петра Божанића, српског добровољца и колонисте у Бачкој, преплићу се историја, мит, породично сећање и песма у коју је *ушао*. По породичном сећању Петар је 1915. – 1916. године као добровољац прешао Албанију и борио се на Солунском фронту. После Првог светског рата колонизирао се на велепоседу Ђуре Томановића у општини Фекетић, у Бачкој, где је у околини основана мала колонија од двадесет и једне породице названа Ново Село или Колонија Црно брдо како је Фекетић називан између два светска рата. Петар је поседовао земљу, коње и виноград а око 1930. године у селу је отворио трговину и кафану.

У новом завичају, у Бачкој, између два светска рата, постао је најчувенији коцкар, а нарочито је играо ајнц, најчешће суботом. Његове коцкарске партије биле су познате у Новом Саду, Сомбору, Србобрану, Суботици и Врбасу. Највећи такмаци били су му познати србобрански коцкар Коста Гавански и Шандор Тарко из Фекетића. Најчувенија је била његова коцкарска партија из 1938. године са србобранским велепоседником Живком Мудринским, која је трајала од суботе до понедељка, и где је велепоседник изгубио сву имовину што је и ушло у песму. После два дана Петар је Живку Мудринском све вратио.

Петар је по породичном сећању важио за боема и кавалера и био је необично хладнокрван. Давао је пет стотина динара ко би за време коцкарске партије нахранио у његовој кући стоку и живину. Када су му у једној партији огледало ставили иза леђа, *кибицеру* је дао шест хиљада динара да га разбије. Алкохол није пио нити га је подносио, волео је музику и имао прелеп глас („када би запевао гасио би фитиљ на свећи“). Говорио је руски, немачки и мађарски језик. У време Другог светског рата, у доба мађарске окупације Бачке, био је са породицом у логору Шарвар, у Мађарској. Тамо је картао са мађарским војницима у новац и храну што је делио са осталим логорашима. Причало се да се из логора 1945. године вратио са „пола лотри форинти“ које је на коцки узео од једног мађарског официра.<sup>4</sup>

Тачно 7. маја 1982. године Ђорђе Балашевић је објавио албум песма под називом *Пуб*. У албуму су биле песма *Ратник паорског срца*, *За све је крив Тома Сојер*, *Лепа протина кћи*, али је носећа песма на албуму била песма *Божа звани Пуб*.<sup>5</sup>

*Ово је прича коју врло радо причам,  
то је прича о Божи званом „Пуб“.*

*Једни га хвале, други жале, трећи кажу: „Е, мој драле,*

2 АВ, ф. 115 Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем, к.86 Томиславци

3 Рукописно одељење Матице српске (у даљем тексту: РОМС), Душан Иванчевић, Томиславци 1959. (необјављен рукопис), М 19223

4 Ј. Лемајић, „Лик из Балашевићеве песме је стварно постојао: Ево ко је био Божа звани Пуб“, *Новости*, 22. фебруар 2021. године

5 Wikipedija, приступио 14. новембра 2024. године

тај је био кваран као шупаљ зуб.“  
 Одавде па све до Пеште и до Срема на југ  
 још прича приче о њему мутни коцкарски круг  
 и кажу: „Тај у животу није играо на дуг!“  
 И сви се слажу како данас нема таквих као Божа Пуб.

Негде је имао имање, то се знало, више-мање,  
 мада о том није причо ни за лек.  
 Треба је бити ветеринар, ал је теро неки инат,  
 па је живео од коцке цео век.

О, тај је пратио карте ко да види кроз њих.  
 И увек ладан ко шприцер, увек опасно тих,  
 и само кад тера малер он би рекао стих.  
 И сви још памте речи којим малер тера Божа звани Пуб.

Џаба вам новци моји синовци, ѓаба вам било добре воље.  
 И погледи чврсти, лепљиви прсти, ја увек варам мало боље.

Е, па да!

Ал карта је курва, извинте ме што псујем,  
 Јер ја само причам онако како чујем.  
 И ако су лагали мене и ја лажем вас.

Ту причу зна свако, од врага до попа,  
 јер многи су мангупи остали тропа.  
 Коцкар се крије и чучи у сваком од нас  
 и чека прави час.

Једном се карто са неким руским емигрантом,  
 То је био лихвар богат као кнез.  
 Игра је и управник поште звани Љупче од милоште  
 и неки шверцер ког је јурио сав срез.

У, то је партија дила, још се прича о њој,  
 кибицери у трансу, ладан продија зној.  
 На столу камара пара, да не спомињем дрој,  
 и повуко је даму на осамнаест, мртав ладан Божа звани Пуб.

А знате ли оно кад је са извесним бароном  
 играо четир дана? То је био рат!  
 Ишле га стално карте јаке па је одно и фијакер,  
 црног коња, табакеру, штап и сат.

Барон је причао после да је шпил био стар,

Да је превише пио, да га понео жар!  
 Ма сви што губе се љуте, то је позната ствар,  
 а свако губи дар понекад али никад Божа звани Пуб.  
 Џабе вам новци моји синовци, ѓабе вам било добре воље...

Са швалерске стране није спадо у Тарзане,  
 ал далеко од тога да је био зец.  
 Имо је неке ту и тамо, ал сви добро знамо  
 да код жена игра неки пети кец.

Љубав је игра у којој често не пали блеф,  
 срце се отвара теже него најбољи сеф,  
 и био им је веран све до судњег дана Божа звани Пуб.

Господо драга, он је нестао без трага  
 И то целој причи даје чудан тон.  
 Неки се ѓамбаси клели да су код Сомбора срели  
 једног типа што је био исти он.

Можда га одвела карта чак у Праг или Беч.  
 Већ дуго нико о њему није чуо ни реч.  
 Да ли се држи на свету или је предао меч  
 па с анђелима на врх неба игра рауб, преферанс или ајнц.

Џаба вам новци моји синовци, ѓаба вам било добре воље...<sup>6</sup>

Петар Божанић родио се 1895. године у Тужевићу, код Бриња, у Лици. Отац му се звао Раде, а име мајке није познато. На почетку Великог рата оженио се Мартом Таталовић која је рођена 1900. године и са њом је 1915. године родио ћерку Душку.

Петар је са женом Мартом и ћерком Душком по завршетку Великог рата дошао на имање Ђуре Томановића код Фекетића, у Бачкој које је износило 641 к.ј. У јесен 1920. године надељен је земљом за економску 1920/21. — али не у власништво него у закуп<sup>7</sup> — а у пролеће 1921. године доселио се у Бачку. Аграрна заједница која је окупљала насељене добровољце, махом из Лике, основана је 12. априла 1921. године па се досељавање породице Божанић може датовати марта 1921. године.<sup>8</sup>

Петар није добио кућу, већ је нашао привремени смештај код Немаца или Мађара у Фекетићу у помоћним просторијама за које је плаћао кирију. Општинско поглаварство Фекетић 15. децембра 1923. године донело је одлуку да се за сваку насељеничку породицу изда 4.000 динара „у име припомоћи за зидање добровољачких кућа, за 21 породицу дакле 84.000 динара, под условом да се добровољци до конца 31. маја 1924. године иселе сваки на своју парцелу, а општинско поглаварство задржава себи право да ће сваком добровољцу

<sup>6</sup> Wikipedija, Текст песме: Божа звани Пуб, приступио 14. новембра 2024. године

<sup>7</sup> АВ, ф.98 Комисија за ликвидацију аграрне реформе Нови Сад, к.453

<sup>8</sup> АВ, ф. 115 к. 142 к. Црно брдо

исплатити припомоћ тек онда кад подигне кућу и када кућа буде под кровом". Општинско поглаварство на челу са општинским кнезом Шандором Теребешијем ову одлуку је образложило јер су „већина добровољаца насељени у општини код појединих сељака које је неугодно због тога што су овдашњи становници тако зидали куће да само за себе и своје породице буде места". Ову иницијативу колонисти су одбили и затражили су од општине да „док се не иселе у своју кућу да сваки члан има право на стан у општини до тога времена", да свако ко почне да прави кућу да му се изда по 4.000 и да се „тај новац дарује без икакве обавезе".<sup>9</sup> Пошто се колонисти и општина Фекетић нису могли споразумети око новца, помоћ колонистима од стране општине није стигла, а односи колониста, општинских власти и локалног мањинског становништва били су крајње напети. У попису колониста насељених у општини Црно брдо (Фекетић) од 4. новембра 1923. године наведено је да Петар Божанић нема кућу, да је надељен са пет хектара земље, да је његова породица четворочлана, од чега два члана су млађа од<sup>10</sup> дванаест година. Петру и Марти, у кирији у непознатој кући у Фекетићу 1922. године, родио се син Душан-Душко.<sup>11</sup> Тачно 8. новембра 1922. године Петар Божанић добио је зајам од 8.080 динара за градњу куће.

**Петар Божанић родио се 1895. године у Тужевићу, код Бриња, у Лици. Отац му се звао Раде, а име мајке није познато. На почетку Великог рата оженио се Мартом Таталовић која је рођена 1900. године и са њом је 1915. године родио ћерку Душку**

Јемци су му били колонисти и добровољци из Лике Јован Кнежевић из Козјака код Коренице, председник аграрне заједнице и Миле Јованић из Велике Попине код Грачаца.<sup>12</sup>

Као ни други колонисти ни Петар током прве половине 1924.

године није још добио плац за градњу куће од стране Жупанијског аграрног уреда у Суботици. Током 1925. године Петар је изградио кућу у колонији<sup>13</sup> 6 км. удаљено од села која се састојала од 21 колонистичке породице. Између села и колоније био је само атарски пут који је преко јесени и зиме био непроходан и колонисти су живели у свакој врсти изолације у односу на друга насеља и околно становништво. Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем 31. децембра 1925. године упутио је допис Обласној финансијској дирекцији у којем се наводи да су „колонисти прошлог лета успели да подигну кућице те им је утолико лакше и у том месту могу сада опстати јер имају кров над главом. Зидајући куће они су се морали задужити јер им је држава позајмила само грађу и цреп а то није шести део коштања куће."<sup>14</sup> Очигледно да је претходних година опстанак колониста на простору колонизације био упитан због нерешених питања градње кућа и поседовања земљишта, а да су грађене неадекватне куће, тескобне и нехигијенске, уз журбу колониста и као привремено решење.

Током 1924. године, док су Петар и Марта били у селу, родила им се ћерка Десанка, а 1926. године у новој кући син Славко.<sup>15</sup> Петар је као и други колонисти имао несигурну статусну и материјалну позицију. Децембра 1924. године његово добровољачко уверење послано је Министарству војске и морнарице у главни одбор Савеза добровољаца у Београду, али ни до 17. августа 1925. године он то уверење није примио.<sup>16</sup> Касније доспело добровољачко уверење носило је број 35 563/920. Године 1931. рађена је још једна ревизија добровољачких уверења и 1934. године Петар је добио ново уверење број 10 022/934.<sup>17</sup>

Да би породица опстала у новом простору, Петар је морао да се задужује. Његов дуг код локалних трговаца није познат, али је 1928. године аграрној заједници дуговао 4.922 динара, 1930. године 6801 динар, 1932. године 7.970 динара, 1933. године 6.655 динара, 1934. године 6.433 динара, 1935. године 6.799 динара,<sup>18</sup> а 1936. године 60% његовог дуга је било отписано у складу са Законом о брисању сељачких дугова. Од 1922. године Петрово задуживање код аграрне заједнице није познато, али је евидентно да је дуг уредно враћао до 1928. године, а потом услед економске и пољопривредне кризе то није могао да чини или је чинио минимално.

Петра можемо евидентирати и на Скупштинама аграрне заједнице колоније Црно брдо. Он је био присутан 6. марта 1927. године, 26. фебруара 1928. године, 9. марта 1930. године; 16. августа 1936. године није био присутан, као ни 20. јуна 1937. године, а није га било у селу ни 6. марта 1939. године, ни 5. маја 1940. године.<sup>19</sup>

Где је тада боравио Петар Божанић не зна се.

<sup>9</sup> АВ, ф. 115 к. 142 Црно Брдо

<sup>10</sup> АВ, ф. 115 к. 142 Црно Брдо

<sup>11</sup> АВ, ф. 98, к. 453

<sup>12</sup> АВ, ф. 115 к. 142 Црно Брдо

<sup>13</sup> АВ, ф. 98, к. 453

<sup>14</sup> АВ, ф. 115 к. 142 к. Црно брдо

<sup>15</sup> АВ, ф. 98, к. 453

<sup>16</sup> АВ, ф. 115 к. 142 к. Црно брдо

<sup>17</sup> АВ, ф. 98, к. 453

<sup>18</sup> АВ, ф. 115 к. 142 к. Црно брдо

<sup>19</sup> АВ, ф. 115 к. 142 к. Црно брдо

## ЖИВОТИЊСКИ СВИЈЕТ: У СЛОБОДИ СУНЦА, ЗЕМЉЕ И ВОДЕ

# ПО ДРУГИ СЕ ПУТ ЛИСИЦА НЕ ХВАТА У ГВОЖЂА

**Био сам предшколски дјечак, у  
Јошавици, кад ми је један, тек што је  
снијег почео да копни, а ја истјерао  
ујакове овце у удолину испод цркве  
Светог Ђурђа, да проберу коју травку...  
кад ми је један шугави пас изненада  
пришао, зграбио јање и однио га. Викао  
сам: „Марш, ћено!“... мислећи да је то  
нечији већи пас. А онда је неки човјек  
однекуд викнуо да је то вук**

пише: **Милош Кордић**

Све је почело од вука и с вуком. А не од лисице и с лисицом. И то, можда, оног дана кад сам рекао оцу да је вук моја омиљена животиња. Отац је знао за моја два веома блиска сусрета с вуковима. Која сам преживио. И знао је за још три моја виђења тих за људе, стоку и друге животиње веома опасних, али мудрих, лукавих звијери.

„Ако је лав животињски цар, онда је вук краљ дивљих животиња Баније“, рекао сам то оцу, у зиму 1953. године, након што је претходне ноћи чопор вукова вршљао по гробу наше покојне кобиле Лисе.

Израженије занимање за дивљи животињски свијет који живи поред мене и са мном, као и за природу уопште, али занимање и за много штошта другог – наравно да је било и друге дјеце коју је то такође, и тада и кроз живот, касније, занимало – јавило ми се прије поласка у школу, 1951. године, у Јошавици. По повратку у родно село Комоговину, половином другог полугодишта првог разреда, занимање ми је, и под утицајем оца, који је увијек одговарао на свако моје знатижељно питање, без обзира о чему се радило (касније сам схватио да ме је маштом, кад не би знао одговор на неко питање, „преводио

једна преко воде“), отварало непознате, несагледиве, чудне и маштовите просторе тог свијета.

А онда сам доста рано схватио да и широм Баније живи исто такав дивљи животињски свијет какав је и тај који живи по просторима око мога родног села. И не само да он живи широм Баније, него и по крајевима блиским Банији: на Кордуну, у Лици, Босанској Крајини... С тим да сам сазнао да је код неких било и медвједа, више врста змија отровница, разних орлова, а можда и других животиња којих није било код нас... Па гдје је ту још и цијели свијет са својим слоновима, тигровима, удавима, китовима, морским псима... Свијет који смо почели баш лијепо да учимо.

Разговарајући са оцем, још тада, у дјетињству, закључио сам да је животињски свијет Баније – богат свијет. Ходити и радити по шумама Шамарице (с јужне су стране села), по њивама и барама наших Брда (са сјеверне стране села), по равним Лукама, живјети радосно уз ријеку Суњу и појити се леденом, љековитом водом с бројних извора родног краја, није се могло а да се није тај дивљи свијет и видјело и чуло како: бјежи, боде, брљуга се, брсти, гаче, гмиже, гони се (води, тјера се), гради гнијезда, гризе, гута, гуче, жевка, завија, зуји, каска, кевће, кликће, кљуца, кмечи, копа рупе, крешти, крије се, крши, лежи на јајима, лети, лиже и лиже се, лови, ломи, љути се, њуши, пари се, пасе, пење се, пјева, плива, пријети, прикрада се, прогони, псиче, пућ-пу-рућиче, режи, рокће, рони, рује, ршће, сикће, скаче, сунча се, трчи, уједа, фркће, хуче, цвркуће, цврчи, цичи, чеше се о дрвеће, шишти, шмрче, шуња се, шушка...

Касније, доста касније, подијелио сам тај свијет (за себе) у два временска периода:

– први: до одласка вукова са Баније (кад пишем и причам о томе, наводим годину 1955, јер мислим, и сјећам се, да је то било тада: они су отишли, а дошле су дивље свиње) и до појаве све савременије пољопривредне механизације и средстава за заштиту и прихрањивање житарица, поврћа, воћа... Што је довело до престанка рада већег броја воденица, до затирања стоке, до нестанка стајског ђубра... крајем педесетих и у првој половини шездесетих година;

– други: од тада па до деведесетих... Њега карактерише не само

нестајање стоке него и постепено нестајање појединих дивљих животиња са Баније: видре, роде, сиве чапље, зеца, јаребице (трчке, кокошке), риечног рака, појединих врста жаба, дјетлића и још неких птица (посебно пјевица и селица) итд. У шта сам се могао увјерити пратећи тај дивљи свијет док сам шврљао по ближим Брдима и шумама, али и обилазећи Банију (не као какав научник, него као неко ко је знатижељно посматрао, пратио...), разговарајући са онима који га познају и добро познају, са онима који су умјели да причају занимљиве приче о животињама: мој отац (уз ријечи како је свака на свој начин корисна, без обзира на штету коју чине људима – мада је гањао лисице од и из кокошињаца, с мотиком чекао кртице у башчи...), народ из села, моји учитељи, наставници, професори, затим лугари (шумари), инжењери шумарства, шумарски техничари (и једних и других било је неколико у нашим комшијским селима – Боројевићима и Меченчанима, као: Ранко Рајшић, Чедо Кладарин, Станко Очигрија, Илија Нукић, Ранко Србљанин, Јован Јоца Ђурић, Милош Дмитровић, Ђуро Ђука Грновић...), ловочувари, ловци (положио сам ловачки испит, али никад нисам ловио, осим што сам неколико пута учествовао у организовању лова за друге) и многи који су вољели те наше дивље животиње, а неки, у вријеме ледених зима, високих сњегова и суша, бринули о њима.

\*

Идући трагом подјеле животињског свијета на групе: кичмењаци (краљежњаци), а чине их подгрупе: *рибе, водоземци, гмизавци, птице и сисари* – на Банији су живјели представници сваке од њих, и бескичмењаци (бескраљежњаци), а чине их подгрупе: сунђери (спужве) – живе у мору, осим једне слатководне, за коју не знам да ли је живјела у банијским водама; *дуљари* – живе у мору, а слатководна је била само једна од хидри; глисте – најпознатија нам је била кишна глиста (ископавали смо их и стављали на удице; касније смо учили да су оне хермафродити, то јест да посједују и мушке и женске полне органе, што је нама ђацима, посебно дјечацима, било баш занимљиво); *зглавкари (чланконосци)* – њих је било заиста много, иначе су најбројнија жива бића на Земљи: пауци, инсекти (кукци), стоноге, ријечни ракови...; *мекушци* – већи број живи у морима, а на копну и у водама Баније живјели су пужеви и шкољке; *бодљокошци* – искључиво су морске животиње... идући, дакле, трагом подјеле... „прескачем“ бескичмењаке, као и кичмењаке. Осим сисара. Не због тога што једне волим више од других, него због тога што би ме искуство доживљаја с појединима од њих одвело у... никад краја.

Јер у овом запису су сјећања на оне с којима сам имао краћа или дужа виђења, блиске сусрете, па понекад бивао и у опасностима од неких. И провјеравана, исправљана и малко и допуњавана сјећања из разних књига, часописа... документарних филмова итд.

А страх? Ма било је и страха, како га не би било. Али неког чудног, тешко одређивог страха, који се мијешао с дивљењем и радошћу што ми се пружала прилика да их, и понекад и често, и издаљега и сасвим изблиза, посматрам. Да се очи у очи гледамо. И што ми се пружала прилика да уживам у љепоти њихове слободе и радости. Да уживам у земаљским и небеским бојама њихових – перја, кожа, крзна,

крљушти... И њиховог страха од мене, сасвим сигурно, било је...

\*

Живјеле су на Банији (у два споменута периода: од раних педесетих до деведесете године прошлог вијека, о чему је већ нешто речено) бројне дивље животиње. Неке од њих, због штете коју су му наносиле, народ је мрзио, криомице их вребао и убијао. И из страха, наравно. Мада је неким страх био и оправдање... Неке животиње народ је волио, неке су и у вријеме ловостаја страдавале од ловокрадица, неке су у организованим лововима до крволочности прекобројно убијане. А неке су због опасности од изумирања биле и законом заштићене.

У овај запис кренуло се дакле, не сасвим случајно, од вука. Тог краља банијских простора, чији је допринос здрављу животиња био немјерљив. Јер њихово бјежање, трчање, скривање, опрез, јачање слуха, вида, њуха... А он ме је одвео међу животиње групе кичмењака, односно, рекох, њихове подгрупе – сисара. Па ћу даље о њима. О својим виђењима њих и сусретањима с неким од њих. А можда и са свима, банијским, укратко:

**„Ако је лав животињски цар, онда је вук краљ дивљих животиња Баније“, рекао сам то оцу, у зиму 1953. године, након што је претходне ноћи чопор вукова вршљао по гробу наше покојне кобиле Лисе**

– *вира* (постоји и *морска вира*) – видео сам је раних педесетих година, један једини пут, у Стевчином виру, у ријечи Суњи. (Неки су ми причали да су је видјели и више пута.) Суња ту краћим током протиче испод башчи двију кућа Кордића и једне куће Дабића, по чијем се дједу и назива тај вир... Спретно се, онако вижљаста, као да је без костију, провлачила између плетера бране за нашу, кордићанску воденицу на ледини, односно државној заједници Чечевици. На којој су се дуго после Другог свјетског рата славили, уз кола и тамбуре Пододбора Српског културног друштва „Просвјета“, државни и вјерски празници... Мени се учинило да је у устима носила рибу. Мада су оне углавном ноћни ловци... Затим се изгубила у густишу, на обаји... Не знам колико година касније гледао сам је у сјајном енглеском документарном филму: иста она из Стевчиног вира. За вријеме једног од боравака у Енглеској тражио сам ту рјечицу (можда је био и већи поток), која ме подсјећала на рјечице Врњику и Дретуљу код Плашког... Иначе су је и



код нас ловили због крзна, па је готово истребљена... Уловљена, веома је опасна – гризе... И код помена или виђења видре на телевизији, или на каквој слици, наиђу ми стихови пјесника Душка Трифунковића из пјесме „Поплава“: „Пливају видре пливају даске пливају краве / лети вика кружи птица плива пласт / на њему рода за њима кров са крова зов...“;

**Спретно се, онако вижљаста,  
као да је без костију,  
провлачила између плетера  
броне за нашу, кордићанску  
воденицу на ледини на  
којој су се славили, уз кола  
и тамбуре Пододбора  
Српског културног друштва  
„Просвјета“, државни и  
вјерски празници**

– *вјеверица* – видјели смо се небројено пута. Некад би брзо побјегла, а некад, забављена оним што је тражила, није се ни освртала на мене... Стајао сам, једне године, у касно љето, на самом рубу шуме у Цернику (кордићанском, на сјеверној страни села) и дуго пратио јурњаву куне златице за вјеверицом. Како сам само радосно навијао за њу, за вјеверицу! Готово да је цијели сат куна јурцала за својим слатким плиеном. Отишле би некуд далеко, па кад бих помислио да је лов завршен, оне се одједном створе на дрвећу у мојој близини. Кад сам зашао у шуму, куна се спустила на тло, прошишала поред мене, попела се уз стабло најближег дрвета и отишла. Тада сам видио да се ради о златици – познавао сам и њу и куну бјелицу, коју сам видио у једној од наших тадашњих шамаричких шума... Да ли је вјеверица преживјела тај лов, не знам... Некад су је ловили (а и данас је негдје лове) због крзна, као и репова од којих су се правиле сликарске четкице (кистови)... А кад је шумом завладала тишина, пред мојим очима појавила се она из стихова пјесме „Вјеверица“ Змаја Јове: „Вјеверица вевери, / ко ће да јој замери?“;

– *волухарица* – косим косом купљеном од мајстора из Мркоњић Града. Најбољом од свих које су се могле набавити. Косим, па сједох да предахнем. Након што сам краће вријеме био загладан у даљину, враћам поглед испред себе: у малу рупу у већ покошеној трavi. И у том моменту из рупе излази пољска волухарица. (Она јесте слична мишу, али је нешто ситнија, а спада у породицу хрчкова.) Застала је, гледа ме, не бјежи. Па се врати у рупу. Послије неколико секунди излази и води за собом троје волухарића – иначе се брзо размножава: за око

шест мјесеци може да окоти и до 200 младунаца. Били су ту, близу рупе, неколико часака, а онда их је мајка увела у рупу. А ја сам се подигао и наставио да косим... Ето, шта ти је живот... па и даље од живота, косим и мислим;

– *вук* (у неким крајевима, па и на Банији, звали су га и *курјак*) – био сам предшколски дјечак, у Јошавици, кад ми је један, тек што је снијег почео да копни, а ја истјерао ујакове овце у удолину испод цркве Светог Ђурђа, да проберу коју травку... кад ми је један шугави пас изненада пришао, зграбио јање и однио га. Викао сам: „Марш, ћено!“... мислећи да је то нечији већи пас. А онда је неки човјек однекуд викнуо да је то вук... Други пут, док сам чувао краве и коње на мајини близу јошављанског гробља, наишао је чопор и заклао једног коња – остали су само кожа и кости. Кад су ме они којима сам то причао, питали колико их је било, једном бих рекао: седам, други пут: девет, трећи пут... Нешто као у пјесми за дјецу Григора Витеза „Сто вукова“:

*У шуми је био Јова.*

*Тамо газао,*

*Шаладазао,*

*А кад се вратио,*

*Свима је казао:*

*Видех, људи, сто вукова!*

Трећи пут сусрели смо се једне љуте зиме, ноћу, за бистре мјесечине, близу Шареног моста, на пртини неочишћене цесте између Уметића и Меченчана. Ја још дјечак. Ишли смо један према другом а да се у први мах нисмо ни запазили. И кад смо се угледали: заста он и сједе, засташ и ја и остах да стојим. Гледамо се и ћутимо. Знао сам да му не смијем окренути леђа ни дозивати у помоћ – мени је прва кућа, кућа Јанка Плавањанића, у Уметићима, удаљена, можда, нешто више од триста метара, и то кад се пријеђе Шарени мост, мост преко ријеке Суње, на цести Петриња–Костајница, а прва кућа иза њега је кућа Богдана Ићитовића, у Меченчанима, удаљена можда двјеста, триста метара... А онда се он, послјије не знам ни колико времена, окрену и оде... И још три пута сам их видио, издаљега... На Банији их је било одувјек – највише, по причама којих се сјећам, по подручјима банијских гора: Шамарице, Трговске горе, Петрињске горе... Све до споменуте 1955. године... Кружиле су о вуку и ономе што је људима чинио свакакве приче: упадао је у торове и клао овце, по пашњацима чопори су нападали стоку, упадали су у штале, пресретали људе самце за љутих зима и високих сњегова... Његово месо ни пси нису јели... Има га у усменој и писаној књижевности, у свим облицима и књижевним родовима, у ликовној умјетности. Као и многих других животиња, такође. Било је година кад не да сам читао, него сам гутао све што бих нашао о њему. „У народној религији Срба“, пише професор Душан Мандић, „најзначајније место припада вуку. (...) Поседовао је неку натприродну моћ, која је изазивала ужасан страх.“... Током љета живе усамљено. Зими се скупљају у чопоре;

– *дивља мачка* – био је дан. У Јошавици. Дјед Симо Шимулија, комшија и блиски рођак мојих Шимулија (и мој, наравно), прилично тихо ме зовну: „Дођ да видиш дивљу мачку!“ Не знам шта сам радио у њиховој авлији, али сам у два-три корака био код дједа Симе, који је

стајао близу њихове високе дрвене штале... А она, та дивља... стајала је на једној од греда које су држале кров, односно једну страну пространог сјеника. Не, не могу да кажем колико дуго је она ту стајала и гледала нас двојицу... али је била... у припремној положају за скок. Затим је, послје неколико тренутака, лако скочила на земљу и изгубила се у њиховом воћару. „Ово није први пут да е видим, ал је увјек ко да е први пут“, рекао је дјед Симо. Мени је било први и једини пут. И тај њен скок... с оне висине;

**Трећи пут сусрели смо се  
једне љуте зиме, ноћу, за  
бистре мјесечине, близу  
Шареног моста. Ја још  
дјечак. Ишли смо један  
према другом а да се у први  
мах нисмо ни запазили. И  
кад смо се угледали: заста он  
и сједе, застах и ја и остах да  
стојим**

– *дивља свиња* – кад су дошле на Банију, одмах су кренуле по кукурузиштима горњих, брдских подручја Баније. А њиве кукуруза су се, колико се могло, од тих заиста лукавих штеточина чувале и браниле... Једне ноћи чувао сам, на Кућишту, које се простира испод рубова шума Шамарице, њиву лијепо израслих и окрупњалих кукуруза. Носио сам ловачку двоцијевку Милана Мијате Кордића – не да убијам, него да их, у случају наиласка, пуцњем у небо, уплашим. Међутим, од њих ни пуцкета гранчице у шуми. Ујутро, већ је било свануло, испалим једну патрону, узнемирим јутарњу тишину и одем кући на спавање: на шталу, у сијено. Кад сам се пробудио, вели ми отац: „Јебеш ти свое чување... Они дошли након што с ти отишо и смазали добар дио кукуруза, до шуме.“... Видио сам их много, много пута. Најгори сусрет с њима догодио се на изласку из села Ловче. Већ је пала прилично црна ноћ кад смо се мој пријатељ Милош Боројевић, из Боројевића, и ја враћали с неког састанка, а њих уплаши дрндање наших бицикала по џомбавом макадамском путу те они навалише из кукуруза с лијеве стране пута на десну страну и право на наше бицикле. И сва срећа да нас није које свињче закачило... Једном сам се с вепром нашао под истом шлагомом (сортна, калемљена банијска трешња). Не знам кад је он стигао, он сигурно не зна кад сам ја стигао: или је он био, а ја пришао, или сам ја био, а он пришао... Касније га је, кад је отишао под другу шлагу, иза брда, ни стопедесет метара даље, убио комшија и мој рођак (брат од не тако даљег стрица, а млађи годину дана од мог оца) Милорад Кордић.

Никад нисам прежалио што сам отишао да му јавим. Њему, старом ловцу, који је припитомио једном дивље прасе и дао му име Милош. Па кад иде иза високе и густе живице и призива свог малог љубимца, а ја се с друге стране, заборавивши малог Милоша, одазивам... И крмачу с оним својим малим пругастим љепотанима видио сам више пута. Е, тада је она, крмача, њихова мајка, најопаснија... Па размишљам: Боже, како човјек може да пуца у то!?

– *зец* – највише сам волио оне који, док ходам за говедима по мајинама, искоче из смећкасте или већ сасвим смеђе бујад. Видио сам их... небројено. Једнога малог нашао сам поред неког трња у мајинама у Гајинама, донио кући, хранио га и припитомио. Скакутао је за мном по воћару, башчи, а ишли смо заједно и за кравама у Ограду, изнад башче. И тако је било све док га није спазио нечији пас и отјерао у растанак који и данас траје... Отац је приликом резања купуса у башчи, у већ каснију јесен, и његове припреме за кисељење, остављао по неколико главица за зечеве. Никад их није заборављао... Некад је било мало дјеце која нису знала, напамет, пјесму Душана Душка Радовића „Плави зец“, која нису знала тог „Плавог зеца, / чудног зеца, јединог на свету!“;

– *јазавац* – била се већ добро ухватила здрава ноћ мјесечине по нашим Брдима и шуми Церику, кад сам, напасавши коње, послје напорног рада, кренуо кући колским путем, кроз густим гранама створени „тунел“. И одједном – јазавац! Иако је била, велим, ноћ мјесечине у „тунелу“ шуме, ипак сам га препознао. Због спорог хода, знао сам да је сит. Што значи да се, као велика штеточина, најео нечијих кукуруза. Прође испред коња, који засташе – нису се уплашили. Пријеђе с лијеве на десну страну и оде дубље у шуму: до своје дубоке и веома компликоване јазбине. За коју сам знао гдје му се налази. Више пута прикрадао сам се, свечери, близу тој јазбини. Узалуд. Послје тога срео сам га још два или три пута... Најпознатији јазавац, а он припада породици куна (ни близу је њеној вјештини), свакако је *Јазавац пред судом Петра Кочића*;

– *јеж* – колико сам их пута жалио онако прегажене на цестама. Као и неки други сисари, у лов излазе ноћу. Једном сам имао прилику да присуствујем нападу сове на јежа – највећи су му непријатељи она (сова буљина) и лисица. Нападала сова, нападала, али се није омрсила... Записи кажу да негдје вјерују да су његове крв и маст љековите, као и да су Стари Римљани гребенали вуну његовом кожом с бодљама;

– *јелен* – био сам дјечарац, основношколац. Чували смо говеда на Брдима, недалеко од грма чиче Стевана Кордића. Кад одједном – јелен! Сви смо га препознали, иако га нико од нас никад није видио – већи од срндаћа, велики рогови... Ушао је у грм и вјероватно изашао на другој, нама невидљивој страни. Будући да на тим нашим Брдима никад никаквих јелена није било, закључили смо да су овога однекуд протјерали какви пси, па... Много година касније, био сам у прилици да два пута, у густим храстовим шумама Банијске Посавине, видим јелене лопатаре, њихове кошуте и ланад. Каква љепота!... Једном приликом учествовао сам (са Гојком Штековићем, тадашњим директором Кадровске службе у Жељезари Сисак) у укључивању књижевника Оскара Давича у лов на јелене лопатаре у шумама тог подручја... И ништа... Ништа Оскар није уловио. Као ни други ловци који су били с

њим. Они ништа нису уловили, а Гојко и ја нисмо због тога туговали... Јелени живе у мањим стадима (крдима), а предводи их кошута. У доба парења (од почетка августа и цијели септембар) ни она није предводила – имала је важнијег посла... Јелен је веома плашљива и опрезна животиња... По том, слободном јелену, који живи у природи, добио је име во Јелен у пјесми „Приповетка о Јелену“ Ивана Горана Ковачића. Та изезетна Горанова пјесма написана је на оригиналном чакавском нарјечју, којим се говорило (и говори) у његовом родном Луковдолу и у том крају Горског Котара;

**Негдје прије Пакрачке Пољане  
угледамо како мајка ласица  
преводи преко асфалтне,  
пусте и равне цесте, неколико  
својих малих ласичића.  
Жена заустави кола, па  
смо све четворо уживали  
посматрајући њихов лагани  
прелазак с једне на другу  
страну цесте**

– *кртица* – деценијама пратим њен рад по хрпицама ситне, растресите земље коју изрује. Живи под земљом, у улицама свога свијета. И више пута пратио сам оца како са штијаћом лопатом чека изнад грудвице земље коју је на почетку свога вриједног рада већ избацила. А онда он неопрезно коракне негдје у страну и – кртице нема: има савршен слух и веома добар њух... Знао да ју је отац два-три пута и уловио и... Она је у стању да за сат времена ископа ходник од 10 до 50 метара дужине. („Вриједан као кртица.“) Тијело јој је у облику малог ваљка. Дуга је око 15 центиметара. И штеточина је... Банија их је била пуна: башче, ливаде (баре), воћњаци... Грize коријење поврћа, тек засађеног воћа... Иако су и мени чиниле штету, нисам их убијао – набавио сам биљку и засадио је – она их је отјерала;

– *куна* – напријед је речено да сам видио и бјелицу и златицу. Бјелица, дуга око 70 цм, знала је да се увуче и у кокошињац и да нанесе велику штету. Због чега је углавном оптуживан твор, нечије долутало псето... Уништава голубове и друге птице. И кад се најде и не може више, омамљена крвљу, наставља да убија. Па то што је убила, оставља... Лукава је и вјешта. Може и да се припитоми... Куна златица нешто је мања од своје рођаке. Дуга је око 50 цм. Вјеверица јој је главна посланица. Лове је због крзна... Чувени њемачки зоолог и писац Алфред Брем записао је (мислим да сам то нашао у књизи *Бремсов живот животиња*) како „Ловци тврде да се лако може намамити

и ухватити у замку помоћу комадића хљеба испеченог са мало лука, намазаног непосољеном машћу, медом и камфором.“;

– *ласица* – дуго сам чекао да је негдје видим... Било је то давно кад смо се коначно срели. Гонио сам говеда са Брда, из јутарње паше, низ камени колски пут, и при самом његовом крају, она из ораја шуме Церика истрча, пријеђе, ни два корака од мојих ногу, преко пута и уђе у живицу која ограђује прилично велику њиву Бошка Зебића, у Доњој Луци. (Бошко, напредни пољопривредник, био је шездесетих година веома успешан председник Пододбора Српског културног друштва „Просвјета“ у селу, а моја, ћака Учитељске школе у Петрињи маленкост, секретар – било је милина радити с њим.) Друго виђење догодило ми се на прилазу Доњем Жировцу, с дворске, источне стране. И треће виђење догодило се кад смо моја породица и ја ишли из Љечилишта у Дарувару, 1985. године (они дошли по мене). И негдје прије Пакрачке Пољане угледамо како мајка ласица преводи преко асфалтне, пусте и равне цесте, неколико својих малих ласичића. Жена заустави кола, па смо све четворо уживали посматрајући њихов лагани прелазак с једне на другу страну цесте... Иако ласица, једна од најкрволочнијих животиња, из породице куна, која посјеђује и кокошиње, лови ноћу, мени је, ето, успјело да је сретнем по дану, три пута... Позната је, на примјер, басна француског пјесника и баснописца Жана де Лафонтена „Мачак, зец и ласица“... У свом селу чуо сам причу о томе како ласица човјеку може да пререже врат и да му попије сву крв. Нисам вјеровао у ту причу, али, за сваки случај, био сам на опрезу;

– *лисица* – е, лисица. Најраспрострањенији представник породице паса, којој, уз њу, припадају: вук, шакал (чагаљ), којот, дивљи и домаћи пси. Има је у поезији, прози, ликовној и музичкој умјетности. (Као и многих других животиња, о чему је било ријечи.) А посебно је има у бројним баснама. Па ево наслова неких од њих: „Гавран и лисица“, „Лисица и грождје“, „Лисица и јарац“, „Лисица и купина“, „Лисица и курјак“, „Лисица и лав“, „Лисица и рода“, „Лисица и тигар“, „Орао и лисица“, „Пијетао, лисица и кокоши“ итд. Није на Банији било ни шума ни шумарака, ни равница ни брда гдје је није било. А ни села у чијој близини није била настањена. Колико се само мој отац, споменух то напријед, нагањао лисица у зимским ноћима (иако она у праву у лов излази у сумрак, али, глад...), око и од кокошињаца. Добро она зна – не говори се и не пише се тек тако о њеној лукавости – кад је пас на ланцу, и – ево је!... Виђао сам је безброј пута. Чекао је бар седам-осам пута изнад јаме у Цернику не бих ли видио како се понаша кад изађе из јаме – то ме је посебно занимало, али... („По други се пут лисица не хвата у гвождја.“) Једном сам за сасвим ниског снијега обилазио наша Брда. С ловачком пушком споменутог Мијате. И дођем до врха Перчиног брда (чича Перо Кордић, Станин), и погледам низбрдо, према очевом шљивару, кад удно стране (у ствари прилично велике њиве чиче Пере): она! Скаче увис и забија њушку и предње ноге у, вјероватно, мишју рупу – стручњаци кажу да лисица уништи више од шест мишева дневно... Затим заста, подигну главу према мени, па кад је видјела да ништа немам у рукама, наставила је да се бори за свој залагај... Бар петнаест минута посматрао сам ту лисичу „представу“, а онда се окренуо и отишао... Ловили су их и због штете коју су чиниле (и корисна је јер је и стрвинар), али и због крзна. Код нас су заиста чиниле

приличну штету. По селима су таманиле живину, а посебно кокоши, у шумама и другим предјелима клале су ланад, зечеве, фазане... Опасан је преносилац бјеснила... Колико је само дјеце, родитеља, бака и дједова пјевало пјесмицу за дјецу „Разболе се лисица“, коју је компоновао Миња Субота, на стихове Момчила Тешића:

*Разболе се лисица,  
суши се ко грана.  
Лечили је брижљиво  
неколико дана...;*

– пух – први кога сам видио, у нашој школи у Комоговини, био је препарирани. Стајао је причвршћен уз парче гране, а грана за комад фино уређене даске. Био је то *обични пух*, односно *сиви пух*. (Постоје и *шумски пух*, *вртни пух* и *пух орашар*.) Сјећам се и његовог усјајеног сивкастог крзна. Живи у шуми, али и у близини сеоских насеља, гдје се увлачи у амбаре у којима пронађе себи повољно мјесто гдје ће провести зиму... Првог живог, у природи, сусрео сам у својој дашчаној шупи на плацу у Новом Селишту поред Петриње. Стигао ја на плац, отворио шупу да узмем нешто од алата и да се дадем на посао. Подигнем главу ка косом крову од салонит плоча, а оно на греди испод плоче стоји пух и гледа ме – не бјежи. Вјероватно је ту дремкао, одмарао – они крећу у потрагу за храном искључиво ноћу. Нешто сам му умиљато рекао, узео алат и отишао да радим. Још сам два пута улазио у шупу, а он ме обрадовао – није се помјерао. Увече сам га и оставио у шупи. Послије тога још смо се неколико пута срели – ја сам улазио, а он је сједио на истом мјесту. Вјероватно је ту, у неком буцаку шупе нашао мјесто у које је допремао храну и ту презимио. Сједећих година није се више појављивао... Оно што сам до једне од седамдесетих година знао о њему, а мислио сам да сам знао нешто више, срушило се пред чињеницом коју сам затекао у прилогу сарадника *Курира*, листа за ученике основних школа Сисачко-банијске регије, чији сам тада био уредник... пред чињеницом, дакле, коју је имао у свом прилогу о пуху Зоран Тимарац, наш сарадник из Осијека, који нам је писао о занимљивостима из природе. А чињеница се односи на двостих у тексту који пишем по сјећању: „Жути се лишће орово, / слатко је месо пухово.“ А онда сам наишао и на двостих из Горског Котара: „Глатко је дрво буково, / слатко је месо пухово.“... (Ово, „дрво“, није грешка: то је на споменутом горскокотарском чакавском „дрво“.) Ето, чињеница је да нисам знао да су људи ловили и јели „месо пухово“... А онда сам кренуо у потрагу у нади да ћу пронаћи и много тога више о пуху који је био ловљен. И заиста, био је посланица људима и прије нове ере. Узгајали су га због меса. Припреман је на разне начине. А посебно је на јеловнику био цијењен гулаш од његовог меса, а и они на ражњу... Касније, нисам могао да замислим да би неко могао онога мог, онога из шупе... онога са којим сам се тако лијепо и срдечно упознао... И по шест мјесеци спавају зимски сан. Тешко га је припитомити: веома је агресиван;

– срна – било их је свуда по Банији. Свакако најљепша и најграциознија банијска животиња. Па кад мајке срне изведу своју ланад у рану јутарњу или предвечерњу пашу – е, какве љепоте! Виђали смо се много, много пута. И много је тога што би се могло писати и

о женским и о мушким срнама, односно срндаћима. И ко би то све... Али, бар да се наведу неки занимљиви подаци: најразвијеније им је осјетило њуха, па слух, а вид им је осредњи. Крећу се „ходом, касом и скоковима“, који могу да буду и четири метра дуги. Током касне јесени па све до раног прољећа удружују се, због сигурности, у крда. Вође крда су срне с ланади. Кад дође до разлаза, крдо најприје напуштају срндаћи, а онда и „мајке напуштају прошлогодишњу ланад“, пише за наш *Курир* поменути сарадник Тимарац. Срне живе од око 16 до 18 година... Једне године чувам говеда и коње у Гајинама, државној заједници испод шамараичких шума. И зачујем у оближњој шуми Борисавац, изнад Горњих Гајина, јаук ланета. Нисам одмах кренуо да га тражим. Чекао сам, јер сам знао да срна побегне од пса, лисице... како би одвукла њихову пажњу од мјеста гдје јој лежи лане, а онда се врати... чекао сам да запомагање ланета престане, што би значило да му се мајка вратила. А кад дуго, дуго лане није престало да дозива своју мајку, схватио сам да му се мајка није вратила и вјероватно да и неће... Ђаво нека зна куда су је отјерали и да ли је преживјела... Опрезно сам се увукао у шуму и дошао до ланета. Подигао сам га: код бутинице имало је отворену рану. Нешто му је откинуло парче меса с кожом. Ставио сам га на свој капут и, кренувши нешто касније са стоком кући, понио сам га са собом. Код куће сам имао хипермангана, нашао сам флашицу и дудлицу – лијечио га и хранио. Брзо је оздравило и кренуло за мнош по воћару, башчи, Огради. Пролазили дани и мјесеци, а оно израсло у младу срну. И да не би случајно некоме пало на памет па да га... или да мене пријави, једног дана, пуног сунца, одведем га далеко у шамаричке шуме. Ту му приметим траг... Какав је то био јаук, какво запомагање... А онда се изгубило: вјероватно у потрази за мнош. И ја у супротном правцу кренух према селу... Иза мене је већ био прочитан роман *Пирго* Анђелке Мартић, одгледан анимирани филм *Бамби* Волта Дизнија, а након што сам се заувјек растао од своје Борисавке (добила је име по шуми Борисавцу, у којој је нађена), стигли су незаборавна серија *Јеленко* Обрада Глушчевића, такође незаборавни дугометражни документарни филм *Последња оаза* Петра Лаловића;

– твор – *обични* или *смеђи твор*. Из породице је куна. Дуг око 60 цм. Месождер, права напаст. Неколико пута завлачио нам се испод дрвених подница наше дрвене шталице. Одакле је ноћу излазио и клао нам живину. Једном га је отац пронашао, брат и ја помагали не би ли га уловили, али нам је побјегао. Тада сам га први пут и видио. Други пут сам га видио кад је искочио из штале споменутог чиче Пере Станиног и побјегао. Иначе живи у натрулом дрвећу, испод старих и великих оборених стабала... Поред живине, коље младе зечеве, хрчке, глодаре... А смрди ли смрди...;

– *хрчак* – не сјећам се да сам га видио у природи, на слободи. У кавезу – да. Двојицу је имала породица Милана Ненадића, легендарног и најтрофејнијег петрињског и југословенског рвачког шампиона, тренера, селектора... Дођемо супруга и ја к њима, у Зрењанин, ја прилазим да их посматрам. И они прилазе жицама и посматрају мене. И тако ко зна колико дуго стојимо... Дуг је 30 цм. Живе усамљено, у подземним јазбинама, с дугим ходницима, у које довлаче велике количине сјеменки пшенице, ражи... Његови највећи непријатељи су твор и ласица;

– *шишмиш* (слијепи миш, љиљак) – једини је сисар који лети. Наш слијепи миш дуг је око 20 цм, а храни се инсектима (кукцима). Корисна је животиња... Не знајући нешто више о њему, гањали смо их по тавану зграде Основне школе у Комоговини. И то за вријеме љетних распуста. Будући да им је вид веома слаб, оријентишу се помоћу ултразвука... Не, нисмо их убијали.

**Опрезно сам се увукао  
у шуму и дошао до  
ланета. Подигао сам га:  
код бутнице имало је  
отворену рану. Нешто му  
је откинуло парче меса с  
кожом. Ставио сам га на  
свој капут и, кренувши  
нешто касније са стоком  
кући, понио сам га са  
собом**

\*

По дивљим животињама било је доста имена, презимена и надимака банијских Срба. (Ономастика је наука која проучава имена, презимена и надимке, а ово што се овдје наводи служи тек за подсјећање.) Имена – мушка: Вујица, Вук, Вукадин, Вукашин, Вукан, Вукман, Вукола, Вујо, Голуб... женска: Вука, Вукица, Вукосава, Коса, Срна... Презимена: Видра, Врабчевић, Врапчевић, Вуга, Вукадиновић, Вукас, Вукелић, Вукић, Вукичевић, Вукман, Вукмановић, Вукмир, Вукмировић, Вуковић, Вукојевић, Вукосављевић, Вукота, Вукотић, Вуксан, Вуксановић, Вукшић, Вуле, Вулетич, Вулић, Вученовић, Вучетић, Вучинић, Вучиловић, Вучковић, Голубовац, Грмуша, Жунић, Зебић, Зековић, Зец, Зечевић, Змијанац, Јазавац, Косић, Косовац, Косовић, Косојевић, Кошутич, Крагуљац, Кукавица, Лисица, Љиљак, Маливук, Орлић, Орловић, Рак, Ракас, Ракасовић, Ракетић, Ракић, Ракотић, Родић, Славуј, Славуљ, Срнич, Царић, Царић-Добруша, Чавић, Шврака... Надимци – мушки: Вепар, Врана, Вребац, Грлца, Гујан, Гујо, Жабац, Жуна, Жута Жаба, Змија, Змијаћ, Јазо, Јелен, Јолпаз (по Кочићевом јазавцу), Курјак, Миш, Мишан, Мишек, Мишин, Мишко, Мишун, Мува, Муваћ, Ос, Ролац (тако смо називали крпељ), Сојко, Сојкула, Тица, Ћук, Фазан, Цицибан, Чворак, Шишмиш... женске: Жаба, Јеленка, Коса, Косовца, Мишара, Опца, Риба, Совца, Сјенца, Уш, Ушка, Шарка (односи се на змију)...

\*

Безбројне је пословице, изреке и друге мудрости о животињама, и о дивљим, наравно, Вук Ст. Караџић биљежио. И обилазећи, између осталих крајева, и Банију, није искључено да неке од ових које слијеле нису и на Банији записане: *Ако зима устима не ујед, она репом ошине.* (Гледај: Курјак није зиме изио.) – *Боји га се као врана скелеције.* – *Вири као спуж из љуске.* – *Вук длаку мијења, али ћуди никада.* – *Вук не вије што је меса гладан, / Него вије да дружину свије.* – *Да змија окуси од мене, отровала би се.* (Тако сам љутит.) – *Док змија змију не прождере, не може аждаха постати.* – *Забринуо се као курјак у јами.* (Гледај: Стили се као курјак у рупи.) – *Запевала му шева.* (Нашла га срећа.) – *Зец ће се окоти онђе и погине.* – *Иза вука и лисица фука.* – *Искесио зубе као одрта лисица.* – *Једна ласта не чини прољећа.* – *Ко вука гађа, дистро ваља да гледа.* – *Кога су змије клале, и гуштера се доји.* – *Ко се доји врабаца, нек не сије прохе.* – *Ко се овцом учини, курјаци га изједу.* – *Курјак кожом плаћа.* – *Љутит као змија између госпођа.* (Уз међудневину, кад се ваља да се спрема да одлази са земље.) – *Малена је тица препелица. / Ал' умори коња и јунака.* – *Матор курјак ако и не може ујести, он опет шклоца.* – *Ми о вуку, а вук иза плота.* – *На вука вика, а иза вука лисице вуку.* – *Не могу се све тице једнијем каменом побити.* – *Немој свакој тици бити кобац.* (Немој се у свашта мијешати.) – *Нијесу вуци стекли по поруци, него што си сами приправе.* – *Ни риба без воде ни звијер без горе.* – *Орао вас однио!* (Клетва кокошима.) – *Рђав је оно миш који само једну рупу има.* – *Ријетко као бијела врана.* – *Свака тица има (над собом) копча.* – *С главе риба смрди.* (До старјешине све стоји.) – *Тако ме не такла љута змија усред ока!* – *Тешко је псето с мачком и курјака с овцом помирити.* – *У великим ријекама велике се рибе хватају.* – *Удри змију у главу.* (Било је то давно кад сам, припремајући прилог за једну радио-емисију поводом 8. марта, Међународног дана жена, пронашао, између осталог, и овакав запис из једног од села с горње Баније, па га препричавам, по сјећању: Удала се дјевојка из једног другог села у то село. И након неког времена жали се она младожењиној стрини, са којом је успоставила много боље односе него са свекрвом... жали се она како је њен младожења туче, отприлике, овим ријечима: „Стрина, он мене не туче ко што се жена туче, него он мене туче ко змију – у главу!“) – *У јато, голубе!* (Да те кобац не однесе.) – *Урла као курјак за скелом.* – *Чудо паса уједоше вука.*

\*

Био је то животињски свијет: у слободи сунца, земље и воде. Увијек сам се радовао њиховој слободи. И кад смо се гледали, размишљао сам (нешто касније): да ли је животиња гледала мене мојим очима из својих очију или сам се ја једном радовао, а други пут страховао својим очима у њеним очима?

Људи се множе, а животињски и биљни свијет нестају. А опет...

Јер лијепо је једном пјесник Никола Шоп, кога сам, у почецима бављења чудним послом поезије, озбиљно читао... лијепо је он рекао: „Слушам разговоре животиња. Колико је у њима љепоте! Колико мудрости! Све их разумијем и поносим се што имам ту моћ.“

## ZMIJANJSKI VEZ JE PRVI UPIS NEMATERIJALNE BAŠTINE BOSNE I HERCEGOVINE

# VEZ KOJI SU IZVEZLI VUKODLACI

**Jedinstveno nasljeđe tradicionalnog vezilaštva, koje potiče iz centralnog dijela Bosanske Krajine, svjetski je prepoznato. Prije 11 godina Zmijanjski vez je upisan na UNESCO-vu reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasljeđa čovječanstva**

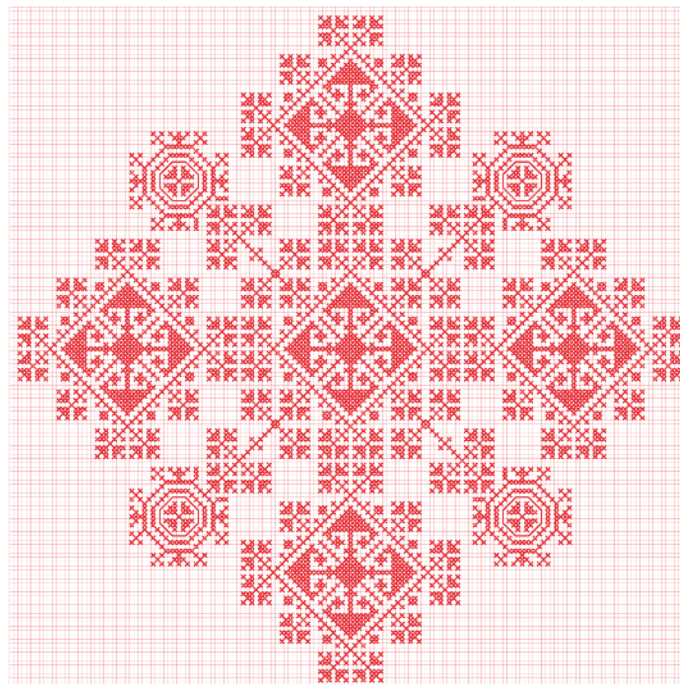
PIŠE: Anja Kožul

Zmijanjski vez, jedan od najznačajnijih elemenata nematerijalnog kulturnog nasljeđa u Bosni i Hercegovini, prepoznatljiv je po složenim geometrijskim ornamentima. Motivi krsta, romba, zvijezde, stiliziranih biljnih oblika i cik-cak linija, nose duboku simboliku i otkrivaju visoku estetsku svijest i umjetnički osjećaj. Pažljivo, dugo gledanje Zmijanjskog veza naprosto je očaravajuće. Izvezan kontrastom crne ili tamnoplave niti na svijetlom platnu, Zmijanjski vez je generacijama u vještim rukama žena sa Zmijanja.

Jedinstveno nasljeđe tradicionalnog vezilaštva, koje potiče iz centralnog dijela Bosanske Krajine, svjetski je prepoznato. Prije 11 godina Zmijanjski vez je upisan na UNESCO-vu reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasljeđa čovječanstva. Uz Stari Most u Mostaru i most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu, koji su na tu listu uvršteni još u doba Jugoslavije, ovaj vez je prvi upis nematerijalne baštine Bosne i Hercegovine.

Zmijanjski vez pripada grupi vezova brojem, što znači da se prilikom vezenja niti platna pažljivo broje kako bi se dobili simetrični motivi. Najzastupljenija tehnika je krstački vez, dok se još koriste i prutalacka, provlaka, podvlaka, ispunita, zrnje i iza igle.

A bilo kakvo nasljeđe, na koje se skreće svjetska pažnja, mora imati adekvatnu dokumentaciju. Aleksandra Ivanković, čuvarica narodne baštine svoga kraja i arhitektica po struci, potvrdila se da Zmijanjski vez bude sistematično složen, istražen i razvrstan. Uočila je da nije dovoljno samo vezanje na osnovu malih ručnih motiva, kako se radilo na različitim radionicama povodom apliciranja na UNESCO-vu listu. Isprva nije naišla na razumijevanje



Zmijanjski vez

i zainteresiranost domaćih institucija za detaljnom potragom i pohranjivanjem šema. Sada, nakon decenijskog rada, iza Aleksandre su dvije knjige o šemama Zmijanjskog veza.

„Na početku, tih godina, nacrtala sam prvih 15 šema. Iznajmila sam računar, jer su šeme jako zahtjevne i teške za računar kada se unose u *software* u procesu crtanja. Muzej Republike Srpske mi je bio suizdavač. Ta knjižica je za godinu dana nestala, ljudi su je masovno tražili. I onda sam krenula da radim drugu knjigu sa 50 šema. U međuvremenu sam konstantno skupljala šeme, fotografisala dodatno sve u muzeju. I u Ansamblu narodnih pjesama i igara 'Veselin Masleša' je bila značajna zbirka. Išla sam u Sarajevo u Zemaljski muzej, kod njih sam dobila njihovu arhivsku građu, ali nisam mogla pristupiti depou zbog renoviranja“, prepričava Aleksandra Ivanković.

Proces istraživanja veza doveo ju je do Beča. Shvatila je da je očuvanje narodnog stvaralaštva započelo u doba Austrougarske. Uostalom, i porijeklo tamnoplave boje veza vezuje se uz dolazak austrougarske vojske u te krajeve. Oni su donijeli indigo (čivit), koji je služio za bojenje uniformi. Tako je narod sa Zmijanja počeo koristiti čivit u svojoj radinosti.

„U Volkskunde muzeju sam naišla na prilično razumne ljude koju su tačno znali šta pričam. Kad sam vidjela šta oni samo u biblioteci imaju, njihove kataloge iz 1890-ih sa fotografijama i crtežima, shvatila sam da tek tu ima masa građe. Mi ovdje znamo naše regije i područja, ali s obzirom da smo mi njima bili kolonija, što oni ne vole čuti, oni su cijelu tu regiju, uključujući i Bosansku Krajinu, mapirali kao 'Sjeverna Dalmacija'. Kada se istražuje bilo šta u vezi sa Krajinom, morate da tražite pod 'Sjeverna Dalmacija'. I onda sam shvatila da će tu da nastane problem. Kada sam pisala uvodni tekst u knjizi, pažljivo sam birala riječi da se tačno razgraniči koja je to tačno oblast“, govori autorica.



Aleksandra Ivanković

Idući korak u zaštiti i valorizaciji Zmijanjskog veza je razgraničavanje i točno objašnjenje čije je to nasljeđe i koliko vijekova stoji iza toga. A tu popularizaciju je najbolje raditi kroz različite priče iz usmenog predanja i pojedinih etnoloških zbirki.

Mislila je naša sugovornica da će ovo biti rad od godinu dana. Međutim, kada je uplivala u materiju, shvatila je da ima još preko stotinu šema u tehnici pokrsnica, ali i u drugim tehnikama. Prvo, ona sve sama sakuplja, od malena veze i zna pročitati vez. Kad naiđe na greške i probleme, može da prepoznati šta je pravo, a što greška.

„Po osam puta sam prenosila pojedine šeme u program, ista ta stvar se desi u samom vezu. Ako napravite krstić više, kad krenete s iduće strane da vezete, to se sve sudari. Dosta vezova koji su sačuvani imaju greške. Program u koji unosim vez ne dozvoljava lažiranje debljine i dimenzija krstića. Dokle god se sudara, ne valja. Ali kad se uklopi to je tačno to – prostor između tih dijelova je tačno jedan iksić, odnosno bjelina između“, detaljno objašnjava Aleksandra.

Jedne godine se na Sijelu Tromeđe u Strmici pojavila tradicijska pjevačica Svetlana Spajić u zmijanjskoj narodnoj nošnji. Ispričala je da joj je žena, sada već u poznim godinama, rekla da ni sama ne zna kako je uspjela to izraditi i da joj se čini, nakon toliko vremena, da su Zmijanjski vez izvezli – vukodlaci! I doista u tome ima nečeg magijskog i hipnotičnog. Zadivljujuće je kako su ruke bile isprogramirane za osjećaj širine, dužine i dubine veza, ali i ograničenog, površinski malog prostora. Sve je tako sitno, a tako gusto izvezano na rukavima ili bošči, ženskoj marami. Aleksandra je uvjerenja da je u ovaj vez utkan sam korijen i da iz njega progovara nešto predačko.

„Ovo je tako precizno baš zato što je vijekovima preživjelo. Kad postoji kontinuirani rad od malih nogu, to uđe u same ruke, mozak tako krene da razmišlja. U tome vidim vizualizaciju i modelovanje, osjećaj za prostor. Kao računarsko programiranje, to su bukvalno algoritmi“, tumači ona.

Nepoznato je koliko je u davnini bilo potrebno vremena da se sačini nošnja. Aleksandra se prisjetila rečenice jednog etnografa koji je rekao da su žene sa Zmijanja bile „lijene“. Na prvu joj je to zasmetalo, ali uslijedio je nastavak. Lijene su, rekao je, za zemljane radove, one non-stop sjede i vezu, kite se, samo te svoje odežde prave. Iz toga Aleksandra zaključuje da je bilo potrebno svo vrijeme ovog svijeta za Zmijanjski vez.

„Žene su nekad izrađivale same svoje platno, a platno diktira sve. Tu je bilo puno teže i potrefiti rupicu, simetriju i ujednačenost debljina, dimenzija tih krstića. Puno faktora utiče, od samog platna, zdravlja, dobrog vida, od doba dana, godine, pa i imućnosti“, govori Aleksandra.

Ona je prije nekoliko godina pokrenula Imaginarium studio. Riječ je o posebnoj dizajnerskoj kolekciji inspiriranoj kulturnim nasljeđem oblasti Zmijanja. Tko želi, može nabaviti majicu ili haljinu sa šemom Zmijanjskog veza.

„Te majice radimo najviše radimo zbog mladih. I ja sam sama odrasla uz zapadnu kulturu. To mi je pomoglo da shvatim kako svijet čuva svoje nasljeđe i dalo mi je alate kako da našim ljudima, kojima je često sve naše seljačko, a sve tuđe dobrodošlo, to prezentujem. Mora se 'podvaliti' zapadnjačkim metodama. Majice se rade za širu publiku. To je spoj tradicije u savremenoj formi. Odjeća je pokretljiva, u njoj si brz, možeš se svuda pokazati“, zaključuje Aleksandra Ivanković.

ОД ЗАГРЕБА НИШТА НИСАМ ТРАЖИО, ДОК САМ ИМАО УТИСАК ДА ОН ОД МЕНЕ ЈЕСТЕ

## ЗАГРЕБАЧКЕ НЕЛАГОДЕ

**Хрвати су, а њих је, хтио – не хтио, персонификовао Загреб, били су моја готово наслијеђена траума. Моји ближњи су је потхрањивали управо оним чиме су мислили да је отклањају; ћутали су о прошлости пуној крви, бјеганија и паљевина. О томе се само шапутало и кроз алузије крио смисао. Једино су нам биле нашироко причане приче о ратним склањањима пред разним војскама и узмицањима која су се одреда кретала у правцу Босне**

пише: **Мирко Демич**

*Сви смо ми крајишници или печалбари.  
Дубравка Угрешић*

Загреб ми је, најприје, био привиђење из прича, па је, као и сва привиђења, будио машту која непрестано врти чигру присјећања и загледања у каледоскоп непредвидљивих домишљања.

Он је, изнад свега, град у којем су живјели и живе моја родбина. У тој чињеници лежи добар број разлога које ми не дозвољавају да спрам њега будем површан и равнодушан. Поготову у покушајима да не будем неправедан.

Тај град ме непрестано интригира, јер је парадоксалан и препун контрадикторности, као што је и мој однос према њему. Иду му на душу добар дио мојих дјечачких усхићења, немира, страхова, честих чуђења, невјерица и преиспитивања, попут овога.

Сложени односи унутар наше фамилије савршено су се уклапали у деценијски расап и ишчезавање земље у којој смо живјели и ишчезавања завичаја из којег смо потекли. Наше узајамне релације, разумије се, не говоре само о бившој држави већ и о народу из које смо изникли, као и

о оном другом, у чијем смо окриљу живјели, од којег смо трпјели ударце и покушавали да узвратимо, народу из чијих канџи смо се кобељали или смо се убрзано утапали у његовим мутним рукавцима.

Не зна се кога је било мање брига; фамилију за нацију или обје нације за фамилију. Та „безбрижност“ и беневоленост нас је и довела до загребачке филтрације, до тањења некадашњих породичних веза и незауостављивог туђења и осипања.

Међутим, ни Загреб, попут сваког побједника, није без заслуга и кривица.

\*

Први долазак у Загреб трајно ме је обиљежио. Довели су ме код брата. Стриц, братов отац, био је милиционер. Живјели су у насељу Дубрава, у једној од десетине истовјетних монтажних кућа. С годинама су слике из тих посјета сасвим изблиједиле, као и лица већине мојих рођака чије обресе нисам видео двије и по деценије.

У памћењу ми је најдуже остао страх од људског мравињака. У сновима је још жива бојазан да ћу се у њему изгубити. Губљење је одувјек значило суочавање са непознатим лицима и просторима. Данас је та бојазан бесмислена, пошто сам се саживио са осјећањем трајних гостовања, ма гдје се затицао, што је, ваљда, дио генетски предодређеног осјећања неприпадања и сувишка у свакој међуљудској и математичкој операцији.

Инцидент се збио једног љета у Максимиру. Не сјећам се да ли у Зоолошком врту или у Максимирској шуми. Памтим да су ме се, поред све оне чудесне менаџерије, највише дојмили – лабудови. Они су ми, ваљда, личили на нешто већ познато – на гуске у мом селу.

Не сјећам се да ли се легендарно губљење десило при доласку или у повратку са тог излета. Зна да је око нас све врвјело од свијета. Сјећам се да сам се са неким од рођака запричао и да ме је прича баш понијела. Мора да је неко од рођака уз кога сам ходоа због нечег застао, док сам ја наставио да гегам у истом ритму и чаврљам, периферним видом пратећи тог који хода упоредо са мном.

Препустио сам да ме води прича. А онда, кад ми се учинило да сам је допричао – усљедило је отрижењење. Окренуо само се ка мом пратиоцу и поред себе угледао лице непознатог мушкарца који се био упилио у мене, једва разумијевајући мој оскудни језик који се испомагао жустром гестикулацијом.

Преплавио ме је такав страх да сам истог часа занијемим. А онда



се расплакао. Од тада па све до данас с напором проналазим приче и њихов облик, јер у мени још живи страх да би ме прича могла одвести предалеко.

Не сјећам се када су рођаци постали свијесни да сам нестало ни како су успјели да ме пронађу у оној гужви.

Тако сам зарана спознао да се причајући може одвести на странпутицу и приповиједача повући са собом у негодне амбисе. Поготово уколико се не гледа у очи ономе коме се приповиједа.

Док је слушалац и читалац са мном – нисам сам. Уз њихову присутност теже се бркају нити приче.

\*

У међувремену се којечега *загребачког* наталожило у мени: Загреб из Загоркиних и Шеноиних романа, одједи Матошевих фељтона, она узнемирана атмосфера града у који се враћа Филип Латиновић или, још више, оне звучне и искричаве слике из *Дјетињства у Аграму*, а потом град који „израња из сна“ и из једне *Азрине* пјесме, са почетка осамдесетих.

А кад већ помену Шеноу, још живо памтим његову пјесму испјевану у славу Загреба, коју сам са необичним полетом рецитовао у школи. Свака китица/строфа се завршавала са – *Слава, слава теби, Загреб-граде дивни мој!*

Упоредо са тим утисцима и сликама почела је да ме „боде“ и она срча излога радњи загребачких Срба из 1903. године и позиви на линч, стигма *Велеиздајничког процеса* (1909), да ме „заглушује“ тишина и пустош жељезничког колодвора приликом уласка српске војске у град 1918, кога описује Станислав Краков у свом *Животу човека на Балкану*. Узнемирују ме и она хистерична гомила испред породичне куће Дејана Медаковића на Зрињевцу, као и егзалтиране добродошлице „ослободиоцима“ 1941. и 1945, све до тихе бјежаније из града и ликвидација током посљедњег рата...

Такође, о Загребу сам понешто новог сазнавао неколико година пред сам рат, живећи у Далмацији и посматрајући тај чудан и загонетан однос привлачења и одбијања главног града и остатка Хрватске. Ту сам се сусрео са мјешавином далмошке љубави и мржње, презира и гордости, традиционалне провинцијалне зависти и престоничке охолости, која је посвуда иста.

\*

Хрвати су, а њих је, хтио – не хтио, персонификовао Загреб, били су моја готово наслијеђена траума. Моји ближњи су је потхрањивали управо оним чиме су мислили да је отклањају; ћутали су о прошлости пуној крви, бјежанија и паљевина. О томе се само шапутало и кроз алузије крио смисао. Једино су нам биле нашироко причане приче о ратним склањањима пред разним војскама и узмицањима која су се одреда кретала у правцу Босне. Зато су, ваљда, и све моје сниване бјежаније текле искључиво тим смјером.

Од речене трауме сам се бранио покушајима тумачења и разумијевања тог проблема. У тим настојањима успјевао сам да се уздржим од мржње, пошто је захтјевала да се непрестано храни новим примјерима и новим оправдањима. Најдаље што сам добацио била је

резигнација над том неухватљивом темом, а у тренуцима слабости и – опорим гађењем.

Сваки пут кад дођем у Загреб, имам потребу да трагам за извором и разлогом хрватске фрустрације спрема Срба и моје спрема Хрвата. Дуго сам наивно вјеровао како постоји конкретан догађај, мјесто или човек од којег је или због којег је све почело.

Све је извијесније да сваки народ брижно и упорно ствара свог архинепријатеља или кривца за све недаће свијета, који постаје дио његовог идентитета.

Свака већина призива свој „реметилачки фактор“. Чак и онда кад га нема. У противном – идила и одсуство будуности води ка слабљењу националне хомогености.

Упркос томе, моје одрастање није протекло у спознаји националног ексклузивитета. Напротив. То би се најприје требало назвати личном и колективном нелагодом. Изакола ми је сугерисано да припадам роду нетипичном, људским изузетком који је предодређен за трпњу и потпрд. Чини се да су то били једини преостали ластари вијековима пригушиваног националног идентитета. У то ме је додатно увјерио рат из деведесетих година двадесетог вијека. Својим очима сам посматрао рефлексе и логику пробуђене жртве, жељне наплате старих рачуна и исправљања староставних кривица.

**Не зна се кога је било мање брига; фамилију за нацију или обје нације за фамилију. Та „безбрижност“ и беневољентност нас је и довела до загребачке филтрације, до тањења некадашњих породичних веза и незаустављивог туђења и осипања**

Срећом па ни један народ нема лица, тако да га свака мржња промашује. Мржња живи само уколико погађа, а то може да изведе само на конкретном, појединачном примјеру и у посебним околностима, кад је све дозвољено, попут колективног трансa чији је најекстремнији облик – рат.

Опште је мјесто да Срби и Хрвати мисле како једни о другима све знају. Али кад дођу у позицију да упознају појединца и издвоје га из клишеа припадника омраженог народа – изненаде се и збуне, јер се свака јединка покаже као нетипичан примјерак народа о коме је већ изграђено борнирано мишљење.

\*

Помишљам како би требало написати манифест и назвати га *Нелагода*. Нелагода *овдје*, у Хрватској, и *тамо*, у Србији. Кривица без дјела или, бар дјела за ког не знам кад је и коме учињена. Или је то осјећај нелагоде при помисли што смо све једни другима спремни да (у)радимо, а шта, опет, нисмо.

Како данас, послје свега, почиње разговор између Срба и Хрвата? Углавном тако што свако прописно изружи *своје*. Закулисни облик извињења.

Схватам да уколико не бих осјећао нелагоду у Загребу – то би значило да не преузимам туђе кривице. У противном бих (п)остао најприземнија шовинистичка свиња.

Међу нама се није родио онај који је био близу разријешења хрватско-српског чвора. Он је, као и сваки сличан чвор, ријешен – мачем.

У нашем случају постоји законитост по којој неуспјели политичари, по силаску са позорнице, нагло умудре и претворе се у брижне етнографске аматере, лелек-пјеснике и приучене историчаре-митомане.

\*

На путу за хотел прелазим преко Трга бана Јелачића, пробијајући се кроз масу младих људи који на њему доколичаре. И, као по правилу, увијек (у)гледам оно што ће ме узнемирити до крајњих граница. На обнављеном врату једног балавца видим наопачке истетовирано слово *U*. У свом мазохизму идем дотле да помишљам које би се мисли могле мотати у глави тог младића и домишљам садржај поруке коју он тим словом одашиље. Једино што ми том приликом пада на ум јесте мисао Хајнриха Мана, по којој национална мржња не смије да сретне предмет своје мржње, јер би јој одузео нешто од незнања који јој је потребан.

Пада ми на памет и узредна опаска једне загребачке интелектуалке, за коју се не може рећи да је острашћена – *да је добро што је са тим проблемом коначно завршено*, мислећи на Србе из Хрватске. У тој малој узгредници препознао сам типичну загребачку шовенску госпоштију која не може да контролише своју ксенофобију ни у обичној конверзацији.

Покушавам да у својој глави разбистрим како функционише провинцијални и, у крајњој инстанци, шовинистички дух. Сјећам се репортаже о једном од двоје преживјелих чланова загребачке породице Зеџ. У коментарима испод текста, том сенгрупу дигиталне ере, једна „коментаторка“ се зачуђено пита: – Зашто се толико пажње придаје једној продици, а све друге потискује у страну?

Класична шовинистичка забринутост и потреба да се у свакој прилици успостави непостојећа равнотежа зла. Њоме се захтијева говор о *свим* породицама, о *свим* несрећама, што је технички немогуће? Помињање једне породице и конкретне трагедије, без разлике које и чије, умије да дубоко потресе читаоца или слушаоца, а то депримира сваког будног шовинисту.

\*

Загреб је, а да то не зна, дио моје *differentia specifica*. Она, дабоме,

неке људе одбија, док неке, зачудо, привлачи. Има тренутака када ми та различитост изазива нелагоду, а некада ме, признајем, чини гордим.

Знам да се током седамдесетих и осамдесетих година двадесетог вијека десила озбиљна контаминација крајишког башибозука по хрватским градовима, па и по Загребу. Несумњиво да је тај свијет додатно повећао већ постојећи анимозитет.

То вријеме је обиљежила општа миграција из села у градове. Велику већину рат је протјерао, а остатак асимоловао. Замјениће га један другимиграциони талас, херцеговачки, кога Загреб са сличним ниподаштавањем презире, али ће му се тај свијет супроставити оним чиме Крајишници нису могли – ватреним домољубљем.

Слабу утјеху представља онај симпатични куриозитет, оличен у загребачком графиту из времена деведесетих: „Вратите нам наше Србе, ево вам ваши Херцеговци“.

Дављеници се, као што се зна, хватају за куриозитете.

Још од раних дана у мени је сазријевало чуђење. Чудно ми је било сопствено рођење и постојање на мјесту где јесам, припадање нечему које је различито од припадања нечег другог. Упоред са тим расло је и нешто налик стиду због припадања *овима* и неприпадања *онима*.

Мом чуђењу није било краја. Чудио сам се и у оној загребачкој монтажној бараци, ко јаје јајету налик многим другима у насељу. Био сам усхићен гуменом лоптом, телевизором, кликерима, рекетима за бадминтон, канаринцем у кавезу, купатилом, паштетом и хреновками, бијелим крухом и кајзерицама, дјечијом собом...

Свијет је већи и чудеснији колико мање знам о законима његовог кретања и несагледивој сили која из њега извире. Али, мени није било до дивљења над чудесима. Кроз учење сам очајнички тражио везе између узорка и посљедица. У мени је та потреба горјела као буктиња.

Загреб је потхрањивао моје страхове, али их је и лијечио. Помогло ми је да наслутим магнетизам града. У загребачком насељу Дубрава сам на основу сумњичавог погледа стричевог комшије умислио да у он својој монтажној бараци чува њемачку или усташку униформу из претходног рата. На тај начин сам на стричевом комшији конкретизовао неке од својих мутних страхова. Тај умишљај потврђивао је моћ партизанских филмова и ондашњих стрипова, способних да труу на свој начин.

Од Загреба ништа нисам тражио, док сам имао утисак да он од мене јесте. И као да никад мноме није био задовољан. Стање притајене напетости је остало до данас.

\*

С времена на вријеме походим шири завичај. У њега спада и Загреб. Ни његова врева ми не умањује утисак нелагоде због опустјелости мог родног села. Све су ријеђи наговјештаји наде, иако их посвуда тражим и свим срцем призивам. Мање је људи, али је зато више подјела међу њима. Води се огорчена борба ко ће поунити лимитирана мјеста професионалних Срба. Нигдје ту не видим себе, иако признајем да сам у појединим околностима био лош Србин, али сасвим сигуран да сам у свим другима – никакав Хрват.

Овдје, у Загребу, осјећам другачије звукове и мирисе. Ријечи су мекше и пјевљивије. Блиске су ми такве звучне кулисе, али далеко од тога да ух сматрам својима. Рођаци се чуде мојим честим запиткивањима.

Највише се чуде мом чуђењу. И мојим меланхоличним асоцијацијама и дигресијама.

Проживио сам вијек у сјенци колективних мржњи и поприлично се уморио од њих. Саживљен са чињеницом да су већина бунара затрована, па сумњам у постојање оних који то нису.

Данас, послје свега, спремнији сам да отрпим мржњу јединке, свеједно да ли је интелектуална или малограђанска, него да поднесем мржњу анонимуса, злобног и духовно прљавог, која вегетира са елементарном потребом да испуни празнину анонимности свог бића и простора.

Народу којем рођењем припадам може се приписати много шта, али не и цинизам. Он припада побједницима. Ево примјера. По прогону становништва из банијског села Бачуга неколицина досељених Хрвата зида малу неугледну црквицу у славу никог другог до – *Светог Ивана Главосјека*. Онима који су је подигли, а поготово онима против којих су је сазидали, суштина је у ријечи – *главосјек*.

Ипак, драстичан примјер цинизма у нашем заједничком језику и заједничким међусобицама представља ријеч – *тобоже*. Она не престаје да звони у мом унутрашњем уху, а одзвања из оног затајног Брионског транскрипта из 1995. године. Изговорена је на уста тадашњег хрватског председника Ксаверија – како га је ономад у свом дневнику крстио Крлежа. У тој бившој Титовој резиденцији, између осталог, прижељкивани су „такви ударасти послје којих ће Срби практично нестати“. У наставку је сугерисано да им треба отворити путеве за изгон, иако ће им се јавно „јамчити ТОБОЖЕ грађанска права“.

Перфидност зла лежи у злосрећној ријечи – *тобоже* – у којој је садржано име Господње!

\*

И овдје ми у сјећање долази један од тужних послјератних љетњих годишњица. Стајао сам међу неколико десетина људи испред Спомен дома у Глини, који је, сасвим у духу мајстора зле воље и цинизма, преименован у – *Хрватски дом*. На другој страни улице окупала се група људи са хрватским заставама у рукама. Траје опијело на мјесту на којем је почетком Другог свјетског рата поклано на стотине Срба. (Међу њима је био и мој прадед по мајци, Остоја, који није хтио бјегати, јер „ником ништа нажао није учинио“.) На једној страни улице траје опијело страдалима, на другој се пјева хрватска химна.

Стојим ојађен и *нама* и *њима*, жалећи *себе* и *нас*, жалећи и њих. Јер, „свакоме треба вратити његову Смрт“, како пише један савремени хрватски писац, чије ћу име навести у наставку.

Испада да наши међусобни ратови служе само зато да бисмо се утврдили у ономе што јесмо (иако смо мислили да нисмо), да нас врате тамо гдје припадамо (иако смо сумњали да не припадамо) и подсјете како једни без других не можемо.

Смењују се сјећања, али ми ни овдје иста та Глина не излази из памети. Овај пут то је телевизијски прилог. На граници су привели мог познаника, Глињанина, под оптужбом за ратни злочин. Новинарка Хрватске телевизије шета полупустим глинским улицама и пита пролазнике о првим утисцима поводом те вијести. Дојмио ме један крезуби несрећник у свом егзалтираном домољубљу. Осмјехује се у

камеру, коначно доживјевши ту срећу да може нешто профрљати за телевизију. Успјева да избљује из себе нешто као:

– Добро је што је ухићен, хе-хе, мада бих више волио, хе-хе, да смо се срели на fronti, хе-хе, па до свега овог не би ни дошло, хе-хе...

– Бити срећан, значи немати сјећање – пише на једном мјесту Ле Клезио, али заборавља да дода како се не може бити срећан са свијешћу о својој пролазности, о пролазности свега око нас! И о непролазности глупости и мржње!

Може ли бити срећан онај, попут мене, који се на Калемегдану идентификује са оним рибаром Симеона Роксандића, док дави змију, а да се у Загребу, на Језуитском тргу, пред репликом исте те скулптуре поистовјеђује са змијом коју дави рибар?

Зато ми се чини плитком свака чежња за завичајем која прижељкује повратак. Јер, горућу ватру за завичајем распирује немогућност стварног повратка у њега.

\*

Претешко је сагледати Загреб, јер је то град са стотину образаина, баш како га у свом ванредном роману *Анђео нестајања* описује Слободан Шнајдер. Хватам себе како због таквих књига и даље навијам за Загреб који припада и мени.

И данас се пресабирам да ли ми је ишта остало од Загреба у сјећању. Има ли ишта његово да ме твори? Знам само да смо један другом дужници, а да се конкретних дугова ни један од нас не може сјетити.

Градови ме занимају само као симболи, нипошто као скупови њихових житеља. Већина људи готово да немају везе са мјестима у којима живе. Нespoјиви су. Зато сам свјестан да не постоји објективни Загреб или било који други град. Постоји искључиво овај, у мојим очима, мислима и сјећањима. Стваран је онолико колико сам ја стваран у њему. Сваки други ме се не тиче.

Плашим ли се? Не. Плаше се само они који вјерују у могућност бјекства. Прије је то равнодушност натопљена меланхолијом човјека свјесног какве смо све свињарије кадри једни другима / један другом да приреди(имо).

Не плашим се људи, већ њихове мржње. Она не долази од народа или града, већ од појединаца, а они су, кажу, тек капи у мору, па их та незнатност готово ослобађа кривице и казне. Нико није крив; мржња као да је негдје заглављена изван и мимо нас.

Нажалост, успјело се. Осјећам nelaгоду због *наших* и *њихових*, због *својих* и због *његових* гријехова.

Свега овог се присјећам не би ли обновио никад до краја испричану причу о „двие туђине а ниједној отаџбини“, како негдје написа бечки драмски писац Франц Грилпарцер, и, можда, како бих показао да сваки пут кад у њега дођем, Загреб ми се бар на трен учини *мојим*, увијек се сјећајући Црњанског, који га је, ономад, зазивао – *нашим братом*.

Но, не држите овдје написано здраво за готово. Слободан Шнајдер нас у поменутом роману подсећа да је *Апокалипсу*, ипак, писао прогнаник, а они „имају времена, дапаче, њима вријеме стоји“.

2021–2024.

## ODLOMAK IZ ROMANA U NASTAJANJU

## ČUDESNE INTRIGE

## Muharem Bazdulj

**Šesti septembar 1923. kao i svaki šesti septembar na severnoj polulopti planete Zemlje je letnji dan, mada reč septembar, valjda zbog početka školske godine i početka jeseni u njegovoj poslednjoj dekadi, atmosferom skoro nužno priziva jesen. Po temperaturi i po meteorološkom biltenu, međutim, šesti septembar 1923. je zaista izgledao kao jesenji dan. Sumornost toga dana za Beograđane je dokinula zvučna kulisa topovskih salvi sa Kalemegdana i sa brodova ratne mornarice na Savi i Dunavu**

## SALVE

Šesti septembar 1923. godine pao je u četvrtak. Oko različitih dana u nedelji postoji pesmica koja u anglosaksonskoj kulturi dobro opisuje praznoverja o sudbini dece koja se rode na ovaj ili onaj konkretan dan u nedelji. Tu se kaže da da dete rođeno u ponedeljak ima lepo lice, da dete rođeno u utorak ima blagorodan karakter, da će dete rođeno u sredu morati da se bori sa sto jada, da će dete rođeno u četvrtak daleko putovati, da će dete rođeno u petak biti sklono da voli ljude i da u odnosima s ljudima mnogo daje, da će dete rođeno u subotu vredno i teško raditi da bi preživelo te naposljetku da će dete rođeno u nedelju biti lepo, dobro i veselo. Istorija pamti šesti septembar po jednom od prelomnih momenata u „Krfskoj krizi“ jer je baš tog dana Liga naroda dala mandat Ambasadorskoj konferenciji da bude medijator između Grčke i Italije, a Musolini je izjavio da će se Italija saglasiti sa odlukom Konferencije kakva god ova bila. Istog dana, održana je premijera neme komedije *Potaš* i *Perlmutter* u režiji Klarena Bedžera. Više ne postoji nijedna kopija ovog filma i on se smatra izgubljenim, no upisan je u istoriju kao prvi film uopšte čiji je producent bio Semjuel Godvin. Takođe, tog dana je umro Pedro Hoze Eskalon, predsednik Salvadora.

Na tragu navedene pesmice, Dejvid Bouvi je na svoj poslednji album objavljen u dvadesetom veku uvrstio i kompoziciju „Thursday's Child“. Lirski subjekt u pesmi kaže da se ceo život mučio, a da mu ipak ništa nije polazilo za rukom. Osećao je da je po nečem različit od drugih ljudi, a usprkos šapatu nade da možda i nije tako, kako je vreme prolazilo bio je sve svesniji da se rodio u pogrešnoj epohi. I jedna jedina stvar zbog koje pomišlja da ne treba da kaje što se rodio u četvrtak, da ne treba da se kaje što se uopšte rodio, je osoba kojoj se pesmom obraća, osoba čije su ruke nevine i za čiji ga osmeh niko nije pripremio.

Koliko god otepevana pesma delovala proživljeno, sam Bouvi se nije rodio u četvrtak, nego u sredu. Ja sam se, međutim, rodio u četvrtak i pesmu sam, čini mi se, isprva zbog toga zavoleo. Ima u romantičarskim klišeima njenih stihova nečeg s čim se umetničkoj prirodi u dvadesetim godinama lako identifikovati.

Šesti septembar 1923. kao i svaki šesti septembar na severnoj polulopti planete Zemlje je letnji dan, mada reč septembar, valjda zbog početka školske godine i početka jeseni u njegovoj poslednjoj dekadi, atmosferom skoro nužno priziva jesen. Po temperaturi i po meteorološkom biltenu, međutim, šesti septembar 1923. je zaista izgledao kao jesenji dan. Sumornost toga dana za Beograđane je dokinula zvučna kulisa topovskih salvi sa Kalemegdana i sa brodova ratne mornarice na Savi i Dunavu. To je bio znak da su kralj Aleksandar i kraljica Marija dobili sina, a Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca prestolonaslednika.

Nešto više od dve godine ranije, na Vidovdan 1921, kralj Aleksandar, tada još regent, potvrdio je Ustav i na njemu položio zakletvu znajući da u tom Ustavu stoji da presto nasleđuju samo njegovi muški potomci rođeni u zakonitom braku, a da nasleđivanje ide po redu prvorođenja. Potomci princa Đorđa i kneza Arsena nisu imali pravo nasledstva prestola, a u slučaju da ne bude imao muško potomstvo, kralj Aleksandar bi imao pravo da sam sebi, uz saglasnost skupštine, izabere naslednika iz bočne rodbinske linije. Rodivši se samo deset dana uoči druge godišnjice smrti svog dede, Oslobodioca i Starog kralja, znamenitog Mrkonjića, nikom nije bilo čudno da je kraljević dobio ime – Petar.

Na krštenje su kao počasni gosti iz Rumunije stigli deda i baka po majci – kralj Ferdinand i kraljica Marija (od Edinburga), kao i vojvoda i vojvotkinja od Jorka, budući engleski kralj i kraljica: Đorđe VI i Elizabeta, koji će tri godine kasnije dobiti ćerku, buduću kraljicu Elizabetu II.

Dečak je kršten u dvorskoj kapeli. Iz dvora je novorođenče izneo vojvoda Stepa Stepanović i tom je prilikom prestolonasledniku počasna četa pod zastavom prvi put odala vojnički pozdrav. Krstio ga je patrijarh Dimitrije, a okupljenom narodu je prestolonaslednikovo ime sa balkona saopštio pukovnik Ješa Damjanović.

### SEĆAŠ LI SE GOSPOĐICE BEL

Jedan od retkih velikih srpskih i jugoslovenskih pisaca koji Petra II Karađorđevića pominje, makar i usput, u kontekstu velikog istorijskog događaja o kome ćemo ovde kasnije opširnije govoriti („27. marta četrdeset i prve mahao sam jugoslovenskom zastavicom i skandirao sa razredom ‘Bolje rat nego pakt’ – tu zagonetnu rečenicu sa asonantnom rimom čije značenje, dakako, nisam shvatao – dok je u izlogu brijačnica bio istaknut portret mladog kralja Petra, u poluprofilu, kao na markama.“) zapisao je i rečenice, pod kojima, kao pod motom, razmišljamo o kraljevičevom ranom detinjstvu: „Detinjstvo je razdoblje gde postoji jedan moćan zajednički imenitelj jedinstven za sve ljude, bez obzira na rasu-sredinu-momenat. Tu smo najbliže toj hipotetičnoj biografiji svih ljudi u svim vremenima. Taj se zajednički imenitelj počinje smanjivati tek zatim, osipanje i razlike nastaju kasnije, udeo posebnog nad opštim povećava se.“

Prve godine života Petar provodi u zgradi Novog dvora u centru Beograda, pošto je Beli dvor na Dedinju još u procesu izgradnje. Oko četiri i po godine bio je jedinac: mlađi brat Tomislav rodio se 19. januara 1928, a Andrej na Vidovdan naredne godine.

Do svog prvog rođendana, dečak je najviše vremena provodio s majkom, a u septembru 1924. kraljevskom domaćinstvu se pridružila engleska guvernanta koju istorija pamti kao gospođicu Bel.

Kad zamišljam gospođicu Bel, uvek se prisetim istoimenog platna italijanskog slikara Đovanija Boldinija koje se čuva u Muzeju u Đenovi kao deo zbirke Fruđone. Slika je rađena u ulju, dimenzija 205 X 101 cm. Naslikana je 1903, dve decenije pre kraljevičevog rođenja, vrlo moguće u vreme rođenja njegove guvernante. Sam Boldoni je inače rođen u Ferari 1842, a umro je u Parizu 1931. Po nekim tumačenjima, model za portret je bila glumica pozorišta „Komedij Franse“ Mari Žen Belon, koju su zvali gospođica Bel. Na slici se u sedećem položaju nalazi mlada žena gavranski crne kratke kose, prikazana iz profila, s karakterističnim zanosnim nosom i sanjivim pogledom. Nosi dugu crvenkastu haljinu s dubokim dekolteom, s tim što su grudi ipak skrivene velikom crnom mašnom. Pravougaone dimenzije platna, odnosno činjenica da je slika mnogo viša nego šira, dodatno utiču na doživljaj vitkosti i elegancije.

Ima u tom prezimenu Bel nečeg savršenog, skoro preterano literarnog, za ulogu kraljevske guvernante. Na fonetskom nivou, Bel je i zvono i lepota, lepo zvono. U epohi o kojoj govorimo, već postoji telefon, kao izum čoveka koji se prezivao Bel, tako da je konotacija zvona dvostruka. 1953. godine, kad Petru bude ravno trideset, Agata Kristi je objavila roman *Džep pun žita*. Nije nerealno da ga je čitao; po nekim izvorima Petar je voleo eskapističku literaturu. Takođe, ne treba zaboraviti ni da je Agata Kristi napisala *Tajnu zamka Čimniz*, roman neskriveno nadahnut Majskim prevratom, koji je Karađorđević vratilo na presto, tako da mu je ona kao autorka mogla biti poznata odranije, nezavisno od njenog statusa „kraljice krimića“ (mada ima neke logike i u tome kad kralj čita kraljicu). Uglavnom, u romanu u kojem je glavna junakinja gospođica Marpl, relativnu važnu sporednu rolu ima gospođica Bel, mlada daktilografkinja.

Gospođica Bel bila je prva među Petrovim guvernantama, pa je veliko pitanje koliko se on nje uopšte sećao, izuzev po imenu i eventualno po nekim fotografijama. Na sličan način je pamtio informaciju da mu je prva igračka bio jedan crveni točak koji je vukao po dvorskoj bašti. Življa mu je u glavi bila kasnija maštarija o tom točku, nego što ga se zaista sećao. A ipak, kad bi govorio engleski, a u zbiru životnom ga je govorio verovatno više od srpskog, znao da bi pomisli kako je prve engleske reči čuo i naučio od zaboravljene gospođice Bel.

Od svoje rođene braće, Petar je, znamo već, bio stariji četiri i po, odnosno šest godina. U detinjstvu te razlike i nisu toliko male i zanemarive. Stoga mu je u ranim godinama, kao drug u igri, bio bliži Aleksandar Karađorđević, sin kneza Pavla, samo godinu dana mlađi. (Nepuna dva meseca nakon Petrovog rođenja, Pavle se oženio grčkom princezom Olgom, prvog sina su dobili već naredne godine.) Knez Pavle je s porodicom u to vreme živeo u jednom krilu Starog dvora tako da su dečaci svakako bili blizu jedan drugom. Kad kralj Aleksandar s porodicom pređe na Dedinje, u novoizgrađeni Beli dvor, knez Pavle će da se preseli komšiluk, u Tolstojevu ulicu. Kad bi kralj letovao na Bledu, knez bi bio na Bohinju.

Prema svedočenju divizijskog đenerala Aleksandra Dimitrijevića, člana „Bele ruke“ i autora knjige *Naš veliki kralj* (1936.), koji je od 1927. do 1934. bio maršal dvora, dečija soba prestolonaslednikova bila skoro spartanski nameštena, sa belim krevetićem, uz jednako beo stolić i dve bele stolice. Po rečima istog savremenika, dečak se naročito radovao odlascima u Oplenac gde su prozori njegove sobe gledali na šumadijske šljivike i voćnjake te gde je u vrtu voleo da barata grabuljama, ašovima i lopatama.

U to doba, gospođica Bel je već napustila dvor. Na njeno mesto je najpre došla još jedna Engleskinja, gospođica Elen Kouter, da bi posle nje stigla dvadesetdvogodišnja Norvežanka Elen Matcov. Mlada Skandinavka se pridružila kraljevskoj porodici nakon rođenja princa Tomislava i od svih svojih dadilja, kraljević Petar se baš nje najbolje i najtoplije sećao. Bila je neobično manuelno spretna, vešta u sitnim popravkama i mali Petar je uživao u vremenu provedenom s njom. Godinama kasnije, već u Londonu, slučajno će mu pod ruku doći knjiga *Pisma iz Norveške* pa će početi da je čita, ali neće uspeti da završi. U prozi gospođe Stremnicki nije nailazio na one čudesne intrige koje bi mu pomagale da zaboravi na vlastiti život, intrige kakve je nezaboravno sklapala gospođa Kristi.



# MILICA

## Slobodan Grubač

**Petnaestogodišnja Milica se priključila srpskoj vojsci u odstupanju 1914. godine. Nisu je htjeli primiti, šta će s njom. Dugo ih je molila, Bugari su joj kraj Niša pobili porodicu i sve srodnike, pismena je, završila osnovnu školu i pošla u gimnaziju. Nisu mogli, nisu mogli nego je odvesti**

Završio sam pravo, bio sudija u rodnom gradu. Općinski sud, ja sudija, okrivljeni rođaci, kumovi, susjedi i školski drugovi, izazov, iskušenje, muka, muka velika. Brzo sam napredovao posvećen pozivu i stalnom učenju. Nisu me mogli zaobići, bio sam nepoćudan, nesklon mitu, utjecajima i nepravедnim zahtjevima. Imenovali su me okružnim sudcem u susjednom većem gradu. Meteorski uspjeh, komentirao je otac, bogati trgovac, mada mu nije bilo drago što odlazimo: moja žena, dvoje djece i ja. Ostaju osamljeni on i majka.

Majka je umrla nakon tri godine. Otac je sam, ima sluškinju, ali se uvijek tuži na usamljenost. Obaveza mi je dolaziti, činiti mu društvo, razgovarati, bistrirati politiku, slušati njegove priče i uspomene, makar ih ponavlja. Više sam ga tada upoznao, nego u svih mojih četrdesetak godina. Družimo se, jedini sam mu sin. Moja supruga skuha ručak, on to voli, voli i nju. Stasita, lijepa i mlada, svidjela mu se prilikom upoznavanja. Majka je govorila da smo dvi jele njene.

Jedne nedjelje sam kupio veliki buket ruža da odnesem na grob majci. Otac i snaha su ostali u kući, ona je spremala ručak. Lijepa je i velika naša grobnica, slika majke i oca su na mramornom spomeniku. Stavio sam ruže, prekrstim se i pomolim, obnavljam uspomene, učinilo mi se da razgovaramo. Trgnem se odjednom, uzmem dvije najveće ruže da ih odnesem na Miličin grob tamo uza zid. Iznenadio sam se, iz ulegnute humke stršilo je cementno postolje. Ukraden je lijepi bijeli mramorni spomenik kojeg je postavio moj otac. Stavio sam ruže na cementnu ploču, zastao malo i napustio groblje.

Milica se pojavila pet godina poslije rata u našem gradu, zaposila se kao činovnica u sudu. Visoka, tankovjesna, crnooka sa čudnim sjajem u očima i veoma lijepim crnomanjastim obrazima. Elegantno odjevena s neodoljivo upadnim šeširima bila je uočljiva i jedinstvena. Isticala se ljepotom, visinom, odjećom, šeširima, neki su govorili i parfemima. Živjela je ustaljenim, provincijskim ritmom, posao, kuća, večernja šetnja, ponekad bi se pojavila u kinu i na plesu. Nakon skupljenih obavijesti radoznale torokuše koje su ispunjavale vrijeme i vlastitu prazninu saznanjima o tuđem životu, složile su Miličinu životnu priču. Saznao sam i ja ponešto od njenih prijateljica.

Došla je radi Ivana. Zatekla ga je oženjenog, imao je dvoje djece. Rekao joj je: „Ti si bila i ostala moja mila sestrice. Nisam te, radi Boga i ljudi, tio upropastiti!“ Nije se htio družiti, boljele su ga uspomene, imao je ljubomornu ženu, a šta bi tek ljudi rekli, bojao se uspomena i novih iskušenja.

Petnaestogodišnja Milica se priključila srpskoj vojsci u odstupanju 1914. godine. Nisu je htjeli primiti, šta će s njom. Dugo ih je molila, Bugari su joj kraj Niša pobili porodicu i sve srodnike, pismena je, završila osnovnu školu i pošla u gimnaziju. Nisu mogli, nisu mogli nego je odvesti. Odmah su je svi u četi zavoljeli. Isijavala je dobrotom, razgovorljiva znala im je mnogo toga objasniti i pročitati. Sirotica bez igdje ikoga, sažalijevali su je. Priklonila se odmah uz Ivana, solunskog dobrovoljca iz našeg grada. Gledala je umiranja u planinama Albanije, pamtila momke kako u snijegu padaju od gladi, šapuću: „Mama, mama hleba...“ Ostaju da ih pojedu vukovi, kolona živih kostura ide dalje.

Bili su uvijek zajedno Ivo i Milica. Ivo je hrabrio i ona njega djevojačkim glasom.

„Sestrice, mila!“ govorio je.

„Brate, jedini!“ odazivala se.

Ostali su zauvijek brat i sestra. Prisanjali jedno uz drugo su sjedili, drijemali, spavali grijući jedno drugo, odmarali se i zastajkali. Brat i sestra išli, prešli Drač, Elbasane i Krf.

A onda, onda su plakali cijeli dan. Milicu šalju u Marsej sa desetak mladića i djevojaka. Završila Milica gimnaziju, francuski jezik i književnost u Parizu. Nakon diplome došla vidjeti Ivana i ostala u malom gradu.

Promatrao sam je u mojim gimnazijskim danima. Hodao ulicom kad je ona prolazila. Pozdravljao je, ona je otpozdravljala znajući da se ovdje često pozdravljaju i neznanci. Nakon druge godine studija ohrabrio sam se, prišao joj i započeo razgovor. Pristala je na moje ponude da se viđamo, družimo i šetamo. Odmah su nas proglasili momkom i curom. Lijepa, obrazovana, pristojnog ponašanja i manira, zaokupljala je moju pažnju. Pričala mi je o albanskoj golgoti, Marseju, Parizu, Francuskoj, beskrajno o poeziji, francuskoj književnosti. Znala je sve o Rakiću, Dučiću, Matošu, Crnjanskom. Raspaljivala je moje želje za čitanjem i pisanjem. Raspaljivala je moje želje. . . ostala je tanka prozirna koprena između nas tu nisu prošle naše ruke. Ljeto je nestalo prebrzo u vrućinama i našim susretima. Majka i otac bili su zadovoljni, Milica im se sviđala, mada je starija par godina od mene, isticali su.

Došla je jesen, dugim noćima i kasnim svitanjima. Otišao sam u glavni grad, upisao treću godinu fakulteta, polagao redovno i veoma uspješno ispite. Milici pisao duga pisma, marljivo i odmah je odgovarala. Bile su to ispovijedi, razmišljanja, planovi, snovi moji i njeni. Bile su ispisane želje, potvrde zanosu i ljubavi, zajedničke čežnje, neispunjene žudnje i treperenja.

Zimski praznici su prošli. Hodali smo ponekad držeći se za ruke, grlili se zbog kratkog poljupca. Očekivali smo, pričali o ljetu, zajedničkom ljetovanju ili odlascima na kupanje, grad nam je dvadeset kilometara od mora. Ostali smo čisti i neurasli.

I opet moj odlazak na studije. Počeli su me boliti rastanci, pozdravljanja, ispraćaji. Javljala se želja da nigdje ne odem i da zauvijek ostanem uz Milicu. Bilo je iskušenje, lomio sam se i odlučio, moram završiti pravo. Roditelji su želje, nade i novac ulagali u moje školovanje, nisam ih smio razočarati. Svakodnevno sam učio, nije bilo odstupanja. Sada, u ovim godinama, ponosan sam na moju upornost.

Ljeto je došlo, raspojasano vruće s vedrinama, svjetlošću i dugim danima. Sve se užarilo i užurbalo tog ljeta, činilo mi se da će sve proći prebrzo i da neću stići. . . Milica se razbolila odjednom. Liječnici su rekli: „Tuberkuloza. . .“ Odmah je dala otkaz, otputovala na liječenje u Sloveniju. Tamo je poznati sanatorij, ima i groblje pokraj njega. Gotovo sam obolio od tuge, opsjednut umiranjem, uzaludnošću. . . Roditelji su se zabrinuli. Malo sam izlazio s prijateljima. Pisao sam joj duga pisma o sebi, o nama, novostima iz grada, da je zabavim. Čekao sam da se vrati izliječena i zdrava. Uporno sam spremao zaostao ispit, prvi zaostao ispit u tri godine. Čitao sam, sve sam čitao: knjige, novine, književne časopise, njena pisma. . . Iščekivao sam njena pisma, tražio u njima prikriveni smisao, čitao ih nekoliko puta.

Vratila se mršavija, put joj je bila malo svjetlija, oči su joj se više sjajile. Lijepa i elegantna kao uvijek, ali je u licu tinjala prikrivena tuga, ili se to meni čini. Potrčao sam na željezničkoj stanici da je zagrlim i poljubim. Zaustavila me, stavila mi dlan na čelo.

– Ja sam smrt, ja nosim smrt! Ti ćeš živjeti! Ne smiješ me grliti ni ljubiti, pogotovo! Sve je svršeno! Ostavi me!

Krupne suze su se kotrljale niz njeno lice. Plakao sam, mlaz suza slijevao se niz moje lice i bradu. Putnici i pratilci su nas u čudu gledali. Uzeo sam joj kofere unio u automobil. Krenuli smo.

– Samo dalje od mene – govorila je.

– Ozdravit ćeš ti – govorio sam.

Šetali smo, odlazili u kino. Beskrajno razgovarali, uvijek na odstojanju. Sada je još više prevodila. Slali su joj modne žurnale, francuske novine, stručne časopise, književne časopise i knjige. Prevodila je danonoćno. Sastanci sa mnim bili su predah i najljepši odmor, rekla je. Spremala se i skupljala novac da ode na liječenje u Italiju. Uvijek je sanjala jug i južna mora.

Još jedna jesen i naš rastanak. Idem završiti studije, bit ću pravnik, vesele se i ponose moji roditelji. „Uspio je naš sin!“, već se hvale rodbini i prijateljima. Ona odlazi u Italiju, nadamo se da će se vratiti zdrava. Rastali smo se bez rukovanja. Zadržali suze, bit će nam lakše. Odlazim danas, ona će otići sutra. Grad će ostati bez Romea i Julije, tako su nas zvali.

Minula su četiri mjeseca. Izmijenili smo desetine pisama. Ona se vraća kući. Nije mi pisala kako je. Dobih iznenada brzojav da je Milica umrla, javio mi je otac. Spremih se brzo i noćnim vlakom stigoh ujutro. Poslijepodne je sprovod. Otac i ja našli smo ljude, iskopali su veliku raku uz zid groblja. Nabavili smo kapsu i cvijeće, odnijeli u gornju ulice ispred kućice koju joj je dala općina. Prijateljica Marica je uredila. Provirili smo, Milica je ležala prekrasno obučena na kauču. Lice je bilo ispijeno, ali još uvijek lijepo. Suzdržao sam suze radi oca.

U povorci je bilo dosta ljudi. Spustili smo kapsu i poviše nje hrpu suknji, haljina, jakni, štikla, šešira, rublja u jutrenim vrećama. Nakon toga brdo knjiga, novina, časopisa i papira. Na kapsu sam stavio veliki vijenac orošenih bijelih ruža sa crvenom ružom u sredini. Nabacali smo zemlju u raku, uzdigao se humak pa smo stavili busenje trave i usadili drveni križ: Milica Spajić 1899–1926.

Marija mi je ispričala kako je Milica došla iznemogla, iskašljavala je krv i disala kratko, gotovo gušeći se. Rekla mi je, da ti to ne govorim.

– Ostavila mi je zlato, rešo i posuđe. Njenu robu niko ne bi nosio, pa smo je zakopali sa knjigama i papirima. Zlatni medaljon sa tvojom slikom stavila sam joj oko vrata, želila je to. Nešto novca predala sam tvom ćaći. Tebi vraćam tvoja pisma i nekoliko njenih pjesama.



## ИЗМЕБУ СЛОБОДНОГ И ВЕЗАНОГ СТИХА

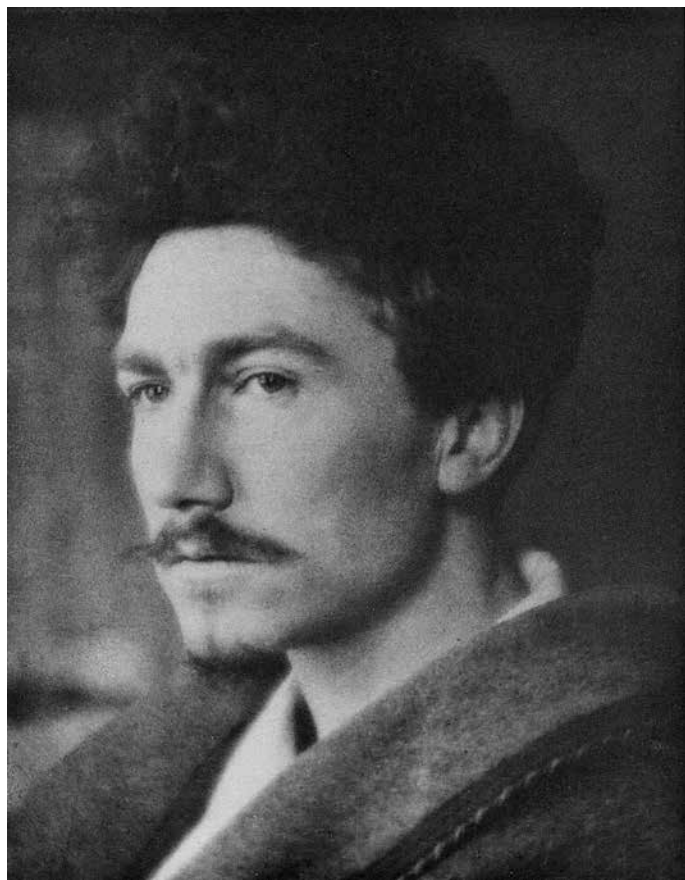
У ОДБРАНУ  
ВЕЗАНОГ СТИХА

Слободан и везани стих су данас равноправни. У поезији је све дозвољено. Тако да песник треба да бира којим ће се од њих бавити у складу са својим способностима. Нимало није погрешно неговати оба. Ипак, везани стих има многе предности у односу на слободан. Пре свега, он приморава аутора да сажима, да сто пута испитује исту реч

пише: Никола Живановић

Све је у поезији дозвољено, говори се данас, све су поетике допуштене, сви поступци, сви осим везаног стиха. Чим се поведе реч о везаном стиху неко почиње да говори о традицији, конзервативности, несавремености и углавном се о тој теми даље и не иде. Пре свега, када неко говори о везаном стиху, у Србији углавном мисли на песнике из *Антологије новије српске лирике* Богдана Поповића (1912). Ту је пре свега претпоставка да неко ко пише везаним стихом жели да пише песме на начин на који се тада писале. Самим тим његово писање је архаично. Са друге стране, ти исти, који говоре о напретку у поезији, очекују, да ако неко већ пише везаним стихом испуњава исте критеријуме који су важили у време Поповићеве антологије. На тај начин, са једне стране везани стих сматрају архаичним, а са друге од било кога ко га пише траже да буде архаичан. Јер се свака иновација на пољу везаног стиха сматра невештином.

Чак и увођење неких елементарних техника у везани стих попут попут асонанци и алитерација уместо рима, факултативне цезуре, каталектичког и акаталектичког стиха, изневерених очекивања, леонинских рима, риме за очи, поигравања правилношћу риме, па чак и њеног одсуства на местима која на различити начин треба да се нагласе итд., сматрају се невештином. Отуда се често чује да неко у песми негативно оцени неку риму која је заправо иновативна и оригинална. Овде треба водити рачуна да се не римују речи него стихови. Одређеним



Езра Паунд, 1913.

подешавањем дужине стиха могу се навестити сагласја међу речима које иначе не производе такав ефекат.

Нико од Срба није острашћеније критиковао Поповићеву антологију него Црњански. И готово до дана данашњег се понављају његове реченице, али сада се мисли на везани стих у целини. Као да сам Црњански није писао везаним стихом. У *Лирици Итаке* се само ослободио правила која је успоставила претходна генерација, али већ у „Стражилову“ ствара сопствену, изузетно сложену и строго испоштовану форму.

Као да се заборавља да је свака генерација имала и оне песнике који су тежили потпуној слободи, критикујући везани стих као застарело, истим речима како га критикују и данас. Што значи да су и сви њихови аргументи застарили. Са друге стране било је и оних који су тежили потпуној правилности стиха, али највећи број значајних песника је био негде напола пута, или тако што задржи неке особине везаног стиха (рецимо риму), а неке одбаци, или тако што неке песме пишу строже, а друге мање строго, или једноставно, занемаривши неки од елемената везаног стиха – Растко Петровић, Момчило Настасијевић, Оскар Давичо, Бранко Миљковић, спадају само међу нека од тих имена. Неки песници касније генерације, попут Ивана В. Лалића, хтели су да везаном стиху дају виртуозност која у нашем стиху никада није ни постојала. Пре свега се то огледа у формама које Лалић преузима из других националних



поезија и „преводи“ на српски. Суочен са неком непознатом формом, преводилац мора да измисли њен еквивалент на свом језику. Он не мора да буде сасвим адекватан, посебно по питању метрике, која је везана за прозодију самог језика, али тај еквивалент је стварање једне нове форме, отварање једног новог пута у језику. Укратко, управо преводи неких песника који нису писали као наши, отварају се везаном стиху нова врата. Превођење поезије није увек само поновно стварање неке песме на српском, већ преношење форме у којој је написана. Песници који су се опробали у некој форми, преводећи страног песника, после тога су неретко писали песме по узору на своје преводе, посвојивши их, учинивши те форме и нашим.

**Чим се поведе реч  
о везаном стиху  
неко почиње да  
говори о традицији,  
конзервативности,  
несавремености и  
углавном се о тој теми  
даље и не иде**

У појединачним светским књижевностима, слободан стих је највише дао у првих двадесетак година своје доминације над везаним. Ствари нису много другачије ни код нас. Међутим, већ тада, видела се опасност коју слободан стих носи. Т.С. Елиот и Езра Паунд су 1920. године објавили сваки по књигу у (готово) искључиво везаном стиху, Елиотове *Песме* и Паундов *Хју Селвин Модерли*, управо из страха да су својим ангажманом пустили звер из кутије и да се уместо проширења песничких могућности, које је слободан стих могао и требало да донесе, чешће дешавало да се заправо свашта може објавити као песма.

Подвукао бих овде разлику између слободног стиха и изломљене прозе. Да би нешто било стих, тај стих мора да производи неки вишак. Са друге стране, имамо, нарочито данас, саставе у стиху, који облик стиха задржавају само зато што би било превише безначајни као проза. Без промишљања форме, нити тога шта желе да постигну песмом, ти песници маниристички производе књигу за књигом.

Са друге стране, слободан стих је преосмишљавање стиха, његово осавремењивање, али то подразумева да се очува независност од прозе. Отуда везани и слободни стих, надопуњују један други. Један песник растури везани стих да би из њега избацио све што је превазиђено и маниристички, следећи да на основу тога пронађе нове везе и поново учврсти форму, и тако у бесконачност. Слободан стих је у могућности да лакше уведе нове теме, да испрва погоди адекватну форму за савремена друштвена и културна стремљења. Са друге стране, прихватајући и ту могућност да не буде ништа више од записа, он може да изнесе одличне

песме којима би сложенија форма била неадекватна. Управо тиме што се улаже мање напора у обраду, што је насиље над језиком мање, ефемерније, а опет ваљане песничке теме и слике су прихватљивије у слободном него у везаном стиху. Укратко, везани стих, није за сваку песму. Постоји и друга страна – неке песме дотичу крајње границе слободног стиха, тако да се осећа да би за песника следећи корак био да пређе у везани, што се не дешава.

Везани стих у Србији има своје мајсторе. Међутим, ти мајстори пишу углавном песме које се баве националним питањима, српством, светосављем, или старим српским веровањима. Мада су те теме биле актуелне и раније (Миодраг Павловић, Васко Попа, Бранко Миљковић, Иван В. Лалић, Љубомир Симовић итд.) после распада Југославије, у потрази за песничким наслеђем, које није више могло бити оно које су оставиле претходне генерације, песници су се вратили предјугословенском песничком наслеђу, дакле Поповићевој антологији, али уносећи националну реторику. Управо тај spoj српске традиције и традиционалне песме је везани стих „резервисао“ за конзервативне теме и морал. Савремене друштвене појаве и аутентична осећања су се изражавала у слободном стиху.

Све више су се отварала врата страним песницима који су нису служили строгим формама. Деведесетих се чинило да је рецимо америчка поезија недовољно преведена па се кренуло са откривањем њиховог песништва. Међутим, тада је почело фалсификовање светске књижевности у преводима. Упркос значају превода Србе Митровића, јер је први превео многе америчке и енглеске песнике на српски, његови преводи су један од примера таквог стварања погрешне слике о страним песницима. Нека довољан пример буду песме Филипа Ларкина или Шејмаса Хинија. Чињеница да неко узима да чита превод великог песника Филипа Ларкина и мисли да чита велику поезију, и онда мисли да је та поезија у слободном стиху, а није, јесте фасификат. Осим тога, од савремених светских песника се у преводима и у читалачкој пракси код нас, углавном избегавају они који пишу у везаном стиху. А међу песницима који пишу на енглеском или немачком, има их пуно. Стеван Тонтић је покушавао да прикаже право стање немачке поезије, преводећи и једно и друго. Са друге стране, Дерек Волкот у преводу Алена Бешића нема ниједне римовано преведене песме, што је нетачна слика о Волкоту. Најплоднија преводитељка поезије последњих година, Бисерка Рајчић, превела је готово све што вреди у пољској поезији, али од периода када је код Пољака слободан стих постао апсолутно доминантан. Квалитет савремене пољске поезије и њена доступност српским читаоцима, утврдили су веру да је слободан стих једини којим савремени песници могу да пишу.

Већ моја генерација, суочила се са притиском, са систематским „чишћењем“ везаног стиха из српске поезије. Млад човек који почне да пише у рими или метру па са тим песмама изађе у јавност, одмах добије пријатељске савете да „пређе“ на слободан стих. Као да се заборавља да је уметност строго индивидуална. Свако ко се определио да се формира као песник, определио се јер је видео да се у томе налази боље него у некој другој уметности. Књижевност, па и поезија, само је наткриљујући појам, за разне уметности чији су предмет речи. Тако да када се некоме да савет да пише другачије или да пише неку другу форму, од њега се

тражи да научи један сасвим нови занат. Али док је онај први научио спонтано, откривајући одређене квалитете свог рада и полако их развијајући, тај други мора да почне од нуле, чак не знајући ни да ли има способности да таквом једном делу да индивидуални печат.

Треба имати у виду, да се песник формира у раној младости. Касније он може да учи од других, да се усавршава, али те утицаје ће да примењује у складу са начином на који пише. Управо ту, код младих људи, долази до највећег „чишћења“ везаног стиха. У радионицама креативног писања, па чак и у школи када им је наставник песник, намећу им се комерцијални песници попут Срђана Ваљаревића, Милене Марковић, Радмиле Петровић. После се ти наставници жале да се младима то не допада. Да више воле Петрарку. Али Петрарка је песник коме су се дивили вековима, за некога ко је ишчитао довољно песама не више интересантан. Али за младог човека ништа још није застарело, а откриће неког великог песника из старина је догађај. Са друге стране, наведени српски песници су славу стекли делом тако што су одговорили на неке тада актуелне теме, а много више путем маркетинга, који је од њих направио комерцијалне песнике. Без неког општег одобравања критике. Људи који хвале ову поезију, обично кажу „Ја иначе не волим поезију, али...“. Нема али. Ако не волиш поезију, немој да причаш о њој. То су особе којима је поезија увек била страна, али су осећали да су ускраћени за то. Када се појави поезија које је довољно комуникативна да би је прочитали, они то доживљавају као своју победу и онда свој укус (неукус) покушавају да наметну и онима који поезију воле. Мишљења тих људи не треба узимати у обзир. О поезији могу да имају мишљење само они који је воле, а пре свега они који је воле више од остале књижевности.

Слободан и везани су данас равноправни. У поезији је све дозвољено. Тако да песник треба да бира којим ће се од њих бавити у складу са својим способностима. Нимало није погрешно неговати оба, из разлога о којима сам већ причао. Ипак, везани стих има многе предности у односу на слободан. Пре свега, он приморава аутора да сажима, да сто пута испитује исту реч. Нека лоша фраза преко које се пређе у слободном стиху, овде боде очи и недопустива је. Са друге стране, рима, или било какво друго понављање или уопште поштовање форме даје песми један печат ваљаности, који је песмама слободног стиха увек потребан накнадно, приликом читања пред другим. Везани стих повећава палету којом се песник служи. Када је реч о песмама које сам назвао саставима, највећа стилизација и степен дорађености мало се разликују од првобитног нацрта, тачније, могуће их је и препричати, превести, а да се мало тога изгуби. Сложенија форма захтева потпуну обраду иницијалне идеје или оне прегршти слика и готових стихова које заспу песника у повлашћеним тренуцима. Довођење тога до песме је изазов и подухват. Утолико већи изазов данас у Србији, где је уметност везаног стиха запуштена и отвара велики простор за нове ствараоце.

**ВЛАДИМИР ПЕТРОВИЋ: СЛОВЕНАЧКИ XX ВЕК,  
АКАДЕМСКА КЊИГА, NOVI SAD, 2024.**

## ОДМАХ КАЖИ ДА

**У начину на који Петровић  
повезује више или мање познате,  
те важне и наизглед мање битне  
чињенице из живота словеначких  
писаца, политичара, лекарки и  
рок музичара помало подсећа  
на Пижонове незаборавне  
центаршутеве које је изводио са  
уметничком елеганцијом**

**пише: Вуле Журић**

*Направимо Србију опет великом!* – овом хибридном паролом у којој су се стопили Трампов предизборни слоган и фама о полубауку Гарашаниновог „Начертанија“ који још увек полукружи полуевропом словеначка група „Лајбах“ је најавила своје мартовске концерте у Београду. Медији су овакву поруку протумачили као пружање подршке студентима чија гибања ове зиме тресу Србију попут жестоке путне грознице. Велики студентски маршеви мира, љубави и плакања нису предузети да би се остало у месту, већ како би се српско друштво упустило у авантуру ко зна ког по реду повратка у будућност. Сада још само ваља изабрати онај прави пут на историјском раскршћу које ових дана најпре подсећа на сценографију Бекетовог *Годоа*.

Једнако је, међутим, чемеран и призор изгорелих делова Лос Анђелеса. У размере катастрофе лично су се уверили новоизабрани амерички председник Доналд Трамп и његова супруга Меланија, када су одмах након свог повратка у Белу кућу обишли згаришта насеља несталих у пожару холивудских размера. Као да је и сама део „Лајбахове“ пропагандне машинерије, госпођа Трамп је са једном женом којој је ватрена стихија однела целокупну имовину разговарала на *нашем* језику. И уместо да се договоре како најбоље да помогну погорелим печалбарима из Малибуа, овдашњи народи и народности су се посвађали око тога на чијем је то нашем језику онако лепо говорила Меланија!



Сви се, ипак, слажу да није говорила словеначки, који је, да не заборавимо, матерњи језик и Петера Хандкеа. Сем те биографске подударности, лепу манекенку из Долењске и великога писца из Корушке не повезује ама баш ништа. Али то је и више него довољно да Меланију и Хандкеа сврстамо у ред више или мање значајних људи који су са северозападних граница Балкана утицали или још увек утичу на парадигму југословенског културног простора.

Овај културолошки саобраћај је, наравски, и даље двосмеран, али три и по деценије након осамостаљења Словеније, територија која се простире јужно од „Икеине“ робне куће у околини Загреба Меланијине земљаке данас привлачи махом као својеврсни балкански Макондо. Ова егзотична наклоност најчешће се испољава у задовољавању гастрономско-музичких апетита где ћевапи и турбо-фолк творе синергијску мућкалицу брендираних стереотипа. Но, испод површине на којој се током загревања Луке Дончића пред почетак НБА утакмице са разгласа оре хитови Вере Матовић и Ане Бекуте одигравају се наизглед невидљиви, а опет продуктивни процеси који потврђују културолошку узајамност и снажну повезаност словеначког севера и словенског југа.

Ово прожимање је свој зенит достигло током двадесетог века, у коме је и на први и на други поглед и код нас и у свету било много више крви и смрти него осмеха и културе. Па ипак, упркос многим неповољним околностима, прича о нашим нимало тајним међусобним везама

заправо јесте прича о херојском инсистирању на култури. У Кекецовом завичају је одувек постојала свест о животној важности књига, док се зарад звона и прапораца и дан-данас долази у Скадарлију.

А како је то све изгледало на лицу места, сјајно показује књига Владимира Петровића *Словеначки XX век*.

Да одмах разочарамо љубитеље фудбала, књигу портрета знаменитих Словенаца и Словенки двадесетог века није написао чувени фудбалер Црвене звезде Владимир Петровић Пижон, него још увек млад писац који свој надимак тек треба да заслужи. Али, у начину на који Петровић повезује више или мање познате, те важне и наизглед мање битне чињенице из живота словеначких писаца, политичара, лекарки и рок музичара помало подсећа на Пижонове незаборавне центаршутеве које је изводио са уметничком елеганцијом ка којој његов знатно млађи имењак и презимењак видно тежи.

**Велики студентски маршеви мира, љубави и плакања нису предузети да би се остало у месту, већ како би се српско друштво упустило у авантуру ко зна ког по реду повратка у будућност**

Већину текстова објављених у овом лепо опремљеном издању, које је уочи Београдског сајма књига 2024. објавила новосадска „Академска књига“, Петровић је претходно објавио на веб-порталу Око Јавног медијског сервиса Србије, који са високом свешћу о значају увида најшире јавности у најразличитијих знања већ три године уређује Небојша Грујичић. Захваљујући томе, Петровић је добио прилику да се на повластеном месту опроба у писању текстова који би се најпре могли окарактерисати као фељтони, у оном најбољем смислу те одавно израбоване речи. Тако је домаћа публика добила прилику да чита исцрпне текстове о Ивану Цанкару, Даворину Јенку, Витомилу Зупану, Марку Брецељу и другим Словенцима и Словенкама који су за собом оставили дубок траг у историји не само свога народа већ и у историји Југославије.

Глас о изузетној вредности и важности ових текстова убрзо је стигао под Триглав, па је идеја о објављивању књиге заправо дошла као предлог словеначких институција чији је задатак да брину о словеначком културном наслеђу. Испоставило се како о Словенцима и Словенкама којима се у својим текстовима бавио Влада Петровић нико тако или слично није писао ни на лицу места, у самој Словенији!

То, наравно, никако не значи да о личностима којима се Петровић бавио у Словенији нису објављиване научне студије или монографије намењене најширој јавности. Али никоме није пало на памет да све те људе којима су дизани споменици представи у тако узбудљивом светлу. Од сваке Петровићеве документарне приповести из ове књиге могао би да се сниме какав добар документарни филм или чак одлична играна ТВ серија. То се пре свега односи на приче о југословенском обавештајцу Владимиру Ваухнику и нацистичком злочинцу Одилу Глобочнику.

**Испоставило се како  
о Словенцима и  
Словенкама којима се  
у својим текстовима  
бавио Влада Петровић  
нико тако или слично није  
писао ни на лицу места, у  
самој Словенији!**

Филм о југословенском војном аташеу у Берлину у време када је у престоници Трећег Рајха југословенски амбасадор био Иво Андрић најпре би могао да буде налик британским шпијунским драмама у којима се много више инсистира на метафизици него на акцији. О Глобочнику и његовој мајци дао би се снимити филм сличан *Зони интереса* Џонатана Глејзера. Али ништа мање *атрактивне* нису ни приче о, рецимо, Ивану Цанкару или Даворину Јенку. У њима Петровић ненаметљиво, али магистрално указује на помињану животну преплетеност двојице уметника са Србијом и Београдом.

Како Петровић примећује, Јенко је светски рекордер по броју државних химни које је компоновао. Аутор актуелне српске химне Боже правде проживео је на београдском Дорћолу најсретније дане свога живота, које је провео заједно са глумицом Велом Нигриновом, у коју су били заљубљени Јанко Веселиновић и Матош. Петровић на самом почетку текста о Цанкару открива како последњи директни потомци писца *Слуге Јернеја и његовог права* живе у Шапцу, где се на градском гробљу налази гроб његове сестре Неже и сестричине Зоре.

Смрт и Југославија су кључне речи и у Петровићевој причи о Ивану Хрибару, „легендарном градоначелнику Љубљане“ под чијом је управом подигнут споменик Прешерну у самоме срцу словеначке престонице. Откривању споменика 1905. године, каже Петровић, „присутствовало је 20 000 људи, а остало је забележено да су присутни на крају церемоније заједно запевали песму ‘Хеј Словени’“.

Хрибар је са места градоначелника отишао у заслужену пензију 1938. године, али су после окупације Словеније италијанске власти инсистирале на томе да се он поново врати на ту функцију. Уместо колаборације, Хрибар је изабрао смрт. Одмах након састанка са фашистичким

главешинама бацио се у Љубљаницу, огрнут југословенском тробојком. Породици је оставио опроштајну поруку у којој је написао Прешернове стихове: „Мање је страшна ноћ у гробу црну / но под сунцем дани које ропство слама.“

Тема смрти и сахране испоставља се као веома важна у причама о писцу Витомилу Зупану и кантаутору Марку Брецељу. По карактеру бандит, по склоностима боксер, а по суду робијаш, Витомил Зупан је на крају бурног животног пута пожелео да га сахране у партизанској униформи, иако није много марио ни за социјализам, ни за Тита и партију. За све те појмове, људе и институције једнако није марио ни Марко Брецељ, али је успео да од сопствене смрти начини још један уметничко-политички перформанс. Медији су се, наиме, „упецали“ на лажну вест о његовој смрти, мада се заправо радило о најави перформанса на једној изложби. Неколико месеци касније Брецељ је заиста умро, а медији су ову вест прво добро проверили пре него што су је објавили. Први певач групе „Булдожер“ је можда и најбољи пример тананости силних веза које никада нису прекидане између Словеније и остатка наше некадашње заједничке државе. И ако бисмо морали да у тек две-три речи опишемо тај однос, онда би, можда, најбоље било цитирати наслов једне песме „Булдожера“ који гласи Одмах кажи да. Јер, заиста, из Петровићевих повести о судбини Словенаца и Словенки који дефинишу словеначки двадесети век просто исијава ова опредељеност за припадање идеји у чијој суштини стоји велика идеја слободе.

**Први певач групе  
„Булдожер“ је можда  
и најбољи пример  
тананости силних  
веза које никада нису  
прекидане између  
Словеније и остатка наше  
некадашње заједничке  
државе**

Можда је једно поглавље њиге *Словеначки XX век* могло бити посвећено, рецимо, Бојану Крижају, који је у име свих спортиста што су учествовали на Зимским олимпијским играма у Сарајеву, у фебруару 1984. године, на стадиону „Кошево“, изговорио заклетву на словеначком језику. Кад смо већ код спорта и разоноде, зашто на самоме крају не рећи како је на утакмици баража Лиге конференција између фудбалских тимова Борца из Бање Луке и Олимпије из Љубљане победоносни гол за тим из Републике Српске у последњим тренуцима меча постигао – Санди Огринец.

## HEKUBA, NE HEKUBA, TIAGO RODRIGUES I COMÉDIE-FRANÇAISE NA BITEF-U

# S HEKUBOM ILI BEZ NJE...

**Hekuba je prilagodljiva svakom ratnom i zločinačkom vremenu, adaptabilna čak i bez radikalnih Rodriguesovih intervencija, razumljiva na meridijanima i paralelama koje su iskusile rat u prošlosti (a koje nisu?), trenutno ga preživljavaju ili ga očekuju. Već samim time njezina je „aktualnost“ neupitna, i nema joj se što dodati**

PIŠE: **Igor Ružić**

„Što je njemu Hekuba ili što je on Hekubi, da tako za njom plače?“, pitao se jedan glumac koji je sasvim pristojno glumio, ako je ultimativni cilj glume da onome koji glumi okolina povjeruje. Pitao se to u trenutku kad je glumio nešto manje, ali je, drčan i samouvjeren u svojoj glumi, s profesionalnim glumcima uvježbavao konačnu provjeru razloga svoje glume. I pritom ponovno otvorio tu jednako staru i novu temu: koliko je onome koji glumi, najčešće ipak u kontekstu koji podrazumijeva i znanje okoline o činjenici da glumi, dakle u nekoj vrsti konsenzualne izvedbe, mora biti uvjeren i stoga vjerovati u ono što čini dok glumi. Ako govori i kreće se i sve ostalo radi s nekom mišlju i nekim razlogom, i uspijeva uvjeriti sve oko sebe, čak i one koji su svjesni koncepta dobrovoljnog odbacivanja nevjeric pa na njega barem donekle pristaju, da mu je do toga toliko stalo, što bi bilo da mu je zaista stalo? I na to je odgovoreno na bezbroj različitih načina. Možda je najjednostavnije prikloniti se onom sasvim bazičnom o glumi kao kontroliranoj ludosti. Onaj glumac s početka s tim bi se bezuvjetno složio jer on je ipak samo glumio ludost, iako je pomalo i ludio glumu, što mu se događa i danas, dobrih pola milenija kasnije.

Čemu cijela ova priča, osim što može biti iskorištena kao zagovor amaterizma i diletantizma, sve u slavu naturščika? Rasprava o prirodi glume nije njezin cilj, nego sredstvo, opis onoga čime se bavi portugalski redatelj Tiago Rodrigues, jedan od brojnih dobitnika nagrade Nove kazališne realnosti u sklopu Premio Europa, ali i trenutačni umjetnički voditelj festivala u Avigno-



nu, čije predstave *Sopro* i *Napamet* je domaća publika mogla vidjeti na Festivalu svjetskog kazališta. I obje su, iako potpuno različite, kao temu imale nastanak umjetnosti kod ljudi koji nisu trenirani i školovani za nju, ali ih ona može, uz malo dobre volje i otvorenosti, zaposjesti tako vješto da rezultat bude dojmljiv, najprije samim protagonistima, a onda i publici. Bez obzira na to je li riječ o običnim gledateljima koji tijekom predstave nauče surađivati, a na kraju i napamet nauče cijeli Shakespeareov sonet ili o kazališnim nepozorničkim radnicima čije su priče, ali i izvedbenost na istoj razini kao i proslavljenih i prepoznatih zvijezda. Za glumu je, dakle, dovoljna otvorenost i volja, a ako je pritom prisutno i malo talenta i ludosti, tim bolje.

Kao europski proslavljeno ime, pritom i s avinjonskom potvrdom, Rodrigues je dobio priliku raditi u najvećem i najslavnijem, pa zato i pomalo konzervativnom francuskom kazalištu, pariškom Comédie-Française. Bavio se klasikom, Euripidovom *Hekubom*, ali na drukčiji način: poslovično osuvremenjivanje klasika u ovom slučaju nije išlo za tim da starom tekstu doda novo ruho, kostimsko, scenografsko, gestualno ili jezično, nego je pronašao podudarnost tema, tj. onoga što bi trebalo igrati i onoga što se živi. Opet isto kao i u navedenim predstavama, ali i bitno drukčije jer u onoj naslova *Hekuba, ne Hekuba*, koja je autorsko djelo iako bogato citira klasik, Rodrigues koristi isključivo ansambl, a i samu priču navodno pronalazi u njemu, točnije u glumici koja je, vjerojatno upravo zato, dobila glavnu i naslovnu ulogu. Nakon premijere u lipnju predstava je krenula na turneju u sklopu koje je bila i

dio programa 58. izdanja Beogradskog internacionalnog teatarskog festivala BITEF u rujnu 2024. kao povijesno prvo gostovanje Comédie-Française u Srbiji i, naravno, njezinom glavnom gradu.

**Bavio se klasikom,  
Euripidovom Hekubom,  
ali na drukčiji  
način: poslovično  
osuvremenjivanje klasika  
u ovom slučaju nije išlo za  
tim da starom tekstu doda  
novo ruho, kostimsko,  
scenografsko, gestualno ili  
jezično, nego je pronašao  
podudarnost tema**

Hekuba koja to nije tako je istodobno i dio antičkog mita, tragedija majke u ratu koja redom gubi najprije supruga, ali onda i djecu, ne samo izravno zbog loše ratne sreće nego i zbog prevrtljivosti, zla, koristoljublja. Jedni pogibaju časno, ako je ratno klanje ono što podrazumijeva čast, a drugi bivaju nedvojbeno zločinački pogubljeni morima daleko od ratnih događanja, jer jedan rat su svi ratovi, a rat na jednom mjestu je rat svugdje. Hekuba zato i jest prilagodljiva svakom ratnom i zločinačkom vremenu, adaptabilna čak i bez radikalnih Rodriguesovih intervencija, razumljiva na meridijanima i paralelama koje su iskusile rat u prošlosti (a koje nisu?), trenutno ga preživljavaju ili ga očekuju. Već samim time njezina je „aktualnost“ neupitna, i nema joj se što dodati. Rodrigues, međutim, ratom ne smatra rječničku definiciju pojma, poput oružanog sukoba dviju ili više krupnih, nacionalnih, vjerskih, državnih... formacija nego i svaku vrstu borbe, čak i u „mirnodopskim“ uvjetima. Koncentriran je na bol majke i njezinu motivaciju da se krivci kazne i da bol, barem ona izravna, nestane kako bi ostavila mjesta za iscjeljenje, ali ne i zaborav. Stoga izvorni tekst, tj. njegove ključne scene suprotstavlja sasvim suvremenom kontekstu majke koja se bori protiv sustava jer su njezinom djetetu narušena ljudska prava i nad njim je počinjen cijeli niz zločina, od onog konkretnog do, još goreg i još opasnijeg, zločina institucionalnog prikriivanja.

I ne, nije riječ o crkvi! Naprotiv, u navodno i dominantno sekularnoj Europi riječ je o sustavu socijalne skrbi, jer žrtva je dječak s poremećajem iz spektra autizma smješten u ustanovi koja je samo naizgled odgovarajuća, dok se iza njezinih zidova događa fizičko nasilje i zastrašivanje, kao model prešutno prihvaćen i odobren. A majka je glumica iz ansambla Comédie-Française, samohrana i prekarna, prisiljena na institucionalizaciju djeteta kako bi barem dio života živjela i radila ono za što se školovala i što je ispunjava. Rodrigue-

sova interpretacija Euripida tako je spoj dviju majki koje se bore za svoju djecu na različite načine i s različitim ishodima, i žaluju ne samo nad sudbinom te djece nego i svojom koja im je dala samo nemoć. S ovim posljednjim se današnja Hekuba ne slaže, pa institucionalno tjera pravdu do gorkoga kraja i pobjede koja to i jest i nije u kazališnoj fikciji koja to jest, ali djeluje kao da nije. Autoru je kao inspiracija i motiv poslužila zbiljska drama iz jedne institucije socijalne skrbi u Genevi, koja upravo ovih dana dobiva sudski epilog, ali je odlučio ispričati priču, ili priče, paralelno, a glumici Elsi Lepoivre u naslovnoj ulozi nije teško povjerovati.

Preciznom montažom prizora Rodrigues zbilju i mit vješto miješa, polako približavajući najprije trenutak razumijevanja situacije, onda i empatije iz koje se rađa želja za akcijom. Predstava nije interaktivna, pa ovo posljednje ostavlja svijetu izvan kazališta, izvan igre i „igre“, ali svojom filigranskom strukturom i vrhunskim izvođačima tako djeluje učinkovitije od otvorenije agitacijskih formi i upravo zato dokazuje kazalište kao tvornicu smisla, afekata i efekata. Prvotni efekt začudnosti dobiva samim prizorom koji otvara predstavu, a koji je klasična situacija čitačke probe u kazalištu, gdje kolege glumci sve manje tolerantno čekaju glavnu zvijezdu predstave koju pripremaju, ali koja konstantno kasni na probe, ili s njih ranije odlazi, ali kad jest prisutna kao da nije: dekomponirana je i demotivirana, čini se kao da cijeli proces „odrađuje“, što, naravno, utječe i na kolege i na proces. Kako se probe ipak nastavlja, sve veći dio Euripida se odigrava, dok se privatna drama majke odvija istodobno, s istim izvođačima na istoj pozornici. Tempom profiliranja pozitivaca i negativaca u Hekubi, postupno se karakteriziraju i akteri majčine priče.

I to bi sve bilo jednostavno kad bi se svodilo samo na ping-pong između dva narativna slijeda od kojih je jedan lektirni, a drugi suvremen, da se ne događa transformacija u samoj protagonistici: što je njezina majka uvjerenija u svoju borbu i njezina je Hekuba sve snažnija i dominantnija. Dvije priče se spajaju, pa više nije važno tko je današnji istražitelj ili ministar socijalne skrbi, a tko sudionik ili kolateralna žrtva Trojanskoga rata. Međutim, još je važnije ono što se događa sa samom izvedbom jer ona se puni, ne samo preko naslovne junakinje i njezine interpretkinje nego i izvedbom svakog pojedinog izvođača, zbog čega postupak zaista jest, kao i u ranijim Rodriguesovim radovima, rađanje kazališta izravno pred očima gledatelja. Igranje i ponavljanje, na što bi se cinično moglo svesti obavljanje glumačkog posla, pretvara se u nešto što je toliko snažno da je u stanju publiku uvjeriti kako je riječ o nečemu što „mora“ biti jedinstveno, dakle neponovljivo. A, naravno, nije.

No, čak i s punom svijesti o tome, transfer koji se pritom zbiva učinkovitiji je od bilo kojeg drugog medija, koliko god interaktivniji i ilustrativniji bili. Zato mu se i može oprostiti svojevrсна manipulacija, jer upravo je manipulacija dio dijapazona alata i postupaka kojim kazalište radi to što radi jer inače nije, pa nije ni kazalište niti bilo što drugo. U tome i jest odgovor na pitanje s početka, na koje mogu odgovoriti svi koji su imali sreću pogledati predstavu čiji je naslov začuđujuć samo prije, ali ne i nakon iskustva gledanja. Bez obzira na to jesu li sami žrtve ili im je žrtva bliska, je li u pitanju rat ili autizam ili bilo koja druga vrsta hendikepa, nesreće ili datosti koja ih stavlja u neravnotežan i nezaštićen položaj. Pa s Hekubom ili bez nje... upravo je kontrolirana ludost ono što je potrebno da bismo prestali plakati i svijet vratili u zglob.

## UTOPIJA I STVARNOST – 70 GODINA PLANIRANJA I VELIKIH OČEKIVANJA, TEHNIČKI MUZEJ NIKOLA TESLA U ZAGREBU (27. 12. 2024. – 23. 2. 2025.)

# TEHNIKA NARODU

Izložba *Utopija i stvarnost – 70 godina planiranja i velikih očekivanja* stavila je naglasak na prostornu problematiku, jer, kako se kaže u katalogu: „Prostorna problematika stalna je točka muzejskih izvještaja od useljenja pa sve do danas“, a na neki način ta problematika je na izložbi riješena maketom Haberleovog šesterofaznog projekta

PIŠE: **Sonja Leboš**

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata, razvoj socijalističke Jugoslavije počivao je na ideologiji marksizma i lenjinizma, te bratstva i jedinstva jednako kao i na stremljenju ka tehnološkoj utopiji. Titove riječi izgovorene na I. kongresu Narodne tehnike Jugoslavije 1952. godine vrlo dobro ocrtavaju horizonte te modernističke utopije: „Izgraditi socijalizam znači stvoriti tehniku i ovladati njom. A tehnici danas nema granice. Ona je univerzalna i pripada čitavom čovječanstvu. Tehnički i naučni pronalasci nisu nešto usko, uokvireno granicama, već svojina čovječanstva, i narod koji tom čovječanstvu daje više – prema tome se i cijeni.“ Širom zemlje koja se ubrzano elektrificirala i industrijalizirala nicali su tvornice čiji se rad oslanjao na ritam strojeva. Stvaranje novog čovjeka i nove žene socijalizma značilo je – tehnološku izobrazbu.

Izložba *Utopija i stvarnost – 70 godina planiranja i velikih očekivanja*, postavljena u izložbenoj dvorani Tehničkog muzeja Nikola Tesla (27. 12. 2024. – 23. 2. 2025.), dispozitiv je koji nam na temeljit i brojnim arhivskim artefaktima potkrijepljen način približava to vrijeme ubrzanja tehnološkog razvoja



fotografija: Jadran Boban / oblikovanje postava izložbe: Barbara Blasin

i kretanja prema budućnosti socijalizma gigantskim koracima,<sup>1</sup> (sada znamo možda i) prevelikim za mjeru običnog radnog čovjeka. U uvodnom tekstu kataloga izložbe, kustosice dr. sc. Tamara Bjažić i dr. sc. Kosjenka Laslo napominju: „Izložba *Utopija i stvarnost – 70 godina planiranja i velikih očekivanja* organizirana je povodom obilježavanja 70 godina osnutka Tehničkog muzeja Nikola Tesla. Razmatra od početka prisutnu i stalno aktualnu problematiku muzejskog prostora, odnosno problematiku smještaja i djelovanja Muzeja u kompleksu građenom kao privremena gradnja za potrebe Zagrebačkog velelesajma u Savskoj. Osnivanje Muzeja tumači se u ideološkom kontekstu, kroz društveno-politički projekt tehničkog obrazovanja širokih masa kao važnog preduvjeta izgradnje jugoslavenskog socijalističkog društva. Ideja koja se može sažeti u krilatici 'Tehnika narodu!', bila je 1950-ih godina podloga za uspostavu mreže tehničkih ustanova i institucija...“

U atmosferu epohe pri ulasku na izložbu posjetitelja katapultira velika parola „SMRT FAŠIZMU – TEHNIKA NARODU!“,<sup>2</sup> te dirljiv prizori

<sup>1</sup> Na izložbi je korištena građa Tehničkog muzeja Nikola Tesla, Hrvatskog muzeja arhitekture HAZU, Hrvatskog državnog arhiva, Državnog arhiva u Zagrebu i Ministarstva kulture i medija RH, te audiovizualna građa Hrvatske radio televizije, Hrvatske kinoteke i Kino-kluba Zagreb.

<sup>2</sup> Parola „Smrt fašizmu – tehnika narodu!“ učestalo se koristila u službenim dokumentima tehničkih organizacija porača kao zamjena za borbeni poklič „Smrt fašizmu – sloboda narodu!“.



Proširenje Zagrebačkog velesajma / fotografije: Milan Pavić (HDA)

mladih pothranjenih ljudi kako predano snimaju, razvijaju fotografije, izrađuju razne modele... Prizori su to iz najvjerojatnije jedinog namjenskog filma Mihovila Pansinija, velikog maga eksperimentalnog filma, a otorinolaringologa po profesiji, pod nazivom *Ljudi za sutra* (1957., produkcija: Kinoklub Zagreb), koji nam približavaju onomad masovni Klub mladih tehničara. Organizacija Narodna tehnika (ustanovljena 1948. godine),<sup>3</sup> otvarala je

brojne mogućnosti tehničke kulture za potrebe obrazovanja, usavršavanja, hobija i zabave, a najveća pažnja posvećivala se upravo „ljudima za sutra“, odnosno mladim naraštajima koji su se oduševljeno bavili raketnim, zrakoplovnim i brodskim modelarstvom, radioamaterizmom, elektrotehnikom, automobilizmom i motociklizmom, fotografijom i filmskim stvaralaštvom, kasnije i informatikom.

Takav ideološko-politički momentum, podržan odazivom širokih narodnih masa, potaknuo je inicijative za osnivanjem tehničkih muzeja u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani. Prvi je osnovan Tehnički muzej u Ljubljani (1951.), potom u Zagrebu (1954.), te naposljetku u Beogradu (1989.).

**Izložba *Utopija i stvarnost – 70 godina planiranja i velikih očekivanja* dispozitiv je koji nam na temeljit i brojnim arhivskim artefaktima potkrijepljen način približava vrijeme ubrzanja tehnološkog razvoja i kretanja prema budućnosti socijalizma gigantskim koracima**

Nositelj inicijative za osnivanje Tehničkog muzeja u Zagrebu je Društvo inženjera i tehničara Narodne Republike Hrvatske i Muzej za umjetnost i obrt (MUO) s Tehničkim odjelom (koji je prikupljao predmete tehničke baštine još u međuraću), a inicijativa je pokrenuta 1947. godine. Tehnički muzej osnovao je 7. prosinca 1954. godine Narodni odbor Grada Zagreba, a bilo je jasno od samog početka da takva ustanova treba imati i radionice i laboratorije, kako bi osim muzejskih, muzeoloških i izložbenih bila nositelj i prijeko potrebnih edukativnih aktivnosti. Tako je prva koncepcija stalnog postava Tehničkog muzeja sa shemom prostorne organizacije (Izložbeni elaborat) izrađena 1948. godine, a obuhvaćala je 21 odjel, među kojima odjel za arhitekturu, cestogradnju i mostogradnju te niz odjela posvećenih industriji.

Djelujući godinama iz skućenog prostora dodijeljenog mu u sklopu Muzeja za umjetnost i obrt, Tehnički muzej 1955. godine započinje ambiciozni rad na planiranju i realizaciji megaprojekta Grada tehnike – obrazovnog, strukovnog, znanstvenoistraživačkog, muzejskog i izložbenog kompleksa unutar kojeg je trebao dobiti svoj prostor. Nažalost, taj plan, koji je Marijan Haberle godinama iscrtavao,<sup>4</sup> šireći i modificirajući postojeće stanje, nikad se

<sup>3</sup> O organizacijskom ustroju Narodne tehnike vidjeti: Jukić, 2016.; Hrvatska zajednica tehničke kulture (HZTK), <https://www.hztk.hr/75-obljetnica-hztk.aspx>

<sup>4</sup> Haberle, Marijan, arhitekt (Zagreb, 1908 – Rijeka, 1979). Diplomirao 1931. na Tehničkom fakultetu u Zagrebu. U početku radio s H. Bauerom (1934–40), potom samostalno, od 1951–77. vodio arhitektonski atelijer Haberle. S H. Bauerom projektirao je Zagrebački zbor (1936.), danas Student-

ski centar. Nakon 1945. projektirao proširenje Zagrebačkog velesajma (1949., danas Tehnički muzej), Brodarski institut (1949–55), te Koncertnu dvoranu Vatroslava Lisinskog u Zagrebu (1960–73., koautori M. Jurković i T. Zđvořák). Dobitnik Nagrade „Vladimir Nazor“ za životno djelo (1973). Izvor: Haberle, Marijan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 8. 2. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/haberle-marijan>.



nije ostvario. To je plan koji je na najbolji mogući način, kako je objasnila Kossjenka Laslo, trebao povezati Grad tehnike sa rastućom Sveučilišnom alejom (što je nažalost još jedan nikad ostvaren zagrebački san: onaj o produženoj Runjaninovoj), te predstavljati poveznicu građanskog Donjeg grada i radničke Trešnjevke kojoj je Grad tehnike mogao biti savršeni prostorni reper i model transformacije radničkog grada u cjelini – socijalističkog grada po mjeri socijalističkog čovjeka.

Muzej je, naime, zahtijevao za Grad tehnike prostor cjelokupnog željezničkog čvora između pruga, odnosno potez između Jukićeve i Crnatkove na sjeveru, Brozove i Andrašecove na zapadu i Koturaške ceste na jugu, koje presijecaju Savska cesta i Tratinska (tada ulica Rade Končara). Presijecanje kompleksa budućeg Grada tehnike Marijan Haberle riješio je prekrasnom pasarelom, koja bi i danas bila dobrodošao element za pješačku komunikaciju pri prelazanju ultraprometne Savske ulice.

Zahtjev Tehničkog muzeja i ambiciozan plan bio je potaknut preseljenjem Zagrebačkog velesajma južno od Save. Kako od Grada tehnike nije, nažalost i avaj, bilo ništa, izložba minuciozno obrađuje genezu velesajamskog kompleksa koji je toj zagrebačkoj izuzetno bitnoj gospodarsko-privrednoj, ali i kulturnoj i političkoj manifestaciji služio od 1949. do 1956. godine, ali i godinama poslije – 1957. godine je u Haberleovom velesajamskom kompleksu priređena prva izložba *Porodica i domaćinstvo*, koja je stubokom mijenjala životne navike zagrebačkih, ali i jugoslavenskih obitelji.<sup>5</sup> Kako me informirala Laslo, gradnja velesajamskog kompleksa bila je neka vrsta vrlo važnog uigravanja tandema Marijan Haberle – Krunoslav Tonković,<sup>6</sup> koji potom zajedno rade i djelo od globalnog značaja – Brodarski institut.

Tehnički muzej 1956. godine dobiva na korištenje samo velesajamske hale zapadno od Savske, dok je kompleks istočno od Savske dan na korištenje zagrebačkom Sveučilištu odnosno Studentskom centru (SC).

Zahvaljujući idejnom osnivaču Tehničkog muzeja Boži Težaku, sveučilišnom profesoru i osnivaču Škole za civilnu zaštitu, te gradonačelniku Većeslavu Holjevcu, Tehničkom muzeju u veljači 1959. godine službeno je dodijeljeno upravljanje nad zemljištem i svim postojećim zgradama Velesajma zapadno od Savske, uključujući i kompleks Potkivačke škole i Veterinarskog fakulteta, u čiji posjed nikada ne uspijeva ući. Haberle godinama u svoje planove ucrtava zgradu Veterinarskog fakulteta (arhitekti Hönigsberg&Deutsch), smještajući u nju upravne prostorije Muzeja.

Kustosice su tijekom svog mukotrpnog arhivskog istraživanja otkrile i da je postojeća konstrukcija galerije (izvedena 1953. godine), koja danas nosi veći-

nu stalnog muzejskog postava Tehničkog muzeja, intervencija u Velesajamski kompleks arhitekta Franje Zvonimira Tišine, koji je i radio adaptacije i postav za impresivan VI. Kongres Komunističke partije Jugoslavije 1952. godine.<sup>7</sup>

Kada je dobio pravo upravljanja zgradama u Savskoj 18 i 16, Tehnički muzej 1959. godine intenzivno kreće s njihovom adaptacijom za muzejske potrebe te izrađuje novu koncepciju stalnog postava, a projekt adaptacije ponovno potpisuje Marijan Haberle.<sup>8</sup> Za realizaciju stalnog postava, Muzej je angažirao Emila Vičića.

Stalni postav Tehničkog muzeja svečano je otvoren za javnost 14. siječnja 1963. godine. Otvorenje je bilo dio obilježavanja dvadesete godišnjice smrti Nikole Tesle, povodom čega je u Zagrebu održan i IV. kongres Narodne tehnike Jugoslavije.

Nakon Planetarija prema projektu Vičića i Tonkovića iz 1964. godine, Muzej 1967. godine dobiva dvoranu za projekcije te radionice – stolarsku, mehaničarsku i električarsku.

Nakon brojnih promišljanja mogućnosti preseljenja, jer prostorni kapaciteti ne odgovaraju programskim potrebama, od te ideje se odustaje, pa Detaljni urbanistički plan „Centar grada“ iz 1973. godine zadržava lokaciju Tehničkog muzeja u Savskoj 18 uz mogućnost proširenja na jug (prostor današnjeg nebodera Cibona, za koji bi bilo zanimljivo znati tko su mu trenutni korisnici) i istok (prostor istočnog velesajamskog kompleksa, odnosno SC-a).

Godine 1974. Muzej se ponovo obraća Marijanu Haberleu, koji u suradnji s Mladenom Mestnikom, zaposlenim u Arhitektonskom biou Forum, radi Generalno urbanističko-arhitektonsko idejno rješenje Tehničkog muzeja u Zagrebu – Savska cesta, odnosno projekt perspektivnog razvoja i proširenja muzeja u 6 etapa (od 1975. do 2000. godine, dakle Haberle je isplanirao razvoj grada za više od 20 godina nakon svoje smrti) kojim su obuhvaćeni i prostori za Hrvatski narodni zoološki muzej, Mineraloško-petrografski muzej i Geološko-paleontološki muzej, čime bi se ostvario projekt jedinstvenog Muzeja prirodnih i tehničkih znanosti.

Izložba *Utopija i stvarnost – 70 godina planiranja i velikih očekivanja* stavila je naglasak na prostornu problematiku, jer, kako se kaže u katalogu: „Prostorna problematika stalna je točka muzejskih izvještaja od useljenja pa sve do danas“, a na neki način ta problematika je na izložbi riješena maketom Haberleovog šesterofaznog projekta.

Nad tom maketom grad (i Grad) Zagreb mogu plakati, ili se možemo primiti posla i ostvariti taj uistinu dobar plan Marijana Haberlea, koji se Brodarskim institutom upisao u svjetsku povijest arhitekture.

<sup>5</sup> *Porodica i domaćinstvo* bio je savezni odnosno federalni projekt, čije značenje je daleko veće od onoga na što ga obično reduciramo, a to su tri izložbe održane na Zagrebačkom velesajmu, i to na obje lokacije: na tzv. staroj lokaciji, o kojoj je ovdje ponajviše riječ, i danas lokaciji Tehničkog muzeja, te južno od Save.

<sup>6</sup> Tonković, Krunoslav, hrvatski inženjer građevinarstva (Novska, 1911 – Zagreb, 1989). Diplomirao 1935. na Građevinskom odjelu Tehničkoga fakulteta u Zagrebu. Radio u projektnom uredu Prve tvornice vagona, strojeva i mostova u Slavenskom Brodu (poslije »Đuro Đaković«). Od 1945. bio je šef Odjela za mostove u Ministarstvu građevina NRH, a od 1947. radio je i u Inženjerskom projektnom zavodu. Godine 1964. postao redoviti profesor za više predmeta iz područja mostogradnje. Kao stručnjak, projektirao je i gradio mostove i nadvožnjake u kamenu, armiranom betonu, čeliku i drvu (most preko Krke u Skradinu, mostovi preko Korane u Slunju, Selištu Drežničkom i Karlovcu, most preko Slunjičice u Slunju, Most slobode i Jankomirski most preko Save u Zagrebu, pokretni most preko Cetine u Omišu, željeznički nadvožnjaci u Zagrebu i dr.). Po brojnosti i kvaliteti mostova koji su prema njegovim projektima izgrađeni, te općem doprinosu domaćoj i svjetskoj mostogradnji, smatra ga se najvećim hrvatskim mostograditeljem. Bio je prvi građevinar koji je primio

Nagradu za znanstveni rad „Nikola Tesla“ (1962). Izvor: Tonković, Krunoslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 10. 2. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tonkovic-krunoslav>

<sup>7</sup> Usput budi rečeno, Kongres je popraćen izložbom suvremene umjetničke produkcije.

<sup>8</sup> Umjesto koncepcije muzejskog postava s 21 odjelom iz 1948. godine, 1963. godine je realizirano šest odjela koji pokrivaju područja transporta (*Pomorstvo, Riječno brodarstvo, Zrakoplovstvo, Saobraćaj na kopnu*), transformacije energije (vodene, sunčeve, električne) i rudarstva. S vremenom su slijedili Nafta (1964.), Planetarij (1965.), Demonstracijski kabinet Nikola Tesla (1976.), Osnove poljodjelstva (1981.), Vatrogastvo (1992.), Park skulptura velikana hrvatskoga prirodoslovlja i tehnike na otvorenom (započet 1993.), Apisarij s ogleđnim košnicama (1994.), Zemljomjerstvo – katastarski ured (1994.), te Pokretna moć vatre (1999.).

UZ IZLOŽBU *IMAMO NOVOSTI* POVODOM 25 GODINA IZLAŽENJA TJEDNIKA (17. 1. – 25. 1. 2025.)

# BESKOMPROMISNI SVJETONAZOR U ILUSTRACIJI

Ćurinove su ilustracije za *Novosti*, kao naravno i starije za *Feral Tribune*, vrhunski izraz svjetonazora koji je baštinio najvrjednije od revolucionarne strane socijalističkog nasljeđa a da se nije ma i u jednom trenu prestao kritički odnositi kako prema tome, tako i prema tranzicijskoj realnosti koja je okruživala Alema Ćurina i kolege u redakciji *Novosti*

PIŠE: **Bojan Dmitrović Krištofić**

Tjednik *Novosti* je prije mjesec dana proslavio impresivnih 25 godina izlaženja, tim značajnijih u doba krajnje nepovoljno za bilo koju vrstu tiskanih medija u Hrvatskoj i regiji, ali i šire. Proslavu je činilo otvaranje izložbe naslovnica *Imamo Novosti*, 16. siječnja u Srpskom kulturnom centru u Zagrebu, te dan kasnije, predstavljanje monografije *Slučaj Novosti* Rade Dragojevića. Kao raniji glavni urednik, potaknuo je otvaranje *Novosti* čitateljstvu širem od pripadnika srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj, kako početkom prodaje tjednika na kioscima, tako i angažiranjem novinara iz ugaslog *Feral Tribunea* – tada, a i danas, u nas nekih od najuglednijih novinarskih pera lijeve političke orijentacije uz, dakako, ostale kolege koji su se profilirali kontinuiranim pisanjem za *Novosti*.

Ne manje bitno bilo je paralelno posvećivanje redakcije temama i od manjinskog i od većinskog značaja, odnosno temama otvaranje kojih je bilo i ostalo korisno i zdravo za hrvatsko i regionalno društvo u cjelini, kritički obrađivanima na temelju jasnih i beskompromisnih antifašističkih i antinacionalističkih vrijednosti tjednika. Bitno je također primijetiti da je, uz pretplatničku mrežu, za regionalni, ali i širi doseg i utjecaj *Novosti* k tome važan i njihov vrlo dobar internetski portal, čiji razvoj jamči čitanost u skladu s današnjim vremenom.



## Srb i čekić

Jurišanjem na ćirilicu u Vukovaru i na obilježavanje antifašističkog ustanka u Srbu nacionalistička desnica otvoreno se deklarira kao proustaška i antisrpska, što u situaciji sveopćeg laganja u hrvatskoj politici gotovo da ne treba smatrati manom ... 3



Sama izložba *Imamo Novosti*, čija je kustosica Davorka Perić, bila je osmišljena tako da je za svaku od 25 godina izlaženja od 1999. izabrana po jedna prepoznatljiva naslovnica uz, naravno, popratnu dokumentaciju o razvoju tjednika i same njegove primjerke koji su se na izložbi mogli listati i čitati. Takva koncepcija je posjetitelje izložbe podsjetila na neke od prijelomnih naslovnica koje su zemlji i regiji otkrile da novinska politička i satirična ilustracija nije zamrla s gašenjem *Feral Tribunea*, koji je u tome prednjačio, može se slobodno reći, i na svjetskoj razini; pa smo tako vidjeli kultne fotomontaže poput „Oba su pala!“ ili Željke Markić s hitlerovskim brčićima, da spomenem samo neke.

Međutim, osobno sam mišljenja da se, što se naslovnica tiče, kozmopolitizam, kritičnost i originalnost *Novosti* ponajprije očituju u crtanim naslovnicama što ih je godinama isporučivao splitsko-hvarski umjetnik Alema Ćurin, jedan od tih iznimnih – prije svega – intelektualaca i slobodno mislećih ljudi koji su se iz *Ferala* preselili u *Novosti*, i još jedan Splitsanin, Luka Duplančić, koji je bliskim, ali sasvim osobnim stilom naslovnice nastavio crtati nakon Ćurinove smrti 2020. godine. Prije raspada Jugoslavije, u tzv. zlatno doba tiska, novinska i magazinska politička ilustracija je praktički cvjetala, i to ne isključivo u satiričkim listovima u užem smislu; pa je, primjerice, prije nego

fotografija: Sandro Lendler (*Novosti*)

što se u potpunosti posvetio dizajnu, Ćurinov generacijski kolega Mirko Ilić ostvario nezaobilazan ilustratorski opus, kao i nešto mlađi Milan Trenc, koji se do danas s ilustracijama javlja na stranicama tjednika *Globus* i *Večernjeg lista*. Časopisi *Zarez* i hrvatsko izdanje *Le Mond Diplomatiquea* su neko vrijeme, 2000-ih i 2010-ih godina, njegovali vrlo raznovrsne pristupe novinskoj ilustraciji, poglavito za tada mladu generaciju autora kojima su to bile praktički jedine prilike da crtaju za novine što izlaze na kioscima.

No, tijekom svog tog vremena otkako je regionalni medijski sektor kolabirao, Alem Ćurin je bio i ostao neupitni majstor svog zanata i čovjek koji je znao iznimno rafiniran i referencijalan sadržajni pristup spojiti s raskošnim i popularnim grafičkim izrazom, nastalim na zasadama najboljih imena klasičnog stripa, na kojima se, kao i sam strip-crtač, cijeli život napajao (npr. Winsor McCay i Hal Foster, ali i modernisti kao što su Alberto Breccia i Hugo Pratt). Tako je nezaboravna bila, recimo, naslovnica posvećena „hrvatskim zabraniteljima“, koja je prikazivala kokoši u kacigama Hrvatske vojske, ili pak naslovnica s mračnim, fašistoidnim čekićima iz filma *The Wall* Alana Parkera i Pink Floyda, koje krasi crveno-bijele šahovnice, a da se i ne govori o seriji ilustracija posvećenih Predragu Luciću zbog njegovog preranog odlaska s ovoga svijeta, na kojima je tog najčasnijeg i najtalentiranijeg novinara i pjesnika

Ćurin prikazivao u društvu strip-junaka koji su mu život značili, od Corta Maltesea nadalje. Na neki način, Ćurinov su ilustracije za *Novosti*, kao naravno i starije za *Feral Tribune*, vrhunski izraz svjetonazora koji je baštiniio najvrjednije od revolucionarne strane socijalističkog nasljeđa a da se nije ma i u jednom trenu prestao kritički odnositi kako prema tome, tako i prema tranzicijskoj realnosti koja je okruživala Alema Ćurina i kolege u redakciji *Novosti*.

Luka Duplančić je hrabro prihvatio krajnje težak posao da nastavi i, po prirodi stvari, mijenja bogato ilustratorsko nasljeđe, ali se odmah dokazao izrazom puno oštrijih obrisa od Ćurinovih, koji ne daje mjesta pitanju koliko je stvarno prijelomno vrijeme u kojem živimo. Jer jest, u svakom smislu. Njegovi crteži jakim kontrastima, idejnim suprotnostima i lomovima to izravno pokazuju. Bilo da crta nogometnu loptu nad kojom je ispaljen metak, na temu korupcije i zločina u sportu, ili svemirsku postaju čiji je natpis na brodu kratica za izraz „mračni novi svijet“, Duplančić je na visini zadatka konstrukcije slika koje, mada su potpuno figurativne, posjeduju mnogo od žara ruskih futurističkih platna i plakata, žara koji Ćurinov beskompromisno kritički duh, koji je i duh *Novosti*, znački nosi prema idućih dvadeset i pet, i više, godina izlaženja.

**ŠANDOR MARAI, HTEO SAM DA ĆUTIM, PREVEO S MAĐARSKOG ARPAD VICKO,  
AKADEMSKA KNJIGA, NOVI SAD 2024.**

## SAVEST GRAĐANSKE MAĐARSKE

**Marai nastoji da ispita šta je ostalo od istorijske uloge progonjenog građanstva. To samoispitivanje postaće smisao celokupnog njegovog iskustva. Verujući u građanski duh zasnovan na humanističkim vrednostima, negovao je misao o mogućnosti socijalizma po meri čoveka, društva ustrojenog ne prema interesima Države, Partije i Ideologije, već čoveka**

PIŠE: **Natalija Ludoški**

Jedan od najznačajnijih mađarskih pisaca 20. veka, Šandor Marai (Košica / Košice, 1900 – San Dijego, 1989), poznati romansijer, ostvario se i u diskurzivnim žanrovima – putopisnoj, dnevničko-memoarskoj prozi i esejistici. Pisac i novinar, popularan između dva rata, potom u Mađarskoj prokažen i zaboravljen, nastavio je da stvara u emigraciji, da bi iznova postao čitan i prevođen od devedesetih godina.

Tako je i ogleđ *Hteo sam da ćutim* (izvorno publikovan 2013), svojevrsni nastavak dvotomnog autobiografskog romana *Ispovesti jednog građanina* objavljenog sredinom tridesetih godina prošlog stoleća. Roman, u kom dočarava sliku evropskog građanstva koncem 19. i početkom 20. veka, nostalgičan za *jučerašnjim svetom* multietničke i multikulturne Austrougarske, Marai završava iskazom: „kao neko ko je ostao vesnik jedne izgubljene bitke, i koji je izdeklamovao ono što je imao da kaže: hoću da se sećam i da ćutim.“

No, nakon urušavanja mađarskog društva, načetog trijanonskim komadanjem zemlje, a do kraja devastiranog savezništvo sa Silama Osovine i sovjetskom okupacijom, u izgnanstvu, 1949. godine u dnevniku notira: „Ali



hoću bezuslovno da živim dok ne završim ovu knjigu, treći tom *Ispovesti građanina*.“ (Taj moto knjige *Hteo sam da ćutim* kao da se jednako odnosi i na našeg prevodioca. Biće ovo poslednji prevod vrsnog posrednika mađarsko-srpskih književnih veza – Arpada Vicka.)

Prvi tumač Kafkine proze, u ostavštini pronađenom eseju *Hteo sam da ćutim*, otkriva se i kao nemilosrdni analitičar mađarske stvarnosti tokom trijanonskih decenija, naročito razdoblja od anšlusa do 1948. godine kada napušta zemlju. Sa svešću o ulozi i odgovornosti intelektualca, Marai preispituje i sopstveni konformizam. Razlozi njegovog neopiranja uslovljeni su i ličnom, roditeljskom tragedijom koja će ga, izvesno vreme, učiniti neosetljivim za socijalnu tiraniju.

Tog 12. marta 1938, kada su Hitlerove trupe ušle u prestonicu Habzburgovaca, dok Radio Beč emituje razgaljujuću muziku, pisac na vrhuncu slave, akademik, ni sam neće biti svestan razmera preteće kataklizme. „Savremenik, žalosno i smešno neobavešten u pogledu sopstvene sudbine“, tek docnije, autoironično progovara o karikaturalnosti dnevne rutine: biblioteka, tenis, plivanje, pisanje i čitanje, pa uobičajeni štrapacirung budimskom

tvrdavom... S vremenske distance, biće sposoban da artikulise greške društva – u kojem je nosilac nacionalne kulture, aneksijom Erdelja i Felvideka desetkovano građanstvo – podleglog nacizmu, a zatim komunističkoj stezi: „iskonski neprijatelj u očima glasnogovornika totalitarnih režima bio je onaj humani svet mišljenja u čijem sam duhu vaspitavan, u čijoj sam kulturi i živeo, čije sam duhovne i moralne tradicije osećao kao svoje. Toliko da ih se nikada ne bih mogao odreći. Humanističko-građanska duhovnost jeste ona meta u koju prilikom vežbi klipani novovekovnih ideologija ispaljuju rafale iz automatske puške koju im je Partija tutnula u ruke...”

**Ogled Hteo sam da ćutim,  
izvorno publikovan  
2013., svojevrsni je  
nastavak dvotomnog  
autobiografskog romana  
Ispovesti jednog građanina  
objavljenog sredinom  
tridesetih godina  
prošlog stoleća**

Marai nastoji da ispita šta je ostalo od istorijske uloge progonjenog građanstva. To samoispitivanje postaće smisao celokupnog njegovog iskustva. Verujući u građanski duh zasnovan na humanističkim vrednostima, negovao je misao o mogućnosti socijalizma po meri čoveka, društva ustrojenog ne prema interesima Države, Partije i Ideologije, već čoveka. „Ne umem drukčije da pomognem, ne umem da odgovorim vremenu, ne umem drukčije da se oduprem, samo ovako: ako pokušam da napišem ovaj roman dok ostali pokušavaju da unište ono što je bilo najbolji smisao Mađarske: kulturu i čovečnost”, beleži u dnevnik u proleće 1944. godine.

Interesantno bi bilo uporediti kako na probleme koje Marai sagleda, gledaju naši pisci i novinari: recimo Crnjanski u svojim člancima ili Mladen Leskovac, koji se avgusta 1936, sa studijskog putovanja, pismom iz Beča, javlja prijatelju:

*Ima nešto drsko i hohštaplersko u zbilja izvanrednoj lepoti Pešte. Kraj gospodstvene namrgođenosti Beča / njegove stroge i mračne arhitekture, neke ladne i respektuozne diskrecije /, Pešta je arivistički i bestidno razgolíčena, kao šarena i bezobrazna reklama. U tome gradu bi se moglo divno veseliti, ako bi nekome već do veselja bilo stalo, ali u tome gradu ne bih voleo živeti nikada. Sve je tamo laž i blef, do neprepoznanja se izmešali istina i varka, vera i sujevera, i sve liči na raskošnu a prljavu javnu kuću. U Evropi danas nema naroda koji je tako vratolomno brzo ušao u evropsku kulturu kao što je mađarski, ali ni tužnijeg primera šta ta kultura danas*

*znači; oni imaju sjajnih fejtonista, kakvih mi još zadugo nećemo imati, ali pisca kalibra Slobodana Jovanovića nemaju, i zadugo ga još neće imati. Pa ipak, njihova megalomanija i šovinizam / koji je bezmeran i o kome mi ništa i ne slutimo / zaprepašćuju; oni žive takvom intenzivnošću ultranacionalističke isključivosti, i već godinama nesustalom snagom, da bi to vredelo studirati. Ja mislim da je njihov primer danas jedinstven u svetu. Bio sam u Pešti onoga dana kada su se vratili iz Berlina sa Olimpijade njihovi pobednici. Tek tamo sam ja saznao kakav li je bio zapravo taj rezultat: Mađari su došli na treće mesto u svetu, posle Nemačke i Amerike, dobivši 10 zlatnih medalja. Ja vrlo dobro znam šta ja mogu kazati u dve rečenice, pa zato i ne pokušavam da opišem kako je izgledao taj doček, upravo samo jedan deo toga dočeka, koji sam ja stigao da vidim. Tako štogod ja u svom veku video nisam. Novine kažu da je tamo bilo 40.000 ljudi; možda je to i preterano – čim Mađar cifru pomene, ja instinktivno posumnjam –, ali meni se činilo da ih ima 100.000, jer onoliko sveta na jednoj gomili ja ni zamisliti nisam mogao. I sasvim verujem da, dogod su moguće onakve ludosti zbog nekoga tišlera koji je za ne znam koliko sekundi preplivao 100 metara na prsa, dotle je moguć i rat, ovakav kakav se sprema, i svakojaka čuda i pokori u svetu.*

**Sa svešću o ulozi  
i odgovornosti  
intelektualca, Marai  
preispituje i sopstveni  
konformizam. Razlozi  
njegovog neopiranja  
uslovljeni su i ličnom,  
roditeljskom tragedijom  
koja će ga, izvesno vreme,  
učiniti neosetljivim za  
socijalnu tiraniju**

Marai je, ispostavlja se, promišljao mađarsku stvarnost koja će voditi u fašizam i komunizam istovremeno dok u Londonu, takođe emigrant, Slobodan Jovanović piše studiju *O totalitarizmu* (Pariz, 1952). Više nego aktuelni, obojica pisaca pomažu nam da pronađemo odgovore na pitanje kako je moguće da, danas, živimo ono što živimo. Možda bi ta stvarnost bila i drukčija da su, poput pisca koji se više plašio sopstvene savesti no sveta, pretresajući prilike u Jugoslaviji, putokaze ostavile neke od ikoničnih figura naše književnosti – poput Andrića i Isidore.

**TANJA STUPAR TRIFUNOVIĆ: DUŽ OŠTROG NOŽA LETI PTICA, LAGUNA, BEOGRAD 2024.**

## GLAD, VOJSKA I VAŠKE

Ovo je svakako do sada najuspeliji prozni naslov Tanje Stupar Trifunović jer on ne samo da ponavlja određene motive i odnose iz njenog ranijeg opusa, već i pronalazi dovoljno inovativnih i neuobičajenih elemenata koji ga čine relevantnim u korpusu prozne književnosti koja piše o ratu, identitetu i poziciji pojedinaca u sistemu koji se menja pred njihovim očima

PIŠE: **Dragan Babić**

Kao najveće kolektivne traume našeg vremena, ratovi devedesetih i raspad SFRJ-a i dalje igraju važnu ulogu u životu današnjice, bezmalo tri decenije nakon njihovog odigravanja. Tektonski poremećaju koji su nastali u svesti i stvarnosti ljudi koji su do tada živeli *jedan* život, da bi potom hitro i skoro preko noći naterani na potpuno *drugi* život, mogu se uporediti sa onom razlikom u svetovima pre i posle Prvog svetskog rata. Kao i tada, nakon devedesetih se sve promenilo: neki ljudi ostali su živi, dok drugi nisu, a neke manje zemlje zamenile su jednu veliku, dok je svest pojedinaca nepovratno izmenjena. Upravo na temelju te izmenjene svesti nastaje ogroman korpus prozne i pesničke produkcije koja nastaje protekle tri decenije, od zapisa iz prvih dana rata do svedočenja koja danas čitamo, i velik je broj pisaca koji su se, na ovaj ili onaj način, osvrnuli na ove događaje i učinili ih delom svog stvaralaštva. Da bi ova tema i dalje ostala književno relevantna, potrebno je, međutim, ne pratiti prethodnike i ne ponavljati već rečeno, već tražiti nove pristupe i uglove posmatranja, a baš to donosi treći roman Tanje Stupar Trifunović, *Duž oštrog noža leti ptica*.

Slično određenim autorima koji odlaze ne samo na sam početak ratnih zbivanja već i neposredno pre njih, pokušavajući da predstave genezu kasnijih sukoba i odnosa koji se formiraju, i ovaj roman vremenski se pome-



ra unazad, neposredno pre najvećih vojnih operacija i pre prvih stradalih. Slično Igoru Belešu koji u romanu *Listanje kupusa* (2023) mapira početak rata iz vizure grupe jedanaestogodišnjaka koji primećuju nešto neobično – nestanak dece srpskog porekla iz Borova Naselja – ali dugo ne uspevaju da shvate šta se dešava, o čemu se radi i ko je taj neprijatelj koji vreba iz ugla, autorka ovog naslova odlučuje se za perspektivu dece, odnosno devojčice Vanje koja je u centru pripovedanja i fokalizacije dela. Reflektujući svoju stvarnost u okviru proznog štiva koje joj služi da bi razumela neshvatljive događaje, ona je puna pitanja koja deluju naivno, ali skrivaju suštinsku apsurdnost i tragičnost sukoba u kojem se obrela. Čak je i situacija u kojoj se zatiču Vanja i njena porodica – brat, majka i otac – neuobičajena, ali ipak poznata i česta: oni se, bežeći od sukoba, sklanjaju u dalmatinsko primorje, u selo očevih roditelja, želeći da u ruralnoj atmosferi sačekaju da rat prođe, verujući da će se on okončati brzo i lagodno. No, namera Tanje Stupar Trifunović ovakvim odmicanjem od glavne struje nije da evocira spokojno seosko okruženje koje je čitaocima poznato iz dečije i omladinske književnosti, već je efekat do kog se dolazi sličan utisku čitanja proze Damira Karakaša u kojoj se potencira odnos nevinosti i iskustva koji nije moguć u gradskoj sredini. Takođe, alegorijski efekat izuzetno je važan aspekt postavke romana *Duž*

*oštrog noža leti ptica* jer autorka u značajnom delu narativa ne otkriva detalje situacije o kojoj govori, već se prema ratu odnosi kao prema univerzalnoj sili koja se odvija u blizini junaka. Tek se na osnovu pažljivijeg čitanja i paraknjiževnog utiska dolazi do zaključaka o tome koje su nacionalnosti likovi, o čijoj vojsci je reč, ko su „naši“, a ko „njihovi“, te koji je ishod ove situacije. Ovo čitaoci znaju iz sopstvenog ili tuđeg životnog iskustva, dok autorka ide ka opštem utisku: nije, dakle, reč o ratu devedesetih, o srpskoj i hrvatskoj vojsci, i žrtvama na obe strane, već o ratu kao takvom, o vojsci i žrtvama u svim periodima i na svim meridijanima. Izbegavanjem preciznih određenja, dolazi se do šire priče o iskustvu rata, iskustvu odrastanja u vreme rata, i gubitku detinje nevinosti u vreme sukoba, čime se kritički pogled na jedan konkretni rat raste u opštu kritiku ratovanja. Time se postiže prvi i najevidentniji nivo oneobičavanja poznatog narativa i dolaženja do neobičnog i novog opisa stare teme, što je prvi uslov za dolazak do upečatljivog pristupa koji izdvaja ovaj roman od ranijih.

**Nakon susreta sa iskonskom prirodom  
rata, Milena gubi svoju važnost u  
delu i postaje epitom kraha u slici  
bezumne prilike koja luta po selu i  
traži svoje izgubljeno detinjstvo**

Drugi efekat novuma može se prepoznati u njegovoj atmosferi i odnosu ratnog i civilnog stanovništva u mikrokosmosu dela. Tanja Stupar Trifunović odlučuje se za uverljivu i efektanu kompoziciju na nivou poglavlja koja se usmeravaju na pojedinačne junake koje prvo predstavljaju, a kasnije produbljuju, dok se u svakom poglavlju priča drugačije određuje prema vojnicima koji su u blizini. U početku, vojska je negde u daljini, kao neka ezoterična prikaza čija je moć snažna i opipljiva, ali i dalje ne do kraja konkretizovana. Ipak, etape rata brzo prolaze i tako se vrlo brzo dolazi od toga da je vojska *negde tamo* – „Vojska je hodala oko sela.“ – do toga da je vojska tu – „Selom je hodala vojska.“ – i da njihova pojava postaje deo svesti dece koja su u središtu teksta. Jedna od njih, Milena, uz Vanju najvažnija junakinja romana, čak se i „popela na stolicu i virila kroz mali prozor svoje sobe na cestu, čekala je, uskoro će naići vojska, biće ih puni kamioni. Prebrojala je, ima sedam, cerade su im podignute, prolaze sporo, cesta je toliko blizu da vojnicima može razaznati lica. Mladi su, pjevaju, galame, veseli su i nju svaki put kada naiđu obuzima radost i želi da skoči sa stolice i potrči za njima, da je povedu negdje sa sobom“. Ezoterični efekat vojske se raspršuje, oni postaju mladići od krvi, mesa i požude, i sve više se približavaju devojkicama koje ih posmatraju: „Vojska se prebacivala u pozadinu. U srce sela. U blizinu naših kuća.“ Vojnici hodaju po selu, odlaze do mora, a njihova gola tela „ležala su razbacana po obali, lovila su uzmičuće jesenje sunce“, i tako postaju trajna sila koja obeležava svakodnevicu izolovane ruralne sredine i njenog dotadašnjeg mirnog života. Ipak, paralelno sa neprekidnim prisustvom

vojske dolazi do još jedne promene u kojoj se pojava rata konkretizuje: u početku, on je, pre fizičke pojave vojske, daleko („Rat još nije počeo. Rat je iščekivanje.“), da bi kasnije došlo do njegovih prvih naznaka i anticipiranja budućnosti („Rat još nije ozbiljno počeo [...] pripucalo bi se tu i tamo, ali ono pravo tek dolazi.“), a pojava vojske prihvata se kao simptomatični efekat nastupajuće katastrofe koja će doći pre ili kasnije, šta god junaci uradili povodom toga: „Najgora je glad. I vojska. Dođu i sve odnesu. I vaške./ Najprije je došla vojska, a vaške su došle poslije.“ Od vojske i rata se, dakle, kao ni od vaški, ne može da se pobegne, bilo da deca beže od njega, kao što rade Vanja i njen brat, ili da mu hrle, poput Milene. Vojska i dalje prolazi kroz različite etape, te bi tako „kao sumanuta jurila niz cestu“ i „počela zalaziti po kućama i popisivati ljude“ u trenucima opšte regrutacije, a pri prvim borbama bi se vojska „na kamionima vraćala s linije. Pjevali su. Bila je smjena vojnika.“ U tim trenucima, atmosferičnost romana dostiže nove domete, a osećaj da se rat i vojska sele u svet junakinja, ali i čitalaca, postaje sve konkretniji. Sukob se više ne nagoveštava, već se vidi, čuje i oseća, menjajući i mlade vojnike i devojkice u isti mah: „Vojska je bila svud. Niko nije mogao otići iz sela. [...] Vojska je po cijeli dan kao obezglavljena hodala po selu. [...] Vojnici su bili gladni i ludi i svi smo se sklanjali od njih. [...] Vojska više i nije bila vojska. Bili su rasute tačke u prostoru što su u grupicama ili pojedinačno išli selom.“ Tada vojska više nije izvor radosti u životima ljudi u selu, što je bio slučaj sa Milenom, niti postoji želja da se njihove aktivnosti imitiraju, kao što Vanja čini u početku („Slušajući priču o vojsci palo mi je na pamet da od njih napravim svoju vojsku i da budemo opasni kao prava vojska.“), već se od vojske beži i zazire, sve dok i sama vojska ne napusti građanstvo i prva beži iz sela koje ostaje u obruču i nespremno za protivničke napade. Međutim, kada oni i nastupe, kratak opis za koji se autorka odlučuje – „Vojska je ušla u selo nekoliko sati nakon što smo mi otišli.“ – pokazuje besmisao rata na jezičkom planu i univerzalnost o kojoj je ranije bilo reči: ova vojska i dalje je samo „vojska“, isto kao i ona „vojska“ prethodna koja je napustila selo, iako se te dve „vojske“ nalaze na dve različite strane ratnog sukoba. Tu se uviđa apsurd pojma ratovanja, od antike do danas, naročito iz perspektive civilnog sveta, odnosno pojedinaca koji su direktni svedoci, posmatrači i gubitnici u svim ratnim aktivnostima, nezavisno od toga ko ih vodi i protiv koga.

Najzad, upravo ta perspektiva civilnog sveta ističe se kao možda i najvažnija odlika romana *Duž oštrog noža leti ptica*, ne samo na nivou dihotomije koja se gradacijski razvija u okvirima antipoda lično/kolektivno, daleko/blizu, mi/oni, već i na planu ja/ona, tj. u odnosu Vanje i Milene koje istovremeno personifikuju antipode lirska/prozno i alegorijsko/konkretno. Ove dve junakinje predstavljaju dva načina reagovanja u ekstremnim situacijama, i dok se prva krije od rata u sopstvenim referentnim okvirima, druga se, ostavljena bez referentnih okvira i adekvatne podrške porodice i prijatelja, okreće vojnicima koji su u njoj blizini i koji su dovoljno egzotični da bi joj privukli pažnju. Ona je mlada osoba na pragu adolescencije koja je smeštena u neobične okolnosti – njena majka ju je, zbog nastupajuće opasnosti rata, ostavila na selu kod bake i njenog partnera Bogoljuba, koji, uprkos očigledne višedecenijske razlike u godinama, nad Milenom vrši seksualno nasilje koje je emotivno uslovljeno. Uz to, deca u selu odbijaju da se druže sa ovom devojkicom, i stoga ona, nakon ignorisanja sa više strana – majka, baka, prijatelji – dočekuje pojavu vojske kao spas iz negativnog

okruženja. Njoj je njihov dolazak uzбудljiv, zanimljiv, zabavan, podsticajan i, ponajviše, spasonosan jer oseća da je neko primećuje i da shvata da je ona živa i privlačna: „Nedavno je napunila trinaest godina i njeno tijelo je postajalo tijelo žene. Grudi joj zatežu majicu, izdužila se, plavi uvojci joj lete oko glave dok hoda. Milena je neobično lijepa i mi druga djeca to joj nikad ne bismo priznali. U našoj zlobi i poruzi prema njoj ima zavisti i ljutnje što djetinjstvo još zarobljava nas i naša tijela, a u njoj se već odigrala čudesna metamorfoza koja ju je preobrazila u ljepoticu. [...] Bezobrazno i nepoznato je mamilo odasvud. A Mileni je već bilo otkriveno.“ Ovakva devojčica idealna je žrtva vojnika koji su, mada tek nekoliko godina stariji od nje, sposobni da prepoznaju njenu želju za pažnjom i da je iskoriste, i tako se jedan od njih, Milan, izdvaja iz gomile i stupa u kontakt sa Milenom, vodeći je do seksualne inicijacije i, naposljetku, do grupnog odnosa sa svojim prijateljima nakon čega je odbacuje i prekida odnos sa njom. U tom trenutku junakinja odrasta i stasava, ne samo fizički već i psihički, ali u isti mah i pada na moralnom planu, i taj njen pad, koji se očitava u neuspješnom pokušaju samoubistva skokom sa litice odakle ga spasava upravo Vanja. Ovo je simboličko središte romana, a premda autorka padu svoje junakinje ne posvećuje prostor i pažnju koju imaju drugi elementi teksta, u pitanju je presudna tačka koja povezuje sudbinu individue i kolektiva, te propast pojedinca i celog društva. Nakon susreta sa iskonskom prirodom rata, Milena gubi svoju važnost u delu i postaje epitom kraha u slici bezumne prilike koja luta po selu i traži svoje izgubljeno detinjstvo. Na kraju, ona nestaje i seli se u prostor fantazije naratorke koja o njoj i dalje razmišlja, okupirana činjenicom da je Milenin moralni pad rezultat njene pobune protiv okoline i celog sveta, što joj daje autoritet da izraste u junakinju ove priče i njen centralni deo. Nije, dakle, u romanu važan rat kao rat, već odrastanje i sudbina dve devojčice, a rat samo daje kontekst u kom se priča o odrastanju dešava, čime ovaj naslov dobija svoj univerzalni i vanvremenski karakter.

Seleći se u prostor mašte i fantazije u kojoj je jedino moguće doći do zaokruženih misli i zaključaka koji umiruju svest („Otkad je počeo rat, njoj se sve činilo zabavnijim jer su selom prolazili vojni kamioni i nepoznati ljudi i sve je bilo puno uzбудljivog i živahnog komešanja. Fantazija je bila začeta. Širio se prostor mašte koji je samo čekao da se u nekom otjelovi i obuzme cijelu Milenu.“), sudbina Milene i Vanja odvija se iznova i iznova, i ponavlja se u svakom mogućem sukobu i u svakoj mogućoj situaciji. Fantazmagorična priroda romana *Duž oštrog noža leti ptica* nije evidentna na prvi pogled, ali ona se krije u posvećenosti begu od stvarnosti i alegorijama koje ovakvu postavku čine mogućom. Ovo je svakako do sada najuspeliji prozni naslov Tanje Stupar Trifunović jer on ne samo da ponavlja određene motive i odnose iz njenog ranijeg opusa – odnos sa roditeljima iz romana *Satovi u majčinoj sobi* (2014), emotivna i psihološka veza dve junakinje iz romana *Otkako sam kupila labuda* (2019), prostor opasnosti u prirodi iz zbirke pesama *Zmijštak* (2022), te maštovitost u stavu prema smrti iz grafičkog romana *More je bilo mirno* (2020) – već i pronalazi dovoljno inovativnih i neuobičajenih elemenata koji ga čine relevantnim i veoma bitnim u korpusu prozne književnosti koja piše o ratu, identitetu i poziciji pojedinaca u sistemu koji se menja pred njihovim očima.

**МУХАРЕМ БАЗДУЉ: ЛИМЕНИ ЛИЈЕС ЗА ЗАИМОВИЋ ЗЕЈН, КОСМОС, БЕОГРАД 2024.**

## ПРИЧА ЈЕ ХАИР ГДЕ ГОД ЈЕ ПРИЧАШ, АЛИ НЕ И КОМЕ ГОД

**Заимовићи су били четворочлана породица, Горан и Нарцис били су Зејнини и Узеиrowи синови. Један је пред сам почетак рата преминуо, а други је нашем приповедачу пред полазак у Србију рекао: „гори је неморал, горе је што идеш у Београд од свих места“**

**ПИШЕ: Јована Милованчевић**

„Хаира има свуда где га инсан заради и направи“ – стоји негде при крају романа *Лимени лијес за Заимовић Зејну* Мухарема Баздуља, књиге из овогодишњег најужег избора за НИН-ову награду. Поверење у људску реч и прича о човеку је неприкосновена, будући да се лица оних у којима се осете приче одмах чине људским. Прича одлаже удес судбине и вара крвника, стара је књижевна истина, опире се забораву и гради нови, сопственим настојањем исконструисани свет чија последња мисао може бити и *хаир* – добро које се зарађује и прави где год да је човек.

Овај роман је исписан из првог лица, а интимност и топлину коју таква наративна позиција омогућава, додатно радикализује присуство Другог и то оног који је идентитетски и културолошки близак приповедачу, а и сам је причалац прича. Иако се његове мисли и реакције на причу не читају, сем на појединим местима када приповедач на њега посебно реферише, његов идентитет по свему је битан, будући да одабир саговорника приче већ даје одређени значењски тон. Бира се близак човек који је са нама онамо где нам је најпотребнији.



## Limeni lijes za Zaimović Zejnu Muharem Bazdulj



Негде у Торонту, сусрећу се земљаци, један је из Зенице, други из Травника. Други је познат по причању прича, а првом значи само његова, једина, испоставиће се, ни по чему изузетна. То је важна идеја ове књиге. Прича по себи не мора бити посебна, већ начин причања и још нешто, што није наративно већ егзистенцијално питање: судбине људи који су доживели колективну или личну несрећу по себи су велике. Само присуство у времену и на одређеном простору се рачуна. Бити ту, значи бити вредан приче која подразумева и одређену дистанцу. Сам приповедач ће на једном месту приметити, упућујући тиме и на идентитет сопствене приче, да велико страдање није плодно тло за емпатију. Човек тада улази у себе, а за фикцију је потребно отварање, оспољашњење, што може само онај који је искусио патњу, али га није обележила за цео живот. Приповедач романа *Лимени лијес за Заимовић Зејну*, испостављаће се до краја романа, има јаку потребу за идентитетским преиспитивањима, што се на први поглед на чита лако и јасно, будући да је сугерисано у наизглед узгредним ситуацијама. Једна од таквих налази се на почетку романа. Јунаку у Торонту, у једном хотелу у коме ради, бива сугерисано да би могао да носи неко локалније, канадскије, западније име које „неће изазивати забуну и конфузију“. Ако је име знак, а језик *кућа дића*, ова потенцијална промена могла би условити бројна идентитетска раслојавања у онима чија кућа постаје место где граде живот, не простор где су рођени. У тај простор приповедач до краја неће отићи јер је „сам себи у глави спалио све бродове, можда из подсвесне себичне потребе, више него због било чега објективног“. То ће, како још каже, следећи хегеловску тријаду, назвати антитезом – контрапунктском сменом жеље за повратком

програмским трудом да не прати ништа што се тиче Босне, Југославије и Балкана. Прича је, међутим, синтеза. Када је оконча, након емотивно кључне тачке романа, рећи ће: „Сједим понекад горе у Торонту па преко гугл мапа и сателитских снимака, гледам Зеницу, гледам Руму, гледам Београд, гледам Банатски Брестовац.“

У Зеници је рођен, у Руму су се доселили његови родитељи након рата у Босни, а Београд по себи има важно, у емотивно-емпатијском смислу можда и кључно место, симболички жијну тачку романа која је, према логици драмске радње, могла доћи и раније. Чини се да је читава унутрашња тензија романа смештена на крај. Међутим, не сасвим без разлога, иако би другачије решење било боље за емотивну динамику текста. Ова примедба се, ипак, можда може побити чињеницом да су нам практично од почетка сви ликови у драми познати. То су Заимовићи, прве комшије из стана број 9. „Босански предратни култ комшилука није неважан“ јер, упркос стереотипним тумачењима: „комшилука је форма пријатељства, а пријатељство (...) не почива нужно на реципроцитету“. Тако ће бити и овде. Заимовићи су били четворочлана породица, Горан и Нарцис били су Зејнини и Узеирови синови. Један је пред сам почетак рата преминуо, а други је нашем приповедачу пред полазак у Србију рекао: „гори је неморал, горе је што идеш у Београд од свих места“. Верски и национални сукоби достижу тих година свој врхунац, неки од њих су и на страницама романа у којем свако одлази по свој *хаир* на одабрану или страну са које га зову.

Странице романа на којима пратимо причу Заимовић Зејне коју болесну пребацују за Београд јер је сигурније него у Зеници, емотивно, али и стилски су најуспелије. Прикази њене болести, спорог и тешког умирања без најближих који се боре за не зна се чију земљу, смењују упливи стварности што ратне, што најшире културолошке. Док Зејна умире, распада се и једна земља, босански караказан кипи, многи, попут Зејне, постају беземљаши. Ритам нестанка њеног тела је ритам епохе који је трајно обележио људе на овим просторима. Будући да је „живот и без рата сасвим довољно ужасан“ Зејну на крају, уз помоћ Исламске заједнице у Београду, сахрањује комшија и до окончања приче бива једини који зна где је њен гроб у Банатском Брестовцу.

Роман *Лимени лијес за Заимовић Зејну* писан је у лепој традицији стварносне прозе којом се опонаша свакодневни говор чиме се, већ смо рекли, постиже близина и веродостојност исказа. Ово је текст са обиљем референци на важне тачке југословенске и европске културе. Готово све су функционално употребљене у тексту, тумаче се и изговарају из позиције лика. Атмосфера романа прати говор, промене и идентитетска преиспитивања лика-наратора који неретко упућује и на своје књижевне претке. Ту је Хакија, један од најбољих приповедача у Зеници, једно време и бескућник, заумни лик, антички јунак, али ту је и Брана Петровић који седи у Старој Херцеговини 25. маја, на Дан младости баш у вечери кад је на ВМА преминула Заимовић Зејна.

Свет је у променама, обртима, антитезама и синтезама, свет је у прихватању и одбијању, али и у мирењу – чита се из романа *Лимени лијес са Заимовић Зејну* Мухарема Баздуља. Свуда туд, али пре свега у *хаиру* који направиш онамо где те ветар историје или твоје немирне унутрашњости с вољом или без воље донео, да ту живиш, а на послетку, и почиваш.

МАТИЈА БЕЋКОВИЋ: *МАЈКА ЗОРКА*, ВУКОТИЋ МЕДИА, БЕОГРАД 2024.

## ШУТИ КАД С МАЈКОМ ПРИЧАШ

Пјесник је и приређивач и писац ове књиге, конципиране тако да почиње неколицином сачуваних одломака из мајчиног дневника, писаног у колашинској тамници 1947. године, а по окончању догађаја које ће доцније евоцирати у црвеној свесци. Бећковић је тиме умјетнички самосвјесно учинио композициону инверзију мајчиног *Тужног романа*, управо поштујући хронологију настанка текстова

пише: **Владан Бајчета**

Након неколико рецентних издања у којима су сабрани сви поетски *Портрети* Матије Бећковића, у виду специфичне, како их је сам једном приликом назвао, лирске *Аутобиографије* – о другима, пјесник је најзад публикувао и свој *прави* животопис, књигу под насловом *Мајка Зорка*. Очито да ни тај наслов испрва не упућује да је ријеч о аутобиографији у основном значењу ријечи, али је баш у таквој његовој природи сажет сав смисао овог несвакидашњег дјела: да је судбина пјесникове мајке основа и сама суштина и његовог животног пута. Дајући, наиме, некада у прошлости мајци празну свеску са молбом да за њега испише сопствена сјећања, Бећковић је убрзо добио грађу која ће му годинама касније послужити да склопи слику о предисторији властитог животног, па и књижевног пута.

„Трчећи почасни круг свог живота“, каже аутор на почетку, „вратио сам се црвеној свесци и мајчиним записима и додао своје песме и записе који су више њени него моји“ (8). Писци разних мемоара и аутобиографија су, у већој или мањој мјери, са различитим усмјерењима и увјерењима, одувјек били склони да свој живот вежу уз одређене личности, сведу на професионални ангажман или ограничене



на учешће у збивањима од шире друштвено-историјске важности. Али, случај пјесника који предаје ријеч мајци, а потом и својим успоменама на њу и свему другом што је одатле проистекло, јединствен је примјер, барем у српској књижевности. То и не треба да изненађује од аутора пјесме „Ниси ти више мали“, у којој *лирски субјект*, или просто *мајка*, беспоговорно опомиње говорљивог сина: „Шути кад с мајком причаш“ – што ће Бећковић поставити као особено *поетичко* начело своје (ауто) биографије. Као што у наведеној пјесми мајка језгровито упозорава: „Ниси ти / Ти“, тако ни мајка није само мајка, нарочито у земљи у којој чак и химна почиње стиховима „Ој свијетла мајска зоро / Мајко наша Црна Горо“. Судбина пјесникове родитељке, удовице из братоубилачког рата 1941–1945, оличује судбину цијеле државе и народа који и даље дијеле „шанци и јазови / међу браћом крвљу прокопани“, како је записано у Бећковићевој поеми „Богојављење“. Тако су и Мајка и Црна Гора друго име пјесника чији се лирски глас за великом националном трагедијом најдаље чуо, подижући истовремено највећи споменик дијалекту српског језика који је у најчистијем облику конзервирао мелодију и етос Његошевог *Горског вијенца*.

Пјесник је, дакле, и приређивач и писац ове књиге, конципиране тако да почиње неколицином сачуваних одломака из мајчиног

дневника, писаног у колашинској тамници 1947. године, а по окончању догађаја које ће доцније евоцирати у црвеној свесци. Бећковић је тиме умјетнички самосвјесно учинио композициону инверзију мајчиног *Тужног романа*, управо поштујући хронологију настанка текстова. Тако се читалац сусреће са непосредним свједочанством врхунца једне избјегличке одисеје из Другог свјетског рата (дневник), за којим слиједи њен наручени опис, настао годинама касније (црвена свеска). Мајка Зорка у заточеништву записује есенцију свог дотадашњег страдања, када је помишљала да њеном животу сваког момента може доћи крај: „Живота ми није жао. У њему никад нисам сласти имала, сем пола године кад сам се удала па до 15. августа 1939. Од тада, па све до данас све ми је једнако“ (18). Датум који наводи као тренутак прекида властите среће јесте (само)убиство брата Милана Таушана, предратног комунисте, за ког је остало нејасно да ли је самостално окончао живот или му је он одузет. Слиједом трагичке неумитности рат је само умножавао несрећу, која је кулминирала нестанком њеног супруга Вука Бећковића, краљевског официра, током одступнице 1945. године.

Тим трагом *Мајка Зорка* указује се као књига аутентично *женског* искуства рата, који је у Црној Гори одувјек био, у својим различитим видовима, нека врста историјске свакодневице. Призор Бадње вечери која се прославља практично без *мушке главе* спонтано преобликује лик снахе Милоњића бана из *Горског вијенца* кроз појаву породичног матријарха, Зоркине свекрве Јеје, која и даље тужи за *ћевеком* пострадалим у Мојковачкој бици током Првог свјетског рата:

Нас три жене и деветоро ћеце. Не пада ми на ум мој брат Милан који ми је милији од очију у глави. Јеја говори: Е, жене и ћецо, да знате да је у ноћашњу ноћ овом дому мркло а отад је само домрцало. Ја се скаменила. Зар, послје свега јада што ју је нашао и велике погибије и у роду и у дому, она послје толико година, сматра највећом несрећом погибију ћевера Мркоја на Мојковцу. Ту ми је постала још већи човјек (108).

Колико је стога људски потресно, толико је у неком смислу и љековито читати ове непатворене биљешке једног уистину трагичног искуства, данас када се *литература* засипа (књижевно) неаутентичним, али политички-родно-пожељним представама скорашњих ратних збивања у критички опортуно поздрављаној свјежини женске *перспективе*. Читав низ хваљених и награђиваних романа на какве је *дошао ред* не може да стане пред литерарном снагом ове *прозе*, писане са једином намјером да искаже *истину* о преживљеним догађајима и што вјерније и једноставније предочи сву њихову драматичност. Толики напори да се књижевно оживи језик мајки, бака, тетке, стрина и осталих страдалница свих овдашњих ратова током XX вијека, падају у сјенку пред изворношћу патње и снаге израза какав им подаје главни приповједачки глас ове књиге:

#### ПОСМРЧЕ

Све се мучим и мислим, не дај, Боже, да родим шћер. Видим, шта може женско да претрпи и каква судба да га нађе. Љушку родим око

једанаест прије подне. Дође жена Вучићева и мајка Вучићева да се са мном поздраве. У повјерењу ми испричаше, да су дошли Бајо и Вучић у Пећ и још понеко из Колашина. Ја тек онда почнем да кукам. Причам с мојом малом Љушком да је око очино неће виђети, ни она њега. Оне се препадоше. Немој, Бог ће дати да и он дође. Знаш ја, да он неће. Не дао Бог ни женском крвнику да рађа а да нема мужа крај себе (101).

Из ових редова избија специфична напетост присутна у цијелом рукопису, узрокована константном стрепњом и бригом за опстанак породице на окупу. У том тону тече и читав опис бијега из Сомбора, преко Славонског Брода и Никшића, све до Мораче, куда се породица повлачила пред капитулацијом Југословенске војске априла 1941. године. Спонтано је кроз реконструкцију догађаја равномјерно распоређена наново проосјеђана и као опет доживљена драма породичне несреће, утопљене у мору братоубилачке крви на тако малом простору какав је Црна Гора. За потребе *литераризације* саме фактографије рука замишљеног писца који би овакву грађу потенцијално *транспоновео* не би имала ништа битно да мијења – село се зове Веље Дубоко, а вође сукобљених војски разликују се по једном слову у имену: „Ко је био за Вука жигосан је као националиста, а ко за Века био је за комунисте“ (40). Тако се у мајчином опису ратне голготе полако назире обриси хронотопа који ће постати сценографијом Бећковићевих ровачких поема, најбољег што је у својој поезији до сада створио.

**Дајући некада у прошлости  
мајци празну свеску са  
молбом да за њега испише  
сопствена сјећања,  
Бећковић је убрзо добио  
грађу која ће му годинама  
касније послужити да  
склопи слику о предисторији  
властитога животног, па и  
књижевног пута**

Међутим, било каква озбиљно-смијешна атмосфера, карактеристична за Бећковићево пјесништво, не наслућује се у овим казивањима. Све је усклађено са непрекидним осјећањем страха, присуством глади, жалости за погинулима, стрепњом за још увијек живима – па су са хоризонта уклоњене све ведрије нијансе. Једино у чему мајка Зорка проналази утјеху јесте њена вјера у Бога, коме се страсно обраћа у преломним тренуцима. Тако се непрежаљени брат Милан појављује у сну, спречавајући смрт њеног још нерођеног дјетета, а охрабрујући је ријечима: „Зорка ти ћеш родити сина и даћеш му име

Матија!“ (33). На врхунцу драме, када Вук треба да напусти породицу, мајка га савјетује да их све побије прије него оде јер она више не може да поднесе сва искушења, на шта отац одговара узвиком: „Зар можеш рећи да убијем Матију“ (73). Тако се пјесникова судбина мајчином руком запечатилa још прије него се родио и тек што је почео поимати свијет, слутећи на изабраност за посвећење великог ратног и поратног страдања својом пјесничком ријечу. Теорија књижевности одавно је утврдила да било какве околности, предисторија и други спољашњи фактори настанка поезије ничим не могу објаснити њену вриједност. Ипак, они још увијек нешто могу рећи о самом смислу и сврси пјевања, нарочито када се сагледају из перспективе предочене у овој књизи: из колико необичног укрштаја историјске, породичне и личне коби оно може понићи.

**Судбина пјесникове  
родитељке, удовице из  
братаубилачког рата  
1941–1945, оличује  
судбину цијеле државе  
и народа који и даље  
дијеле „шанци и јазови  
/ међу браћом крвљу  
прокопани“, како је  
записано у Бећковићевој  
поеми „Богојављење“**

Ту почиње Бећковићев *удио* књиге, сачињен од „Поговора“ на читавих сто педесет, након стотину страница мајчине исповијести. Пјесник иде трагом *црвене књиге*, дозивајући из сјећања дане свог ровачког одрастања, школовање у Колашину, Славонском Броду и Ваљеву, и многе друге успомене које допуњују портрет мајке Зорке, али истовремено и властито књижевно стасавање, као и слику историјских прилика у поратној Југославији. Све је у Бећковићевом излагању прилагођено тоналитету мајчаних биљежака, усмјерено ка приказу снаге једне свјесно грађене *фикције*, или живо његоване идеје о несрећи која је задесила породицу и читав народ, а оличена је у јачини и даљег присуства погинулих и несталих очева, синова, браће:

**УДОВИЦЕ**

Одмах по рату, међу децом била су најбројнија сирочад, а међу женама удовице. Било је необичније имати него немати оца. Највећа увреда била је кад неко сироче зову по мајци. На то су се највише вређале

мајке. А какву је ко имао мајку таквог је имао и оца. Мајке су рађале очеве, проширивале их и продужавале по жељи, подизале до неба и давале им митске размере (214).

Обиљеженост и одбаченост, борба за голу егзистенцију, школовање у скоро немогућим условима, то су само неке од невољних прилика у којима се одвија пјесниково дјетињство и рана младост. Бећковић избегава да мистификује назнаке властите умјетничке предодређености – он углавном приповиједа о првим сензацијама у уском морачком видокругу, које се рађају под притиском свеприсутног осјећања потиштености и тјескобе услед свега што се догодило, али су прожете духом древних вјеровања, строгих правила чврстог етичког кодекса и других начела по којима се живот мора живјети даље. Отуда су и казивања о поезији и ступању у свијет књижевности преломљена кроз моралну оптику насловне фигуре ове мозаичке породичне саге. Тако прича о поеми „Вера Павладољска“, коју је пјесник посветио ученици шестог разреда Ваљевске гимназије, завршава закључком његове мајке: „Сад мораш да је жениш. Како би то било да је жени неко други, а ти да је опеваваш“ (160). У истом смислу, још је дирљивије писмо мајке Зорке из 1968, када је породици достављена лажна адреса Вука Бећковића, за којег се наводно сазнало да је жив и здрав у далекој Аустралији. Извјештавајући свог супруга о заједничком потомству, пјесникова мајка као да слуги могући приговор на избор имена њихових унука Људмиле и Оље, преузетих из поезије Владимира Мајаковског: „Пошто ти је Матија књижевник то су имена која су отуда изабрана“ (249).

У овим и оваквим реченицама – из мајчиног пера или њених усмених ријечи – крије се циљ готово сваког Бећковићевог (ауто) биографског фрагмента: они казују о давним догађајима у сведеном облику, оштро усмјеравајући и опис и наравицу ка сентенци која доноси закључак и смисао појединих прича. У њима се оцртава читав карактер особе која је изговара: њени свјетоназори, стрепње, жеље – све што је садржај њеног унутрашњег живота – а овде је то у првом плану мајчина мисао усмјерена ка *одсутном другом*.

Стога је *Мајка Зорка* књига о величини људског бола и празнине који могу одредити читав један живот – или, у овом случају – живот цијеле породице. Јер, тај несрећом узроковани недостатак само је трагичко увеличавајуће стакло, које истиче и појачава човјекову природну празнину изгубљеног раја, како то сугерише закључак цртице под насловом „Отац“: „Сан је сина да му се отац врати, а човек нема ни оца ни завичаја. Завичај нема вредности ако у њему није дух оца. Завичај је леп пошто одеш из њега и почнеш да се кајеш што си икуда ишао. Тражиш га пењући се увис, првом себи и својој суштини“ (203). Прича о мајци тако постаје прикривена прича о оцу, а обје приче по слиједу ствари прича су о сину који их приповиједа. На тај начин Бећковић је дух своје поезије, познат по својој снажној унутрашњој дијалогичности, пренио и у ову узбудљиву прозу, мада је на први поглед она из ње одсутна. *Мајка Зорка* јединствена је књига не само у опусу Матије Бећковића, већ и (савремено) српској књижевности.

## ЗАПИС О ПОЕЗИЈИ БЛАГОЈА БАКОВИЋА

ЗВИЖДУК  
И ТИШИНА

**Баковић изгледа као пјесма која је обукла тијело пјесника да би могла да га користи као медиј. А то тијело је, уствари, вулкан из које куља лава стихова, властитих и туђих, ширећи славу језика у којем су се овлапотиле као пјесме**

пише: Ђорђе Нешић

Могао бих одмах да кренем о поезији, али ћу прво говорити о чуду званом Благоје Баковић. Упознао сам многе пјеснике, пријатељевао и дружио се с њима, али ни код једног нисам видио тако посложен живот да служи поезији као код Баковића. Само сам читао да је свој живот тако сложио Рилке. Баковић изгледа као пјесма која је обукла тијело пјесника да би могла да га користи као медиј. А то тијело је, уствари, вулкан из које куља лава стихова, властитих и туђих, ширећи славу језика у којем су се овлапотиле као пјесме. И данас, кад је, на уштрб поезије, сав медијски простор маргинализоване књижевности посвећен роману, Баковић, не користећи друштвене мреже, налази читаоце и слушаоце поезије за које се тврди да су нестали нетрагом. Књижевни живот, за који такође тврде да се повукао у илегалу, у Баковићу налази свог апологету, *spiritus movensa*, који истрајава на оживљавању пацијента за којег кажу да је клинички мртав. И све то чини наизглед лако, ослобођен честе књижевне болести зване сујета, корачајући без сумњи и недоумица путем којим се ређе иде. Не дозвољава да мелодију матерњег језика пригуши звучни коров који буја наносима технолошких и осталих револуција. Кад слушате Баковића и гледате његову интеракцију с публиком, враћа вам се вјера у моћ поезије, вјера у чаролију којом поетска ријеч може да очара реципијента и веже га с најдубљим слојевима језика, раскивајући на трен тајну свог настанка, процеса званог чудо. Можда је најбољи свједок Баковићеве поетске магије поема *Полне*, гдје се чини, а ту је поетску илузију најтеже остварити, да језик сам себе пјева и ужива у властитом поју.



Након почетног испитивања терена и искушавања најбоље позиције, Баковић је развезао језик и од тада само *ћути и пева*. Већина тумача се слаже да је та прекретница поема *Лето*, када је, поред лирског, пјесник спознао и свој епски потенцијал. Неки пјесници тврде да стално исписују једну књигу, други се држе Тиновог *обновити се или умријети*. Баковић, кад је једном нашао мјеру и ритам, варира омињене теме, обогаћујући своју лексикку чак и ријечима компјутерске технологије. Животно искуство донијело је пјеснику стихове мудрости, прозирање механизма свијета у којем живи у пјесми у којој су ефектно, а поетски сугестивно, спојена знања о грађи ћелије, микрокосмоса и океана и копна, макрокосмоса, те симболи модерне технологије. (*Шта је човек – То је појам чији разма' / Обухвата песма и топ / Цитоплазма, протоплазма / И лаптоп*). Баковићево дјело тумачено је из многих углова од најугледнијих књижевних критичара до најзначајнијих српских пјесника. Бујица талента импресионирала је сваког ко је понирао у овај свијет, у којем све врви од упечатљивих пјесничких слика, звучних рима и силне ритма. Страст која избија из ових стихова и увјерење да су битни само поезија и мит, а да реалност треба тумачити с иронијским отклоном, преноси се и на читаоца. А интеракција с читаоцем важна је овом пјеснику, као што је била важна и оном усменом казивачу који је укресао прву искру будућем поети. Опсједнут чудом пјевања, Баковић стално преиспитује своју пјесничку позицију, час увјерен у то да је само медиј кроз којег проговара Творац, час чудећи се самом себи, у пјесми затеченом и заточеном.

Канон на грчком језику изворно означава пропис и правило које свему на шта се примени даје меру и склад. У античко време то је дрводељска вештина, а у 8. веку означава литургијску песму која се састоји од ода, а оде од строфа које подражавају тему која је садржана у првој строфи – обрасцу који се мора поновити у броју слогова и акценту.<sup>1</sup>

Ако Баковићево пјесничко дјело посматрамо као служење поезији, као литургију, онда ћемо у раним Баковићевим стиховима уочити строфе које ће се одазивати и понављати у броју слогова и у акценту у читавом његовом стваралаштву. Давно је уочено да постоје само двије велике поетске теме – љубав и смрт. Те теме амплитуду Баковићевог пјесничког душевног стања њишу од егзалтације до летаргије. Тражећи у свему пролазном оно вјечно и непропаљиво, Баковић и у љубавним стиховима трага за чистом идејом љубави тако да, како примјећује Мирослав Алексић *је визија његове драгане у тихој силини његовог љубавног осећања, тек наговештена, тако да се слуги да је она плод имажинације, а не стварна жена.*

Станиште Баковићеве поезије је завичај гдје је први пут именовано бића, ствари и појаве. Те слике, та стања, ти отисци, увијек оживљавају и буде се, оваплоћени поетски, као ватра која се укреше и не гаси, као наћве у којима мајка мијеси хљеб: *Где још мајко (око не вара ме) / Капљу звезде са твоје мараме*, као мирис тог хљеба који је непролазан и који увијек може да изазове поетску активацију. То мало ничег нечег је уствари све што човек носи са собом куд год ишао и чему се увијек враћа јер треба имати разлога за повратак:

*Ишао сам свуд по свету  
Али нема ничег пречег  
Да ми пружи своју мету  
Ко то мало ничег нечег*

*Што ме прати што га пратим  
Да ми врати кад се вратим*

Баковић је увјерен је да је поезија створена у седмодневном Творчевом прегнућу, а тих седам дана непрекидно трају. Поезија постоји као што постоји енергија; пјесма се не измишља, него проналази. Станиште поезије је ледни мир у којем ријечи чекају пјесника – страсног трагача за хармонијом. Пјесник ради по налогу Сведржитеља (*Рука Творца ме таче стихом*, или *Напиши песму о томе како неумољиво свићем*, гдје се Творац јавља пјеснику с „радним налогом“).

Идеално станиште поезије је тишина леденог мира чију лавину може да покрене једна ријеч. Бог се из царства тишине оглашава звиждуком тражећи ухо које тај звиждук може да чује, или антену подешену на божију фреквенцију. Ријечима самог пјесника:

*Песници су први преводиоци песама. Они са језика тишине, на људски говор преводе дубоке и нејасне поретке међу стварима и знаковима, који допиру до наших антена. Они обнављају увели смисао који је досадио стварима и појавама у нашем доживљају истих. А у речима*

*нема поезије. Речи имају само кажипрсте. Низ те кажипрсте речи ми се загледамо. И оно што видимо и слутимо у даљини, оно што осећамо у измаглици ... то је Поезија. Она тишина између два звука, они самогласнички векови тишине..., оно што се таложи у нама пре и после свега, то је поезија.*

Баковић је имао од кога да се учи вјештини *проналажења поезије*: од Његоша о идеји душе, од Бранка биофилности, од Лучића Ракића и Шантића форми и версификацији, од Црњанског суматраизму, од Раичковића пантеизму, од Миљковића аутопоетичкој свијести... Али, кад је једном открио своју мјеру и ритам, кад је развезао језик, Баковић је запјевао аутентичним гласом, градећи пјесничке слике ријетке љепоте и велике поетске енергије. Лексички и семантички потпуно отворен, пјесник користи широки дијапазон ризнице матерње језика, у распону од устаљених мјеста усмене поезије до идиома савременог говора, исијавајући нову поетску енергију из ријечи и значења који се ријетко додирују. Повремено досежући просторе чисте лирике, *лакше од лептира, теже од олова*, како би рекла Исидора, Баковићева нас поезија испуњава слутњом о неизрецивом и илузијом откривања Тајне и додиривања Суштине.

За крај оставили смо антологијску пјесму из Баковићеве књиге *Није то моја вода*.

#### КАДА ОТМЕ УЗДАХ СВЕСЕН

*Када отме уздах свесен  
И прекрије страст и талик  
То стих по стих ти'о јесен  
Ставља лето у италик*

*Врх планина бор на самку  
Бира људе себи блиске  
Звиждук ветар само сламку  
Претвара у златотиске*

*У дубини неба плава  
Прва ластва креће југу  
Када отме уздах свесен*

*Тад пожелиш у трен сиви  
Твоји мртви да суживи  
Што их златом ови јесен*

Ту је све што једна лирска пјесма треба да има: свијест о пролазности, везу човека и природе, дубину космоса над нама, цикличност времена, бића и појава и трен, онај чудесни трен који нас спаја са свим што је прошло, што јесте и што ће бити, видљиво с невидљивим, детаље с целином, пролазно с вјечним, с Апсолутом.

<sup>1</sup> Александар Петровић, *Циклуси и записи, Opus solis* Милутина Миланковића, Галерија САНУ, Београд, 2009., стр. 18.

**ROBERT BOŠNJAK: EKSTREMIZAM I DEMOKRACIJA: KOMPARATIVNA ANALIZA ODNOSA PREMA EKSTREMIZMU U HRVATSKOJ I SRBIJI OD 2000. DO 2023., PLEJADA, ZAGREB 2024.**

## SRODNI IZAZOVI

**Knjiga obrađuje jedan vrlo bitan problem koji dominira jugoistočnom Evropom, ali i brojnim drugim regionima, neovisno o tomu radi li se o konsolidiranim demokracijama ili hibridnim režimima. Ona je dobrodošao izuzetak i predstavlja obimno naučno istraživanje odnosa prema ekstremizmu u Hrvatskoj i Srbiji u periodu od 2000. do 2023.**

**PIŠE: Siniša Tatalović**

U protekla tri desetljeća rijetke su knjige koje se komparativno bave pojedinim aspektima društvenog i političkog života u Hrvatskoj i Srbiji. Istraživači svoju pažnju uglavnom usmjeravaju na teme iz prošlosti, dok se savremenim temama bave uglavnom samo u odnosu na jednu od ove dvije države. Ova knjiga obrađuje jedan vrlo bitan problem koji dominira jugoistočnom Evropom, ali i brojnim drugim regionima, neovisno o tomu radi li se o konsolidiranim demokracijama ili hibridnim režimima. Ona je dobrodošao izuzetak i predstavlja obimno naučno istraživanje odnosa prema ekstremizmu u Hrvatskoj i Srbiji u periodu od 2000. do 2023. Nastala je na temelju autorove doktorske disertacije obranjene na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. No knjiga je dopunjena dodatnim teorijskim i empirijskim poglavljima što je omogućilo sveobuhvatniji pristup proučavanju osjetljivog balansa ekstremizma i demokracije u dvjema postjugoslavenskim državama.

Autor nudi multidimenzionalan pristup analizirajući političke, pravne i sociokulturne aspekte ovog fenomena. Centralni dio knjige usmjeren je na poređenje normativnih i empirijskih okvira obje države te na identificiranje razlika u njihovim pristupima suzbijanju ekstremizma. Polazište istraživanja je u pretpostavci da su Hrvatska i Srbija, kao susjedne države s isprepletenom historijom, suočene sa srodnim izazovima, ali da razlike u političkom kontekstu i institucionalnim kapacitetima bitno utječu na njihovu sposob-



nost odgovora na ekstremističke prijetnje. Autor smješta ekstremizam u širi okvir tranzicijskih procesa, uključujući postkonfliktne dinamike i utjecaj europskih integracija, što dodatno naglašava relevantnost istraživanja. Knjiga je strukturirana u sedam poglavlja koja pokrivaju teorijski okvir, metodologiju, normativne i empirijske analize te zaključke. Doprinosi naučnom razumijevanju ekstremizma kroz inovativan pristup koji kombinuje teorijsku analizu s empirijskim dokazima, uz poseban naglasak na utjecaj pravnih i političkih sistema na dinamiku ekstremizma. Pristup tematici odlikuje se i jasnim razumijevanjem političkih i društvenih prilika koje su oblikovale postjugoslavenski prostor. Njegova analiza zahvaća dubinske razlike u političkim sistemima Hrvatske i Srbije, ali i zajedničke izazove koji proizlaze iz nasljeđa nedavnih sukoba i tranzicijskih procesa. Autor dodatno ističe važnost interdisciplinarnog pristupa u razumijevanju fenomena ekstremizma, povezujući politološku, sociološku i pravnu perspektivu.

Jedna od vrijednosti ove knjige jest njen metodološki okvir koji kombinuje normativne i empirijske indikatore. Normativni aspekt obuhvaća analizu ustava, zakona, strateških dokumenata i politika koje su usmjerene na suzbijanje ekstremizma. Empirijski dio temelji se na podacima iz izvještaja međunarodnih organizacija poput Human Rights Watcha (HRW) i Europske komisije za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI). Normativni indikatori obuhvaćaju analizu ustavnih tekstova i zakonskih propisa

Hrvatske i Srbije, poput zakona o sprječavanju diskriminacije i zaštiti prava nacionalnih manjina. Empirijski indikatori uključuju promjene u stopama različitih incidenata povezanih s ekstremizmom, kao i reakcije javnosti te posebno državnih institucija. Autor ističe važnost korištenja podataka iz nezavisnih izvora kako bi se izbjegla moguća pristranost domaćih analiza. Autorov istraživački dizajn osigurava sveobuhvatnu usporedbu dviju država kroz dvadesettrogodišnji vremenski okvir, pri čemu se detaljno analiziraju razlike u institucionalnim kapacitetima, političkoj volji i efektivnosti provedbe politika usmjerenih protiv ekstremizma. Takav pristup omogućava identifikaciju nedostataka i potencijalnih poboljšanja u nacionalnim politikama. Dodatno, autor uvodi komparativnu dimenziju koja se može primijeniti na širi europski kontekst. To omogućava identificiranje sličnosti i razlika s drugim državama u regiji te procjenu uloge međunarodnih organizacija u oblikovanju odgovora na ekstremizme. Autor naglašava da je sinergija između nacionalnih i međunarodnih politika ključna za efikasno rješavanje ovog problema.

**Ako se promatra odnos dvije države prema nacionalnim manjinama, vidljivo je kako je u tome pitanju Srbija bila uspješnija od Hrvatske. Prema nalazima autora Srbi u Hrvatskoj su u istraživanom periodu bili više izloženi različitim aspektima ekstremističkog djelovanja nego su to bili Hrvati u Srbiji**

Jedan od najvažnijih doprinosa ove knjige jest razrada definicije ekstremizma. On se definira kao oblik ljudskog djelovanja koji uključuje nasilje ili prijetnju nasiljem, identificirajući pritom brojne ideološke pozicije koje negiraju liberalno-demokratske vrijednosti i univerzalna ljudska prava. Tako se naglašava da ekstremizam nije ograničen samo na izravne prijetnje fizičkoj sigurnosti, već uključuje i antiliberalne ideje koje destabiliziraju ustavni poredak. Teorijski dio knjige oslanja se na klasične i savremene pristupe politologije, uključujući ideje Karla Poppera o otvorenom društvu te analize ontološke sigurnosti. Autor analizira povezanost između ekstremizma i liberalne demokracije, ukazujući na inherentne kontradikcije koje proizlaze iz sloboda svojstvenih demokratskim sistemima. U tom smislu autor ulazi i u vrlo osjetljivo područje slobode govora u demokratijama. Povezavši različite teorijske rasprave upozorio je na opasnost da se sloboda govora može zloupotrijebiti za promociju ekstremističkih ideja, a što zahtijeva jasno definirane granice između slobode izražavanja i govora mržnje.

Autor također razmatra utjecaj istorijskih i sociokulturnih faktora na pojavu ekstremizma. Hrvatska i Srbija, kao postkonfliktna društva, nose teret prošlih sukoba koji su ostavili duboke podjele u društvima. Ovaj kontekst dodatno komplicira pitanje ekstremizma, budući da istorijske traume i političke manipulacije često dovode do ponovnog izbijanja ekstremističkih tendencija. Osim istorijskog konteksta, Robert Bošnjak se bavi i savremenim izazovima kao što su širenje dezinformacija putem društvenih mreža, porast populističkih pokreta i globalni utjecaj ekstremističkih ideologija. On ističe da je savremeni ekstremizam često transnacionalnog karaktera, što zahtijeva koordinirane odgovore na nacionalnom i međunarodnom nivou.

**Polazište istraživanja je u pretpostavci da su Hrvatska i Srbija, kao susjedne države s isprepletenom istorijom, suočene sa srodnim izazovima, ali da razlike u političkom kontekstu i institucionalnim kapacitetima bitno utječu na njihovu sposobnost odgovora na ekstremističke prijetnje**

Normativni okvir koji autor analizira obuhvaća ustavne tekstove, kaznene zakone i strateške dokumente koji se odnose na nacionalnu sigurnost i suzbijanje terorizma/ekstremizma. Hrvatska i Srbija imaju formalno slične pravne okvire, ali se razlikuju u njihovoj izvedbi. Autor detaljno analizira kako ustavne odredbe definiraju ekstremizam i postavlja pitanje njihove dosljednosti s međunarodnim standardima, budući da oba temeljna akta ne uspijevaju u potpunosti implementirati sve moderne liberalne vrednote. Usporedba zakonskih propisa otkriva razlike u pristupima dviju država prema percepciji ekstremizma. Hrvatska, kao članica Evropske unije, prilagodila je svoje zakonodavstvo europskim normama, dok Srbija još uvijek prolazi kroz tranziciju prema usklađivanju sa standardima Evropske unije. Autor ističe kako razlike u političkoj volji i institucionalnim kapacitetima značajno utječu na uspješnost provedbe politika. Poseban naglasak stavljen je na analizu strateških dokumenata u kojima traga za politikama sprječavanja radikalizacije i zaštite manjinskih prava. Autor ukazuje na neusklađenost između deklarativnih ciljeva i praktične provedbe, što rezultira nedostatkom povjerenja javnosti u institucije. Također, naglašava se i važnost razvoja lokalnih politika koje su prilagođene specifičnostima svake zajednice. Primjerice, strategije koje su uspješne u urbanim sredinama ne moraju nužno dati iste rezultate u ruralnim područjima. Ovaj aspekt dodatno komplicira provođenje nacionalnih strategija, ali je ključan za njihovu efikasnost.

Empirijski dio istraživanja temelji se na podacima iz međunarodnih izvještaja, koja pružaju nepristran uvid u stanje ekstremizma u Hrvatskoj i



Srbiji. Izvori podataka koje je autor koristio za svoju analizu su izvještaji dviju međunarodnih globalnih nevladinih organizacija, Human Rights Watch (HRW) o Evropska komisija protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI). Autor analizira trendove u pojavama ekstremizma, uključujući politički motivirano nasilje, govore mržnje i diskriminaciju prema svim društvenim manjinskim grupama, ali i manjinskim medijima te aktivistima civilnog društva. Jedan od ključnih nalaza jest da Hrvatska, unatoč formalno snažnijem normativnom okviru, pokazuje slične izazove kao i Srbija u praktičnoj provedbi politika. Primjerice, autor ukazuje na nedosljednosti u reagiranju na incidente ekstremizma te na neizbježnu ulogu medija u oblikovanju javnog mišljenja. Ako se promatra odnos dvije države prema nacionalnim manjinama, vidljivo je kako je u tome pitanju Srbija bila uspješnija od Hrvatske. Prema nalazima autora Srbi u Hrvatskoj su u istraživanom periodu bili više izloženi različitim aspektima ekstremističkog djelovanja nego su to bili Hrvati u Srbiji. No u konačnici, rezultati istraživanja su pokazali kako je pristup Hrvatske u Evropsku uniju rezultirao uspješnijim suzbijanjem ekstremizma, posebno posljednjih pet godina obuhvaćenih istraživanjem. S druge strane, kako vrijeme odmiče Srbija u skladu s padom demokratske konsolidacije pokazuje zastoj u suzbijanju ekstremizma, a za unutrašnje probleme okrivljuje susjedne zapadnobalkanske države. Autor također naglašava značaj uloge civilnog društva i međunarodnih organizacija u borbi protiv ekstremizma. Nevladine organizacije i inicijative često služe kao korektiv državnim politikama, ali njihov utjecaj ovisi o nivou suradnje s vladinim institucijama. Pored toga, autor razmatra i ulogu obrazovnih institucija u prevenciji ekstremizma. Obrazovanje može biti jedan od ključnih alata za promociju tolerancije i kritičkog mišljenja, ali zahtijeva sistematsko ulaganje i prilagođavanje kurikuluma kako bi se odgovaralo na savremene izazove. Knjiga *Ekstremizam i demokracija: Komparativna analiza odnosa prema ekstremizmu u Hrvatskoj i Srbiji od 2000. do 2023.* nudi vrijedne uvide u razlike i sličnosti pristupa Hrvatske i Srbije prema ekstremizmu. Autor zaključuje da, iako obje države dijele slične historijske izazove, postoje razlike u institucionalnim kapacitetima i političkoj volji za suzbijanje ekstremizma svih vrsta. Prema autorovim nalazima, Hrvatska je uspješnija zbog prilagodbe europskim standardima, dok Srbija svoj potencijal tek treba ostvariti kroz reforme koje je očekuju u procesu pristupanja Evropskoj uniji.

Preporuke koje je autor izložio polaze od preciznijeg definisanja ekstremizma koji se nužno mora kontekstualizirati za svaku državu posebno. Upravo u ovom segmentu uočeni su nedostaci jer se ekstremizam promatra isključivo kroz prizmu nasilnih djelovanja, izostavljajući njegove različite ideološke aspekte kao što su populističke antiliberalne ideje, ksenofobija, nacionalizam i negiranje vlastitih ratnih zločina. Stoga je nužna sinteza normativnog i empirijskog pristupa, odnosno kombiniranje zakonskih mjera sa sistematskom edukacijom i promocijom široke političke kulture koja osuđuje sve oblike ekstremizma. Jedan od važnih zaključaka do koje je autor došao je nužnost jačanja civilnog društva čije organizacije promptno i precizno mogu detektirati sve oblike ekstremizma u odnosu vlasti u obje države koje imaju velikih problema u detekciji ekstremizma. Naglasak se stoga stavlja na potrebu jačanja nevladinih organizacija i njihove suradnje s vladinim organima kako bi se osiguralo uspješno prepoznavanje, a potom i suzbijanje ekstremizma. Kako bi u tome države bile uspješne, autor smatra da je potrebna iskrenija regionalna saradnja koja bi intenzivirala međudržavne napore u borbi

protiv (vlastitog i tuđeg) ekstremizma, posebno kroz razmjenu informacija i zajedničke programe edukacije.

### **Osim historijskog konteksta, Robert Bošnjak se bavi i savremenim izazovima kao što su širenje dezinformacija putem društvenih mreža, porast populističkih pokreta i globalni utjecaj ekstremističkih ideologija**

Najznačajniji doprinos knjige je u proširenju teorijskog okvira ekstremizma. Autor definira ekstremizam šire od tradicionalnih sigurnosnih perspektiva, uključujući antisemitizam, religijski fanatizam, negiranje genocida i ideološke napade na liberalno-demokratske vrijednosti. Time knjiga doprinosi širem razumijevanju pojma ekstremizma u političkoj teoriji. Izvršena je i odlična komparativna analiza normativnih okvira jer autor uspoređuje važeće ustave i zakonske okvire Hrvatske i Srbije, otkrivajući razlike u njihovim pristupima suzbijanju ekstremizma. Vrlo bitan segment ove analize je detekcija ustavnih elemenata po kojima su države „vlasništvo“ većinskih naroda, što se negativno reflektira na nacionalne manjine i na pripadnike svog naroda koji žive u susjednim državama. Poseban doprinos su empirijski pokazatelji i međunarodna perspektiva. Kvalitativnom analizom izvještaja dviju inozemnih organizacija autor identificira brojne i ponekad doista specifične oblike ekstremizma i njihov utjecaj na pripadnike manjinskih grupa u obje države. Posebno se ističu izazovi u vezi s diskriminacijom nacionalnih manjina i raširenim govorom mržnje. Prikupljeni ekstremistički indikatori su sistematično izdvojeni i mogu poslužiti kao baza podataka za buduća istraživanja. Knjiga naglašava potrebu za razvojem široke političke kulture koja ne tolerira ekstremizam, a čija će društva potom samostalno moći prepoznavati ekstremiste te potom omogućiti državi (ako treba, i natjerati je) da se uspješno obračuna s njima. U tom procesu autor ističe važnost suradnje državnih institucija, civilnog društva i međunarodnih organizacija. Ova knjiga doprinosi politološkoj nauci širenjem diskursa o ekstremizmu (i) izvan sigurnosnog konteksta, naglašavajući njegovu povezanost s ustavnim i demokratskim vrijednostima. Knjiga je namijenjena naučnicima, praktičarima i aktivistima koji se bave pitanjima demokratije, ljudskih i manjinskih prava, medijima i široj stručnoj javnosti zainteresiranoj za izazove suvremenih društava. Knjiga istovremeno poziva na dublju refleksiju o ulozi države i društva u stvaranju otpornijih zajednica koje mogu efikasno odgovoriti na izazove ekstremizma. Na kraju, može se zaključiti kako knjiga predstavlja sveobuhvatan vodič za razumijevanje izazova ekstremizma u dvjema najvećim postjugoslavenskim državama, te kao povod za slična istraživanja na Zapadnom Balkanu, ali i znatno šire.

## ДУШАН РАДАК (КИКИНДА, 1955 – НОВИ САД, 2024)



### РЕЧЕНИЦА ДУШАНА РАДАКА

**Нисам Радаку једино написао некролог. Али, да је неко хтео да напише „Некролог Душану Радаку“ у моје име – имао га је расутог у књизи *Стари лисац*. То је књига о Милораду Павићу, али и о уласку једне генерације у књижевност. Главни, позитивни јунак у књизи јесте Душан Радак. Павић је то само у првој половини књиге...**

**пише: Миливој Ненин**

Овај текст мора имати свој увод. Увод у Радака – да би се лакше схватио Душан Радак. Био је ту и био је концентрисан. Али је то, понекад, деловало потпуно другачије. Наиме, Радак није напуштао тему док је не би апсолвирао. Ако бисмо, нас неколико, причали о фудбалу, на пример, и после прешли на друге теме – не би било никакво изненађење да се Радак, после сат времена, укључи у разговор причом о фудбалу. Док тему не би савладао, понављам, није је остављао. Причаћу касније о теми којој се вратио после близу пола века!

Био је другачији. Једноставно је био другачији. Али, био је другачије другачији – без пренемагања, фолирања, без позе... Још видим слику из собе студентског дома, како Радак додаје упаљач младој, надобудној, балерини (навиклој на мушку пажњу), која је тражила да јој Радак упали цигарету...

„Шта ја њој да палим цигарету“?

Доћи ћемо и до те једне реченице коју је Радак изговарао као закључак, као биланс неког догађаја. Инфлацију, ону прву, из 1989. године, решио је једним потезом. Када је видео цену чизама, само је констатовао, ситно, банатски: „Куповаћемо једну по једну!“

Прво сам чуо за име *Душан Радак*, па смо се тек онда упознали. На огласној табли гимназије био је плакат са именима младих песника. (Радак је један од ретких песника, који је тај придев „млад“ могао носити до краја

живота.) Упознали смо се у Кикинди на средњошколском литерарном конкурс (поезија је у питању)... Радак је добио прву награду. Ја сам добио другу или трећу, већ се и не сећам. Али, награђени су добили књиге за памћење. Радак је као победник добио дебели Марксов *Капитал*; а ја сам добио (једну од најдражих књига), *Роман о Лондону* – у два тома. Овде ми недостаје она једна реченица, коју је Радак могао изговорити.

Током студија почело је наше дружење. Дружили смо се – тек сада видим – кампањски. Било је дана када смо били нераздвојни, али, било је и година када се нисмо видели. Волео сам Радакове коментаре; ту реченицу коју је изговарао после, као свод... (Узгред, код Радака у Новом Саду сам први пут видео гарсоњеру, а у Кикинди сам први пут видео кућу у којој свака соба – сем две крајње – има по троје врата. Узгред, гледали су се из два супротна угла Радак и мој Бојан у тој гарсоњери када сам оставио двогодишње дете Радаку на чување. Иначе, Радак је свог брата Бојана звао – Човек. А по том Човеку је име добио мој Бојан – јер се Човек јавио телефоном, у правом тренутку, док смо бирали име детету.)

Био је старији годину дана и пре мене је ишао у војску. Наравно да сам желео да знам како је то бити војник и шта ми је чинити. Одговор је био збуњујући: једна једина реченица, а и ту сам реченицу потиснуо. (Само је избила као гејзир када сам се најмање надао.) „Када добијеш чизме, немој тражити друге...“ – тако нешто. Док сам задуживао опрему нисам се могао сетити тог Радаковог савета, јер су нас двадесеторицу стрпали у једну просторију... Скинули су нас до голе коже. То, да смо стајали голи и задуживали опрему трајало је можда пола сата, али можда и два сата. Тек после сам схватио размере понижења. Од првог дана је било важно да нас понизе. Углавном, да се вратим Радаку, када сам, пре једног одласка на стражу, пожелео да имам боље чизме, отишао сам да заменим старе. Стајао сам на крају реда и гледао како се задужују „нове“ чизме. (Ти добијеш моје, а ја твоје.) Тек тада сам схватио тежину Радаковог савета. Напустио сам просторију у старим чизмама.

О Радаковој војсци, кад смо већ у војсци, могу причати посредно. Били смо на летовању у Игалу. Никако нисам могао да сакупим екипу за шетњу до Њивица. (А било нас је више на том летовању.) Тек, крећемо, Радак, мој син, који је тада имао десетак година, и ја... На половини пута Радак се окренуо и вратио. Тек касније ми је открио разлог повратка: сетио се војске. И неког марширања у Требињу. Није то желео да понови.

Још увек смо у Игалу. Заборавио сам шта је рекао када смо потрошили читаво преподне на ношење ташни једној старици. Случајно сам знао где се налази улица коју је жена тражила, али нисам знао колико је та улица дугачка. Било је довољно ташни за обојицу. Коментар Душана Радака, после свега, био је за памћење – али, накупило се година, па сам коментар заборавио.

Успели смо, у том истом Игалу, и да залутамо. Све се завршило тако што смо у неком селу, у планини, питали где је море. А ишли смо по кумовској навигацији: „Кум је рекао да се иде на ту страну“ – казао је Радак. И данас уместо да залутам!

Олазим на прославу матуре. Не знам која је годишњица била по реду. Пре одласка на прославу налазим се са Радаком. Завршили смо у антикварници Матице српске. Не знам како се то тачно догодило, али нисам видео човека са друге стране полице са књигама. Узимао је неку обимнију књигу и полица се заљуљала. Завртело ми се у глави. Пожалио сам се Радаку. Радак ме је смирио: „Тако је мени стално.“ Закаснио сам на прославу матуре. Нисам могао да га оставим.

Мало је људи које сам толико волео.

Мада је Радакова матура много занимљивија, а и обећао сам да ћу проговорити о теми којој се вратио после близу пола века.

Матура је из 2024. године, а прослава се дешава у Кикинди. „Ставио“ је на дневни ред догађај стар готово пола века. (То је био Душан Радак.) Није говорио са једном другарицом исто толико година. Оптужила га је лажно и изгрдила за нешто што Радак није урадио! Није јој се више јављао. Пред својим исписницима, на прослави матуре, Радак је испричао поменути причу и један друг из разреда се јавио и признао да је он починилац тог непочинства. Радак се измирио са другарицом. Коначно. Од другарице чујем да су се дружили, као разред, али, да нису проговорили ниједну једину реч. А да то нико није могао да примети. (И то је био Душан Радак.) Уз ову причу иде и накнадни Радаков коментар. Радакова жена је одмах схватила проблем: „Сигурно је била заљубљена у Тебе.“ „Могуће је“ – каже Радак. „Али, могла је то и другачије рећи, а не да ме оптужи да сам лопов.“

Мада је много веселија епизода са једне од претходних прослава. Срео је Радак професорицу књижевности – већ благо дементну. И она је ишла на матуру, уз помоћ неке млађе рођаке. Свратила је у продавницу да нешто купи ђацима... Питао ју је Радак да ли зна ко је он. „Да. Ти си Милорад Црњанин.“ „Нисам“, каже Радак. „А знам. Милош Црњански.“ „Нисам ни Црњански, али кад уђемо у учионицу, Ви ћете се сетити.“ Тако је и било. У учионици је уперила прст у Радака: „Хамлет!“ Из трећег пута га је препознала. Наиме, Радак се још као ученик првог разреда са професорицом књижевности упустио у („скупштинску“) расправу о Хамлету!

Писао је Радак писмени рад другу из клупе. И пала је тројка. Друг је био презадовољан: имао је пре тога јединицу, а управо је тројку сањао! Радак је кренуо да расправи са професорицом због чега је дала тако ниску оцену. Друг га је заустављао. А Радак га је енергично прекинуо: „Јеси ли Ти свестан да она није оценила Тебе, већ мене?“

Али, доста је било школе. Кренимо мало у вожњу. На повратку из Лока са недељног ручка, већ код Вилова, пукао је каиш вентилатора у аутомобилу и даље се није могло. Имао сам школску другарицу у Вилову. Њен муж се саздао да нам помогне. Одлази по мајсторе и почиње забава после ручка. Без журбе. Пола Вилова се окупило. Поправка је трајала и трајала. (Имао сам резервни каиш.) Но, Радак је од свега само прокоментарисао „имиц“ моје другарице: „Па, она је као нека жена.“ (Имали смо тада тек три-четири године преко тридесете; а другарица је на глави имала повезану мараму. Свршена жена, што би рекли у Локу.)

Још је необичнији Радаков коментар када смо ишли у Раковицу, да преузмемо ауто, који је чекан две године и три месеца... После свега, у години инфлације, требало је извршити неку доплату (попунити 40 чекова) снаћи се за гориво, коначно, наћи и пут за Нови Сад... Радак је, од свега, једино видео неку паучину на плафону.

Ишли смо, једном, Радаковим аутом у Срем. Ту је главни јунак била баба нашег друга (или другарице, већ и не знам) код којих смо дошли у посету. Излази бака из неког подрума и одмах коменатрише Радаков број регистрације (К1 55-56). „Како они имају лепу регистрацију, а не као ви“ – прекорно се обратила својима. (Међу првима су добили регистрацију са шест бројева.) Против бабине реченице ни Радак није могао ништа.

Имао сам страх од немара поште. Плашио сам се да ће се наше поштике изгубити. (Свако је другачије луд, говорило се.) Понекад сам прилоге београдским часописима слао препорученом поштом; али чешће сам прилоге носио у Београд. (Тада сам још знао где се налазе и аутобуска и жељезничка станица у Београду.) „Често ми је на том путу друштво правио и Душан Радак.“ Ту сам реченицу преписао из књиге *Стари лисац* – и због тога је под наводницима. На крају дана, по повратку из Београда, Радак би само констатовао како је ишао за мнош, а није размишљао куда иде. (То смо касније, видели сте, поновили у Игалу, али са много мање успеха: нестало нам је море.)

Писао сам о првој Радаковој књизи (*Шљунак*); говорио сам о тој књизи (још као студент) на Филозофском факултету у Новом Саду; препоручивао сам његове рукописе јавно (*Књижевна реч* Гојка Тешића); написао сам позитивну рецензију за Матицу српску о рукопису *Самса* („када је грозни Ненин написао позитивну рецензију, то морамо објавити“ – узвикнуо је Раша Попов); писао сам и за Радио Келн о Кафки и Радаку... Писао сам и посебан текст о збирци *Самса*, а текст „Упадице о Душану Радаку“ налази се као поговор у књизи *Бик који лежи шест стопа испод земље*.

Нисам Радаку једино написао некролог. Али, да је неко хтео да напише „Некролог Душану Радаку“ у моје име – имао га је расутог у књизи *Стари лисац*. То је књига о Милораду Павићу, али и о уласку једне генерације у књижевност. Главни, позитивни јунак у књизи јесте Душан Радак. Павић је то само у првој половини књиге... Улазак наше генерације у књижевност био је болан: оснивали смо Књижевну омладину Војводине. (Колико смо пута заседали, могли смо превести *Капитал* на есперанто.) Иза нас је, као заједнички подухват, остао једино текст ЗА ДИЈАЛОГ. Сви смо ту понешто сугерисали, дописивали, скицирали, мада је текст ЗА ДИЈАЛОГ, као целина, најпре дело Душана Радака. И нека то остане забележено.

Ја не знам да ли постоји онај свет („Ствари које су прошле, где су оне?“) и не знам да ли у том свету постоје континенти. Али, ако постоје континенти, сигурно се одређују према књижевности („Видећемо их кад прођемо и ми / Када будемо једном дошли к њима“).<sup>1</sup>

А на континенту званом Банат – чекаће нас Душан Радак.

<sup>1</sup> Сви цитирани стихови су из песме Милете Јакшића „Ствари које су прошле“.

Душан Радак  
И  
Е О  
А У

Из ових ћу стопа  
Поћи до рембоа  
Куцнути на врата  
и рећи  
дечаче  
научићу те да ходаш  
и градиш пирамиду  
одувек сам желео  
упознати рембоа  
а живи на крају града  
и управо настоји  
из воде  
добити поезију  
а из поезије  
воденицу

занимљиво  
с воденицом се данас  
чини се  
могу начинити  
чуда  
према процени коју је  
изнео верлен  
из једног литра воде  
добијаће се  
килограм и по брашна  
и нешто поезије  
савршенији систем  
вода поезија  
воденица мрежа  
даваће  
до стотину килограма брашна  
и исто толико  
разноврсне рибе  
звучи фантастично  
вода поезија  
воденица брашно  
и разноврсна риба  
управо генијално  
а рембо станује  
у тамној соби  
и мршави  
најтеже је ипак  
начинити  
први  
корак  
разумљиво  
дечаче  
научићу те да ходаш  
и градиш пирамиду

**Душан Радак** (Кикинда, 1955 – Нови Сад, 2024), песник, сценариста, композитор. Завршио је основну школу, основну музичку школу и Гимназију „Душан Васиљев“ у Кикинди. А југословенску и општу књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду. Заступљен је у више антологија, а превођен је на руски, мађарски, италијански, македонски, словачки и француски језик. Најважнија збирка песама: *Самса*, Нови Сад 1984. године.



## IN MEMORIAM TEOFIL PANČIĆ (1965 – 2025)

U Novom Sadu, 3. februara, umro je Teofil Pančić, jedan od najpoznatijih i najutjecajnijih novinara i kritičara koji su na javnu scenu izašli i etablirali se nakon raspada Jugoslavije. Rođen je u Skopju, živio u Pirotu, sve do preseljenja u Zagreb koji će ostati grad njegovog ličnog i kulturnog oblikovanja, a kasnije i česta tema tekstova. Kao mladić radio je i kao kolporter *Poleta* i bio blizak rock-kulturi. S izbijanjem rata, krajem 1991. godine, zajedno s ocem – vojnim licem, pod pritiskom napušta Zagreb i seli se u Novi Sad, a zatim u Beograd. Kao suradnik (kasnije jedno vrijeme i urednik) tjednika *Vreme*, u kojem će pisati tokom čitave karijere, devedesetih je godina postao jedan od nekoliko najistaknutijih glasova i pojava srpskog novinarstva, a njegova kolumna kao i kritički tekstovi iz područja kulture, posebno književne recenzije, imaće velik utjecaj i čitanost. Duhovitost, kritičnost, obaviještenost i na mah prepoznatljiv autorski stil, donijće mu usporedbe s čuvenim novinarima i publicistima prethodnih generacija, Tirnanićem, Tijanićem, Tenžerom i Mandićem. Pisao je za sve važnije medije na području nekadašnje Jugoslavije, a novinski i publicistički tekstovi skupljeni u knjige broje oko dvadeset tomova. Dobitnik je mnogih novinarskih nagrada.

Među najboljim tekstovima ovoga autora goleme produkcije, svakako su upravo oni posvećeni životu u Zagrebu tokom zlatnog doba jugoslavenske kulture sedamdesetih i osamdesetih godina koje se poklopilo s ličnim kulturnim razvojem. Upečatljive su i originalne elegične refleksije o vlastitom odlasku, s prepoznatljivim motivom prisilnih napuštanja stanova u koje se ljudi „pogrešnog porijekla“ više neće vraćati, kao i priče o poslijeratnim dolascima u grad vlastitog formiranja, u državi i sistemu koji su u međuvremenu brisali pamćenje na prošlo vrijeme, pa time i na ovakve mnogobrojne sudbine. S Pančićevim sjajno pisanim melankoličnim reminiscencijama, uvijek protkanim humorom, mogao se identificirati velik broj onih koji su i sami bili natjerani da devedesetih „odaberu stranu“, iako nikakve želje ni potrebe nisu imali da to učine. Ovaj dio njegovog opusa ostaće i svjedočanstvo i primjer kako se o tim traumatičnim vremenima moglo pisati bez jadanja, duhovito i kvalitetno, ne gubeći pritom ništa od kritičnosti. Teofil Pančić umro je nakon duge i teške bolesti, pišući do pred sam kraj.

**Đorđe Matić**



## PANOPTIKUM

Goran Borković

### U SLAVU GORANKE MATIĆ

Izložba *Sećanje i nada*, posvećena nedavno preminuloj fotografkinji Goranki Matić, otvorena je u galeriji Novembar u Beogradu. Obuhvaća više od 200 fotografija političkih manifestacija, građanskih protesta i inicijativa, prema izboru kustoskinja Une Popović i Mie David.

Riječ je o prvoj izložbi Goranke Matić (1949–2025) nakon njene smrti, što je, prema riječima Une Popović, ne samo čudno, već je dalo dodatnu dozu odgovornosti. Svojevremeno je rekla da je naučila na fotografiranje gužvi još od rock-koncerta, laktanja sa fotoaparatom, na koji način u metežu uhvatiti ključan moment.

Prema njenim riječima, nosila se idejom, s obzirom na iskustvo rada sa Gorankom Matić, toga šta bi ona željela i rekla tom izložbom kao prilikom u odnosu na društveni kontekst. „Nikad ne bi stajala sa strane već bi delovala, proaktivno učestvovala. Dakle i ako ne fizički, uvek bi se srcem i osećanjem vodila. I upravo tako, brzo, na osnovu čistog osećaja i doživljaja, srcem i empatijom prema njoj kao aktivistički osvešćenoj osobi napravili smo ovu izložbu“, rekla je Una Popović, koja je bila i kustosica retrospektive Goranke Matić *Iskustvo u gužvi* u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu 2021. godine.

Imenovana kao neprikosnovena kroničarka vremena jednog naroda, grada, kulture, Goranka Matić je od samih početaka, 1980-ih godina, paralelno radila u domenima novinske, reportažne i umjetničke fotografije. Završila je studije povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a od 1971. godine bila je stalna suradnica Studentskog kulturnog centra kao jedna od urednica likovnog programa i kustosica galerije „Srećna nova umetnost“. Profesionalnu karijeru započela je u časopisu *Džuboks*, zatim u *Startu*, u *Svijetu*... Njene fotografije izlazile su u gotovo svim vodećim časopisima bivše Jugoslavije. Bila je urednica fotografije u tjedniku *Vreme*, u dnevnom listu *Politika* i na Radio-televiziji Srbije. Predavala je na Fakultetu političkih nauka i Fakultetu za medije i komunikaciju u Beogradu. Prva je žena fotograf član foto-sekcije ULUPUDS-a. Tokom umjetničke karijere učestvovala je na brojnim kolektivnim i samostalnim izložbama u zemlji i inostranstvu. Dobitnica je nekoliko nagrada iz oblasti novinarstva i umjetnosti, kao i priznanja za vrhunski doprinos nacionalnoj kulturi.

### PRODUCENTI PROTIV GOVORA MRŽNJE

Udruženje filmskih producenata Srbije (UFPS) najoštrije je osudilo izjave glumca i producenta Lazara Ristovskog, iznesene tokom završne predizborne konvencije Srpske liste u Zvečanu, na Kosovu, smatrajući da je njegov javni nastup bio pun govora mržnje i neprijemljenog jezika, te izuzetno štetan po društveni dijalog u Srbiji i u regiji, kao i za ugled struke.

UFPS je posebno osudilo izjavu Ristovskog: „Svi oni koji mesecima po Srbiji dižu krvave ruke po ulicama, po fakultetima i pozorištima, ej, po pozorištima, po svetom mestu, zaboravljaju one krvave ruke koje su isterale 250.000 Srba iz Krajine, iz Hrvatske, zaboravljaju krvave ruke do lakata koje su pobile stotine hiljada Srba u Jasenovcu.“

Prema navodima UFPS-a, korištenje takve zapaljive retorike u javnom diskursu je neodgovorno i opasno, nedolično kulturnom radniku koji bi uvijek trebalo da doprinosi smirivanju, a ne poticanju tenzija.

Kao ono što tu izjavu čini i licemjernom, UFPS je navelo činjenicu da je Ristovski, putem svoje producentske kuće Zillion Film, ostvario ukupno 13 koprodukcija sa Hrvatskom, od čega je za devet hrvatskih filmova dobio sredstva u Srbiji, dok je za četiri srpska filma dobio financiranje u Hrvatskoj. U tim koprodukcijama, Zillion Film je od Filmskog centra Srbije (FCS) i Hrvatskog audiovizualnog centra (HAVC) osigurao gotovo 800.000 eura, od čega je 580.000 eura dobiveno u Srbiji za financiranje devet hrvatskih filmova.

Dok „s jedne strane gospodin Ristovski uspešno i za primer svima koristi beneficije ovih državnih fondova za finansiranje svojih projekata, sa druge strane, u političke svrhe, širi zapaljivu retoriku podele i netrpeljivosti prema istim onim partnerima sa kojima godinama sarađuje“, navelo je UFPS i pozvalo „Ristovskog – producenta, da podseti Lazara Ristovskog – govornika na političkim skupovima, na važnost kulturne saradnje i skladnog suživota naroda Srbije i Hrvatske“. UFPS je naglasilo da će uvek osuditi svaki oblik govora mržnje i političke instrumentalizacije kulture i umjetnosti.

### NIN-OVA NAGRADA MARINKU ARSIĆU IVKOVU, A „BEOGRADSKI POBEDNIK“ SANJI SAVIĆ MILOSAVLJEVIĆ

NIN-ovu nagradu za najbolji roman objavljen u 2024. godini dobio je Marinko Arsić Ivkov za roman *NGDL*, u izdanju Niškog kulturnog centra. Nagradu mu je 3. februara na svečanosti u Kolarčevoj zadužbini uručio prošlogodišnji laureat Stevo Grabovac.

Aleksandar Jerkov, predsjednik žirija, izjavio je da roman vedrog humora *NGDL*, čija se priča odvija 90-ih godina prošlog vijeka, „oblikuje vrlo neobičnu sliku sloma jedne epohe i besmisla građanskog rata“. U nagrađenom romanu „junak, koji kroz ratni besmisao traga za svojim srpskim golubom visokoletačem, predstavio nam je svet 90-tih u šaljivom i ciničnom kaleidoskopu“, rekao je Jerkov, ističući da uz izraženu kritičku svest *NGDL* krasi i poetičke vrednosti kao što su komično, humorno, groteskno, sarkastično.

Žiri je u najužem izboru birao između romana *Lutam sad mrtav svetom* Borivoja Gerzića (Rende) i *Limeni lijes za Zaimović Žejnu* (Kosmos) Muharema Bazdulja, koji su dobili po jedan glas, a u konkurenciji je bio i roman *Duž oštrog noža leti ptica* Tanje Stupar Trifunović (Laguna). Za Gerzićev roman glasala je Tamara Mitrović, a za Bazduljev Vladimir Gvozden, dok su Jerkov, Mladen



Vesković i Adrijana Marčetić bili za roman Arsića Ivkova. U užem izboru za NIN-ovu nagradu bilo je deset naslova, a u širem čak 26 romana, odabranih među 185 ukupno pristiglih na konkurs.

Autorica Sanja Savić Milosavljević četvrta je dobitnica Nagrade „Beogradski pobjednik“ za roman *Martin udio*. Roman autorice, prve žene koja je dobila ovo priznanje, *Martin udio* (Bedem knjige), po jednoglasnoj odluci žirija, najbolji je u 2024. na srpskom jeziku, saopćio je predsjednik žirija Predrag Petrović u Biblioteci grada Beograda, koja i dodjeljuje ovo priznanje.

Žiri nagrade u sastavu Predrag Petrović (predsjednik), Vesna Trijić, Slađana Ilić, Petar Pijanović i Nataša Anđelković u najuži izbor odabrao je pet romana: uz *Martin udio*, tu su bili *Šibanje* Jovice Aćina (Službeni glasnik), *Lutam sad mrtav svetom* Borivoja Gerzića (Rende), *Duž oštrog noža leti ptica* Tanje Stupar Trifunović (Laguna) i *Balade o strašnom skladi* Aleksandra Šurbatovića (Blum izdavaštvo). Romani Tanje Stupar Trifunović i Borivoja Gerzića bili su i u najužem izboru za NIN-ovu nagradu. Nagrada „Beogradski pobjednik“ za 2023. godinu dodeljena je Vladanu Matijeviću za roman *Pakrac*, a prvi dobitnik bio je Drago Kekanović, nagrađen za roman *Privrženost* u izdanju SKD-a „Prosvjeta“.



### U SLAVU MIRE TRAILOVIĆ

Izložba *Mira Trailović – Novo doba srpskog pozorišta* autorice Aleksandre Milošević otvorena je 24. decembra u Muzeju pozorišne umetnosti Srbije, u okviru obilježavanja stogodišnjice rođenja Mire Trailović (1924–1989), redateljice, koja je bila jedna od najznačajnijih ličnosti u kulturi na ovim prostorima.

Muzej tom izložbom ističe njene zasluge kroz osnivanje Ateljea 212, međunarodnog festivala Bitef i Bitef teatra, ali se centralni dio postavke odnosi na njen „rediteljski rad o kojem se retko govori, a koji je deo identiteta pozorišne scene druge polovine 20. veka“, napisala je u pratećem katalogu muzejska savjetnica Aleksandra Milošević. Izložbu je otvorila glumica Jelisaveta Seka Sablić, ističući da joj je „čast da govori o velikoj, velikoj Miri, koja je bila posvećena pozorištu i živela za njega“. „U pozorište se u sve razumevala – u dobar tekst, dobru režiju, dobrog scenografa, kostimografa, majstora svetla, tona, a najbolje se razumevala u talentovane glumce, što je najvažnije“, izjavila je Seka Sablić, nekadašnja dugogodišnja članica ansambla Ateljea 212.

„Bez svega drugog se i može, ali dobar glumac je taj koji donosi istinu na scenu, samim tim stvara energiju i komunicira s publikom koja to prepoznaje. Mira je na beogradskom, pa i jugoslovenskom teatarskom ‘tržištu’ umela

da prepozna velike glumce i nije bilo tog koji je mogao da se odupre njenoj želji da ga dovede u Atelje. Tako je Atelje sakupio najbolje glumce, najbolje dramaturge, najbolju ekipu“.



### OBJEKTIV NDH U RIJECI

U organizaciji Srpskog narodnog vijeća i Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac u Muzeju moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci 15. januara otvorena je izložba *Objektiv NDH: opasni i nepoćudni po javni red i sigurnost*.

Riječ je o izložbi autora Đorđa Mihovilovića i Anete Vladimirov koja koristi policijske kartone kao arhivsko sredstvo učenja i sjećanja – izloženi su kartoni uhapšenih ljudi čije je zatočeništvo počinjalo ponižavanjem, fotografiranjem i policijskim ispitivanjem te na kraju završavalo u koncentracijskom logoru Jasenovac. Autori su iskazali zadovoljstvo suradnjom na koju su naišli u Rijeci, gdje je izložba prikazana drugi put, nakon Zagreba prošle godine.

Kako je na otvorenju istaknula ravnateljica MMSU-a Branka Benčić, riječki fragment izložbe donosi uvid u policijske kartone osoba uhapšenih u Zagrebu, ali rođenih na području Primorsko-goranske županije koji su stradali zbog okrutnosti NDH režima.

Mihovilović, inače viši kustos JUSP-a Jasenovac, rekao je kako su između Jasenovca i nacističkih logora postojale brojne razlike, posebice u načinu likvidacije i zatočenja, a da je za njih kao Memorija značajna razlika u administrativnom dijelu funkcioniranja samih logora. Naime, u slučaju nacističke Njemačke uprava logora vodila je relativno precizne evidencije deportiranih i zatočenih ljudi, dok to u Jasenovcu nije bio slučaj.

Budući da je iskustvo Srba u Hrvatskoj antifašističko, kako je autorica Aneta Vladimirov naglasila na izložbi, to su iskustvo na ovoj izložbi htjeli zamijeniti drugačijim pristupom. Navika je da se izložbama vezanim uz žrtve holokausta genocida i političkih zločina u NDH pristupa po kriterijima kojima je njima pristupala i NDH – po nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti.

### PODRŠKA FILMSKIM AUTORICAMA U REGIJI

Program podrške za žene filmske umjetnice pokrenut je u šest zemalja u regiji u kojima UNIQA osiguranje djeluje u jugoistočnoj Evropi, u saradnji

sa Sarajevo film festivalom (SFF) i Slano Film Days, a cilj je povećati zastupljenost i raznolikost žena u regionalnoj industriji nezavisnog filma, olakšati umrežavanje, razvoj vještina i prilike za financiranje za žene u filmu.

„Program podrške filmskim autorkama“ (FFSP) ima za cilj podržati i osnažiti žene u filmu iz šest zemalja u kojima UNIQA deluje u Jugoistočnoj Evropi: Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Rumunjskoj i Crnoj Gori. Uz podršku UNIQA SEE Future Fondacije, FFSP osmišljen je da podrži i promovira filmske autorice u jugoistočnoj Evropi pružanjem finansijske pomoći za produkciju njihovih filmskih projekata, kao i da pruži podršku razvoju njihovih karijera kroz CineLink Industry trening i Skills Programme (program usavršavanja vještina). Vrijednost tog programa je 150.000 evra za 2025, a odobren je i za sljedeće dvije godine.



## BLOKADNI FEST

Nakon što je Odbor beogradskog međunarodnog filmskog festivala Fest odlučio da ga odloži za septembar, studenti u blokadi najavili su da će od 9. do 16. marta održati „BlokadniFEST“.

Uprava Festa je, prema ocjeni studenata, time ubila dvije muhe jednim udarcem – „podržala“ je studentske blokade i sakrila raskol u organizaciji festivala. Studenti podsjećaju da Odbor Festa nije sazvan do mjesec dana pred redovni termin održavanja festivala, pri čemu Fest i dalje nema zvaničnog selektora. Prema navodima studenata, kod njihovih sugovornika iz kulture, postoji strah da je ovo jedan od koraka ka privatizaciji Festa, što bi se nastavilo privatizacijom Cebefa – Centra beogradskih festivala.

Budući da je jedan od motiva studentskih borbi – borba protiv privatizacije državnih institucija, te da već tri mjeseca studenti traže od institucija da rade svoj posao, sada se došlo do ekstremne situacije – ako ta institucija ne želi ili ne može raditi svoj posao, uradit će to studenti.

„Sa tim na umu, studenti ove godine organizuju svoj blokadniFEST“, poručili su u saopćenju, navodeći da će takmičarsku selekciju činiti filmovi studenata iz regije, dok će selekciju filmova izvan konkurencije činiti suvremeni autorski filmovi i klasici, razvrstani po tematskim cjelinama. Program će biti održan u Studentskom kulturnom centru, nekim od blokiranih fakulteta i drugim dvoranama.

## NAGRADA „MEŠA SELIMOVIĆ“ SLOBODANU JOVIĆU

Nagradu „Meša Selimović“ dobio je Slobodan Jović za zbirku *Brza pošta*, za koju je glasala većina kritičara članova Velikog žirija za dodjelu ovog priznanja. Prisutan u književnosti više od jednog desetljeća i kao pjesnik i kao urednik Slobodan Jović je prepoznatljivo ime svoje generacije u suvremenoj srpskoj književnosti, istaknuto je tom prilikom.

Vrijednost zbirke *Brza pošta*, objavljene kao dio nagrade „Stevan Raičković“, čiji je Jović prvi laureat, kritičari vide u saosjećajnoj toplini zajedništva, proživljenom i tonu kritičkog propitivanja, što možda najbolje i opisuje pjesnika, koji smatra da smisao svijetu daje poezija. „Upravo ono što je neprofitabilno i nematerijalno možda suštinski osmišljava naš život. Poezija iako je nekomercijalna i ako se pesničke knjige slabo prodaju, možda je to ono što suštinski oblikuje naš život“, kaže Jović.

Pjesma po Joviću grije, zato kako kaže on u džep stavi pjesničku knjigu, kako bi se osjećao sigurnije i toplije. A provokativna šaka na naslovnoj strani zbirke koja je nerazmjerno veća u odnosu na ostatak figure čovjeka, po njemu ukazuje koliko je umjetniku stalo do onog nevidljivog kome se obraća.

Dodjeljivanje nagrade „Meša Selimović“ ove godine, barem po pisanju medija, u jednom trenutku bilo je dovedeno u pitanje, zbog protivljenja porodice da se koristi ime velikog pisca. Međutim porodica je ipak dala svoj pristanak.

Primajući nagradu Jović je kazao da mu je drago što nosi Mešino ime, pokazuje u pravcu Majevice koja je i Selimovićev i njegov zavičaj. Jović, koji se rodio u Mešinoj Tuzli, uvjeren je da je Selimović kao borac Majevičkog partizanskog odreda katkad krstario njegovim užim zavičajem. Lišen gordosti i sujete, živeći u svom Tobutu na Majevici i učiteljujući u Brusnici, Jović nas iznova daruje stihovima „tihim“, a nevjerojatno snažnim, pjesmama o naizgled malim stvarima koje se pokazuju kao najveće, poezijom koja odiše ljepotom i radošću čistog trajanja.

## SLOBODAN JOVIĆ:

### Свједочење

Тамилу Сијарићу

Записаћу како сам чуо,  
нећу домишљати:

Рекоше ми да након рата  
ништа није остало,  
ни камен на камену,  
све је сагорјело и разграбљено.

Неким чудом у шупљој букви сачувано је одијело.  
Седам момака се у њему оженило.  
Невјесте на згаришта довели.  
И нема новца за који бих га продао.  
Толико.



Izložba *Imamo Novosti*, povodom 25 godina izlazenja tjednika (17. 1. – 25. 1. 2025.) / fotografija: Sandro Lendler (*Novosti*)



AУТОPI

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / TOMISLAV BARTOL / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ  
MIRKO DEMIĆ / BOJAN DMITROVIĆ KRIŠTOFIĆ / SLOBODAN GRUBAČ / NENAD JOVANOVIĆ / VIRNA KARLIĆ  
MILOŠ KORDIĆ / ANJA KOŽUL / ŽELJKO KRESOJEVIĆ / SONJA LEOŠ / NATALIJA LUDOŠKI / ĐORĐE MATIĆ / MILAN MICIĆ  
JOVANA MILOVANČEVIĆ / BOJAN MUNJIN / MILIVOJ NENIN / ĐORĐE NEŠIĆ / IGOR RUŽIĆ / VELIMIR SEKULIĆ  
FILIP ŠKILJAN / SINIŠA TATALOVIĆ / SLOBODAN UZELAC / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / VULE ŽURIĆ

IZLOŽBA *IMAMO NOVOSTI*,  
POVODOM 25 GODINA IZLAŽENJA TJEJNIKA (17. 1. – 25. 1. 2025.)  
FOTOGRAFIJA: SANDRO LENDLER

[www.casopis.prosvjeta.net](http://www.casopis.prosvjeta.net)

CIJENA: 20 KN / 2,65 €

